

IZDAJE SAVEZNI SEKRETARIJAT ZA NARODNU ODBRANU

UDK 355/359

YU ISSN 0042-8426

VOJNO DELO

opštevojni
teorijski
časopis

BROJ 6/1991. GODINA XLIII novembar – decembar *Izlazi dvomesečno*

SAVET ČASOPISA

Dane AJDUKOVIĆ, Aleksandar BOŠKOVSKI, Dimitrije BAUCAL, Stane BROVET, Jovan ČANAK (sekretar), Nikola ČUBRA, Vjekoslav ČULIĆ, Ivan HOČEVAR, Stevo ILIĆ, Ljubivoje JOKIĆ, Zoran KOSTOVSKI, Anton LUKEŽIĆ, Stevan MIRKOVIĆ, Ilija NIKEZIĆ, Zdravko NOVOSELIĆ, Angel ONČEVSKI, Radisav PAJKOVIĆ, Života PANIĆ, Rade POLIĆ, Dane POPOVIĆ, Milan PUJIĆ, Ivan RADANOVIĆ (predsednik), Radovan RADINOVIĆ (zamenik predsednika), Aleksandar RADOVIĆ, Milosav SIMIĆ, Tomislav SIMOVIĆ, Aleksandar STAMATOVIĆ, Đorđe STANIĆ, Zoran STOJKOVIĆ, Vladan ŠLJIVIĆ, Ivo TOMINC, Vatroslav VEKARIĆ, Alojz VESIĆ, Svetozar VIŠNJIĆ, Vladimir VUKOVIĆ, Vuleta VULETIĆ, Dušan ŽUNIĆ

REDAKCIJSKI ODBOR

Vladimir BRDAR, Vasilije CEROVIĆ, Jovan ČANAK, Sreten ČUPIĆ, Miroslav HADŽIĆ, Mensur IBRAHIMPAŠIĆ, Radivoje JOVADŽIĆ, Branislav JOVANOVIĆ, Veljko B. KADIJEVIĆ, Ejub KUČUK, Momčilo LAZOVIĆ, Momir MADŽIĆ, Petar MIHALJEV, Milan OPAČIĆ, Radovan RADINOVIĆ, Milan RADOVINOVIĆ, Živojin RAKOČEVIĆ, Predrag SIMIĆ, Stevan STOJANOVIĆ, Vojislav STOJKOVIĆ, Pero ŠIPKA, Petar ŠKRBIĆ, Vlastimir TASIĆ, Dušan VIŠNJIĆ, Slavko VUKČEVIĆ

REDAKCIJA

Glavni i odgovorni urednik
Jovan ČANAK

Zamenik glavnog i odgovornog urednika
Milan RADOVINOVIĆ

Urednici

Veljko B. KADIJEVIĆ
i *Nada DRAGIŠIĆ*

Sekretar

Milka VLADANOVIĆ

Administracija: VOJNOIZDAVAČKI I NOVINSKI CENTAR, 11002 Beograd, Svetozara Markovića 70 * Telefoni: gradski 681-565; vojni - centrala 656-122 i 665-122, lokali: glavni i odgovorni urednik 22-123, urednici 22-125, 22-131, 22-137, sekretar 22-123, pretplata 32-937 * Pošt. fah 692 * Žiro račun kod SDK 60823-849-2393 VINC (Za časopis „Vojno delo”) * Cena za pojedince 25 dinara (godišnja pretplata 150 dinara), za ustanove, organizacije udruženog rada i institucije 75 dinara (godišnja pretplata 450 dinara), a za inostranstvo godišnja pretplata 30 USD.

SADRŽAJ

Vojno-političke promene u Istočnoj Evropi i bezbednost Jugoslavije

General-major prof. dr Radovan Radinović	O vojno-političkim promjenama u Istočnoj Evropi i bezbjednosti Jugoslavije	10	✓
Dr Predrag Simić	Međunarodni aspekti jugoslovenske krize	24	✓
Prof. dr Momir Stojković	Novi geopolitički položaj Balkana i Jugoslavije	45	✓
Oliver Potežica	Evropa i novi svetski poredak	79	✓
Dr Dušan Nikoliš	Sjedinjene Američke Države i konstituisanje novog evroatlantskog političkog i odbrambeno-bezbednosnog poretka	86	✓
Dr Ranko Petković	Istočna Evropa i Jugoslavija	112	✓
Mr Vladimir Vereš	Neki unutrašnji i međunarodni aspekti i implikacije federalne strukture Sovjetskog Saveza	128	
Prof. dr Radoslav Stojanović	Politički uzroci i posledice pada komunizma	147	✓
Pukovnik prof. dr Milan Opačić	Internacionalizacija jugoslovenske krize – ka novom evropskom i svetskom poretku	159	✓
Milovan Radaković	Aktiviranje Zapadnoevropske unije kao oružane sile Evropske zajednice i njene moguće opcije u jugoslovenskoj krizi . .	184	
Pukovnik mr Milorad Timotić	KEBS i zemlje istočne Evrope	204	✓
Silva Ramusović – Mitrović	Verifikacija i mere za jačanje poverenja i bezbednosti u Evropi	215	237

CONTENTS

Military-political changes in Eastern Europe and security of Yugoslavia

Prof. D Sc Radovan Radinović Major General	Military political changes in Eastern Europe and security of Yugoslavia	10
D Sc Predrag Simić	International aspects of the Yugoslav crisis	24
Prof. D Sc Momir Stojković	New geopolitical position of the Balkans and Yugoslavia	45
Oliver Potežica	Europe and the new world order'	79
D Sc Dušan Nikoliš	United States of America and the establishment of a new Euro-Atlantic political and defence-security order	86
D Sc Ranko Petković	Eastern Europe and Yugoslavia	112
M Sc Vladimir Vereš	Some internal and international aspects and implications of changes of the federal structure of the USSR	128
Prof. D Sc Radoslav Stojanović	Political causes and consequences of the fall of communism	147
Prof. D Sc Milan Opačić Colonel	Internationalization of the Yugoslav crisis – towards a new European and world order	159
Milovan Radaković	Re-activation of the West-European Union as the armed force of the European Community and its possible options in the Yugoslav crisis	184
mr Milorad Timotić Colonel	CSCE and the East European countries .	204
Silva Ramusović – Mitrović	Verification and measures for strengthening the confidence and security in Europe	215

SOMMAIRE

Les changements politico-militaires en Europe de l'Est et la sécurité yougoslave

Général de brigade prof. dr. Radovan Radinović	Des changements politico-militaires en Europe de l'Est et de la sécurité yougoslave .	10
Dr. Predrag Simić	Les aspects internationaux de la crise yougoslave	24
Prof. dr. Momir Stojković	Nouvelle position du Balkan et de la Yougoslavie	45
Oliver Potežica	L'Europe et le nouvel ordre mondial . .	79
Dr. Dušan Nikoliš	EUA et constitution du nouvel ordre euroatlantique, politique, défensif et de sécurité	86
Dr. Ranko Petković	L'Europe de l'Est et la Yougoslavie . . .	112
Mr. Vladimir Vereš	Certains aspects intérieurs et internationaux et implications du changement de la structure fédérale de l'Union Soviétique .	128
Prof. dr. Radoslav Stojanović	Les faits et les conséquences de la chute du communisme	147
Colonel prof. dr. Milan Opačić	Internationalisation de la crise yougoslave – vers le nouvel ordre européen et mondial	159
Milovan Radaković	Activation répétée de l'Union ouest-européenne comme le bras armé de la Communauté Européenne et ses options possibles concernant la crise yougoslave	184
Colonel mr. Milorad Timotić	CSE et les pays de l'Europe de l'Est . .	204
Silva Ramusović-Mitrović	Vérification et mesures pour renforcement de la confiance et de la sécurité en Europe	215

СОДЕРЖАНИЕ

Военно-политические изменения в Восточной Европе и безопасность Югославии		
Генерал-майор проф. д-р Радован Радинович	О военно-политических изменениях в Восточной Европе и безопасности Юго- славии	10
Д-р Предраг Симич	Международные аспекты югославского кризиса	24
Проф. д-р Момир Стойкович	Новое геополитическое положение Бал- кан и Югославии	45
Оливер Потежица	Европа и новый мировой порядок . . .	79
Д-р Душан Николиш	США и учреждение нового евроатлан- тического политического и оборони- тельного порядка и системы безопасно- сти	86
Д-р Ранко Петкович	Восточная Европа и Югославия	112
Канд. наук Владимир Вереш	Некоторые внутренние и международ- ные аспекты и импликации феде- ральной структуры СССР-а	128
Проф. д-р Радослав Стоянович	Политические причины и последствия падения коммунизма	147
Полковник проф. д-р Милан Опачич	Интернационализация югославского кризиса – к новому европейскому и ми- ровому порядку	159
Милован Радакович	Повторное активирование Западноевро- пейской унии как вооруженной силы Европейского содружества и ее возмож- ные опционы в югославском кризисе .	184
Полковник Канд. наук Милорад Тимотич	СБСЕ и страны Восточной Европы . .	204
Силва Рамусович – Митрович	Верификация и меры по укреплению доверия и безопасности в Европе . . .	215

U organizaciji Instituta za strategijska istraživanja, u Beogradu je 25. oktobra 1991. godine održana stručna rasprava o temi VOJNO-POLITIČKE PROMENE U ISTOČNOJ EVROPI I BEZBEDNOST JUGOSLAVIJE. Učestvovali su eminentni naučni radnici iz građanstva i oružanih snaga, a uvodno izlaganje podneo je načelnik Instituta za strategijska istraživanja, general-major prof. dr Radovan Radinović.

Zbog ozbiljnosti i sveobuhvatnosti jugoslovenske krize organizatori su raspravu usmerili na sagledavanje njenih odbrambeno-bezbednosnih aspekata. Kako su događanja u Jugoslaviji samo segment šire krize, koja je potpuno zahvatila sve zemlje koje su donedavno obuhvatane terminom Istočna Evropa, bilo je neophodno realno sagledavanje događaja i procesa u tom delu sveta i njihove povezanosti sa našom krizom.

S obzirom na aktuelnost i značaj razmatrane problematike, Redakcija „Vojnog dela“ se opredelila da objavi sva izlaganja autora koja su priređena u formi članka prikladnog za objavljivanje u javnom časopisu. U međuvremenu, mnogi događaji i na spoljnjem i na unutrašnjem planu, dešavali su se ubrzano, pa saglasnost tih promena, njihovog intenziteta i osnovnih značenja sa stavovima, saznanjima i interpretacijama u prilogima prvenstveno zavise od intelektualne svežine i imaginacije autora i njihove sposobnosti za predviđanje. Takođe, priloge treba shvatiti samo kao autorske pokušaje da se objasne značajna pitanja naše krize i međunarodnog okruženja, a ne nikako kao zvanične stavove i gotova saznanja.

I u narednom periodu „Vojno delo“ biće otvoreno za sva promišljanja o ovoj temi, kao i za autore koji žele da polemišu sa stavovima učesnika ove rasprave.

REDAKCIJA

Organized by the Institute for Strategic Research, a discussion of experts on the theme **MILITARY-POLITICAL CHANGES IN EASTERN EUROPE AND SECURITY OF YUGOSLAVIA** was held in Belgrade on October 25, 1991. In the discussion took part eminent scientists from the civilian circles and the armed forces. The opening discourse was presented by the Director of the Institute, Prof. D Sc Radovan Radinović, Major General.

Because of the gravity and comprehensiveness of the Yugoslav crisis the organizers of the gathering oriented the discussion to its defence-security aspects. However, since the developments in Yugoslavia make only a segment of a wider crisis which developed in all the countries that were until recently included into the term Eastern Europe it was necessary first to get a clear insight into the events and processes in that part of the world and assess their links with the crisis in Yugoslavia.

With a view to the actualness and significance of the discussed problems the editorial board of „Vojno delo“ decided to publish discourses of all participants in the form of articles. In the meantime, however, many events and developments both within the country and abroad quickly followed in succession. Therefore the correspondence of these changes, of their intensity and basic meanings to the views, interpretations and cognitions contained in these discourses, i. e. articles, depends primarily on the intellectual vitality and imagination of their authors and on their ability for prognosis. The articles are also to be taken only as their authors' attempts at explaining the significant issues and points of the Yugoslav crisis and its international surrounding framework, while by no means are official views and final conclusions.

The „Vojno delo“ will also in the next period keep its pages open to all deliberations on this theme, both to original contributions and to authors who would wish to argue the views presented by the participants of this discussion.

THE EDITORIAL BOARD

En organisation de l'Institut pour les recherches stratégiques, le 25 octobre 1991, à Belgrade, une discussion des spécialistes, sur le thème **LES CHANGEMENTS POLITICO-MILITAIRES EN EUROPE DE L'EST ET LA SECURITE YOUGOSLAVE**, a eu lieu. Les savants éminents de la société civile et des forces armées ont pris part dans la discussion, le discours d'introduction a été présenté par le général de brigade, prof. dr. Radovan Radinović.

Tenant compte de la gravité et de la complexité de la crise yougoslave, les organisateurs ont dirigé la discussion vers ses aspects défensifs et de sécurité. Comme les événements en Yougoslavie ne sont qu'un segment de la crise plus large comprenant tous les pays jusqu'à maintenant enveloppés par le terme l'Europe de l'Est, il a fallu voir de près les événements et les processus dans ce coin de monde et leur rapport mutuel avec notre crise.

En liaison avec l'actualité et l'importance des problèmes concernés, la rédaction de la revue „Vojno delo“ a décidé de publier les discours entiers des auteurs, adaptés pour la publication dans ce genre de la revue. Entretemps,

certaines événements tant sur le plan extérieur que l'intérieur, se sont déroulés de façon accélérés et concordance de ces changements, leur intensité et la signification de fond, avec les interprétations dans les articles dépendaient de l'imagination des auteurs et de leur capacité de prévision. Egalement, les articles doivent être compris comme les essais des auteurs d'expliquer les questions importantes de notre crise et de l'environnement international mais certainement non come l'opinion officielle.

Dans le numéro suivant, „Vojno delo“ sera ouvert aux opinions différentes sur ce thème posé ainsi qu' aux auteurs voulant faire la polémique avec les participants de la dite discussion.

REDACTION

В организации Института по стратегическим исследованиям в Белграде 25 октября 1991 года состоялось специальное обсуждение темы **ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ И БЕЗОПАСНОСТЬ ЮГОСЛАВИИ**. Участие принимали выдающиеся работники науки гражданские и из вооруженных сил, а вступительный доклад зачитал начальник Института по стратегическим исследованиям генерал-майор проф. д-р Радован Радинович.

По причине серьезности и всеобъемлемости югославского кризиса, организаторами обсуждение направлено на рассмотрение аспектов обороны и безопасности. Так как события в Югославии являются только сегментом большого кризиса, захватившего полностью все страны, еще в недалеком прошлом охватываемые термином Восточная Европа, было необходимо реально рассмотреть события и процессы в этой части мира и их связь с нашим кризисом.

Учитывая актуальность и значение рассматриваемой проблематики, Редакция „Военного дела“ приняла решение опубликовать все выступления авторов, имеющие форму статьи, годную к опубликованию в журнале. Однако, тем временем многие события и на внешнем, и на внутреннем плане происходили ускоренно, так что согласие этих изменений, их интенсивности и основных значений с положениями, сознаниями и толкованиями в приложениях в первую очередь зависят от интеллектуальной свежести и воображения авторов и их способности предвидения. Также приложения надо понимать только как *авторские* попытки разъяснить значительные вопросы нашего кризиса и международного окружения, но ни в коем случае как официальные положения и готовые сознания.

И впредь „Военное дело“ будет открытым для всех размышлений о настоящей теме, а также для авторов, желающих полемизировать с положениями участников настоящего обсуждения.

РЕДАКЦИЯ

O vojno-političkim promjenama u Istočnoj Evropi i bezbjednosti Jugoslavije

– Uvodno izlaganje –

General-major prof. dr *RADOVAN RADINOVIĆ*

U članku se razmatraju pitanja vojne strategije, bezbjednosti i odbrane Jugoslavije i njihova povezanost sa promjenama kroz koje prolaze zemlje istočne Evrope. Pri tome, autor smatra da stanje u Jugoslaviji nije u potpunosti determinisano promjenama u tim zemljama, ali se o izvjesnom stepenu i vrsti povezanosti i međuslovljenosti svakako može govoriti.

Analizirajući različite aspekte jugoslovenske krize, autor naglašava da se nameću dvije mogućnosti za njeno razrješenje: opstanak Jugoslavije kao državne zajednice, makar i u suženim granicama, ili njen raspad na više državica. Autor se zalaže za prvu mogućnost i smatra da je, s odbrambeno-bezbjednosnog aspekta, opstanak Jugoslavije u interesu svih njenih naroda i građana.

Izdvajanjem, odnosno otcjepljenjem iz Jugoslavije, nijedna od novonastalih državica ne bi raspolagala dovoljnim kapacitetom ukupne društvene moći, koji bi joj garantovao bezbjednost i suverenitet. Dovoljno je osmotriti geopolitički prostor na koji pretenduju naše republike kao na svoju buduću državnu teritoriju pa da se uoče mnogi problemi. Sa vojnostrategijskog aspekta, teritorije budućih državica, s izuzetkom Srbije i Crne Gore, nije moguće braniti snagama i efektivima kojima bi one same objektivno raspolagale, čak i uprkos obećanoj i očekivanoj stranoj pomoći. Dakle, mala dubina, sveukupna veličina i oblik teritorije budućih jugo-državica veoma bi otežali rješavanje nekih klasičnih odbrambenih problema, kao: manevar snaga, strategijska dubina odbrane i izbjegavanje odlučujućih sudara u uslovima odbrane od oružane agresije po modelu doktrine i strategije narodnog rata, čemu sada pribjegavaju sve zemlje i narodi ograničenih ratnih resursa. Na osnovu samo ovih činjenica može se zaključiti da većina federalnih jedinica Jugoslavije svoje vizije samostalnosti i suverenosti zasnivaju na „kišobranu“ evropskih i svjetskih moćnika, što je ravno pristanku na gubitak svake suverenosti i političke samobitnosti. Autor smatra da je to suprotno istorijskim interesima upravo tih naroda i jugoslovenskih naroda u cjelini.

Ideja za stručnu raspravu na temu *Vojno-političke promjene u Istočnoj Evropi i bezbjednost Jugoslavije* nastala je u okviru širih nastojanja Instituta za strategijska istraživanja

da, prvo registruje brojna nova pitanja iz domena bezbjednosti i odbrane Jugoslavije, a zatim i da pokuša da pronade i formuliše odgovore na njih. Smatrali smo da takva namjera najuspješnije može da se ostvari zajedničkim angažovanjem naučnih i stručnih radnika iz civilnih struktura društva i iz oružanih snaga.

Jugoslovenska kriza s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina može se razmatrati s više aspekata, ali je za nas posebno interesantna vojnostrategijska dimenzija tog procesa. Namjera nam je da sagledamo različite segmente te krize i, koliko je moguće, doprinesemo traženju najboljih rješenja za izlazak iz nje. Ako nas događaji ne prestignu toliko da obezvrijede naše napore, što je moguće, ova rasprava je samo jedan od koraka koje u vezi s tim problemom namjeravamo da preduzmemo.

Tema rasprave implicira stav da pitanja vojne strategije, bezbjednosti i odbrane Jugoslavije postavimo u kontekst promjena kroz koje prolaze zemlje istočne Evrope, a pod „istočnom Evropom“ podrazumjevamo SSSR, sve ostale evropske članice ranijeg istočnog lagera i Jugoslaviju. Pri tome, ne smatramo da je stanje u Jugoslaviji u potpunosti determinisano promjenama u navedenim zemljama, ali, svaka-ko, postoji izvjestan stepen povezanosti i međuslovljenosti. Bez dileme, naša kriza se mora sagledavati prevashodno kao dio sveopšte krize u koju je Istočna Evropa zapala po raspadu sistema tzv. realnog šocijalizma, iako je naš model toga sistema sadržao ponešto originalnog. To nam je omogućavalo drugačiji izbor i rješenja koja bi nam, vjerovatno, pomogla da izađemo iz krize sa manje dramatičnosti, potresa i sukoba nego što ih sada imamo. Ta nesumnjiva povezanost naše krize i raspada društvenog sistema realsocijalizma i jeste razlog za sagledavanje društvenih tokova promjena u svim zemljama na istoku Evrope, kao i neke njihove sličnosti i razlike. Smatramo to opravdanim kako sa stanovišta negiranja uređenja kakvo je u tim zemljama postojalo gotovo pola vijeka, tako i sa stanovišta mogućih posljedica za svaku od njih, kao i za Evropu i svijet u cjelini. Takođe, smatramo to opravdanim i zbog činjenice da sada nema regiona u međunarodnoj zajednici s intenzivnijim promjenama.

Procesi u zemljama istočne Evrope nisu istosmjerni kao nekada, pa termin „istočna Evropa“ koristimo, prije svega, u geografskom smislu. Takođe, nesumnjivo je da sve evropske zemlje koje su se nazivale socijalističkim sada karakteriše traženje novih međunarodnih i unutrašnjih razvojnih puteva. Stoga, terminom „istočna Evropa“ obuhvatamo i dio balkanskih zemalja, odnosno zemalja jugoistočne Evrope, koje su veoma značajne za raspravu o Jugoslaviji.

Kada se govori o Evropi sasvim je izvjesno da je zastarjelo sve ono što smo do sada nazivali vojno-političkim i strategijskim opredjeljenjima. I to ne samo kada je riječ o Istoku nego i kada se radi o Zapadu. Na primjer, okosnici sistema bezbjednosti Zapada – NATO-u, za koji se njihova strategija najdirektnije vezuje, kraj hladnog rata nametnuo je brojna pitanja vezana za njegovo funkcionisanje sada i ubuduće. Osnovno je: šta nakon sloma Sovjetskog Saveza, odnosno njegovog očekivanog i vjerovatnog raspada kao federalne države? Odgovori na to pitanje različiti su među članicama te organizacije, a SAD nisu zainteresovane za radikalne promjene uloge NATO-a i njegove strategije. Čak su jedine opravdane promjene, po njihovom mišljenju, one koje bi omogućile NATO-u značajniju ulogu i u područjima van granica njegovih članica, a osobito kakvu-takvu kontrolu nad sve zahuktalijom njemačkom ekspanzijom. S druge strane, Francuska očekuje promjene pozicije te organizacije i značajniji vlastiti uticaj na njenu strategiju i upravljanje njome. Francuska opredjeljenja su u suprotnosti s dosadašnjom američkom ulogom, što izaziva popriličnu zaoštrenost unutar samog saveza. Pogotovu je nepomirljiv francuski stav sa američkim opredjeljenjem za širenje nadležnosti NATO-a na područja van Saveza. Osim toga, Francuska se sada suprotstavlja uključivanju bivših članica Varšavskog ugovora u Sjevernoatlantski savez. Pitanje je, međutim, do kada će to i uspijevati, naročito s obzirom na njemački stav. Međutim, i druge evropske zemlje imaju primjedaba na poziciju cijele organizacije, kao i na svoju ulogu u njoj. Naime, evropske članice NATO-a, i to one koje pripadaju Evropskoj zajednici, izražavaju potrebu za posebnim evropskim odbrambenim identitetom. Po intenzitetu nezadovoljstva stavovima Francuske najbliža je Njemačka. Očekuje se da će do rimskog samita lidera

NATO-a kakvi-takvi odgovori ipak biti pronađeni. Za nas je značajno da u dokumentima za pripremu tog samita, koji će se u novembru održati u Rimu, Istočna Evropa i Balkan figuriraju kao krizna žarišta prema kojima će se Savez odnositi kao i prema drugim takvim žarištima u svijetu, tj. u skladu sa stanovištem o „upravljanju krizom“.

stanovištem o „upravljanju krizom“.

Istočne Evrope kao jedinstvene vojno-političke cjeline više nema, odnosno nema njene ekonomske (SEV), niti vojno-političke (VU) integracije. Okončan je hladni rat i trka u naoružavanju. Dok su to bile „prepreke na putu u ljepšu budućnost Evrope“, mnogi su se nadali da ih odmah iza tih prepreka čekaju prostranstva mira i blagostanja. Ali, kada smo svi zajedno stigli do te prepreke i savladali je, shvatili smo da još mnogo toga treba uraditi prije nego istinski uđemo u novu epohu i uspostavimo nove, kvalitetnije odnose. Dakle, jedan specifičan svijet, stvaran više od pola stoljeća, srušio se krajem 1989. i tokom 1990. godine za iznenađujuće kratko vrijeme. Pluralizam u ekonomskoj i političkoj sferi postao je osnovna odrednica novog puta zemalja koje su mu pripadale. Takvi nagli zaokreti nikad u istoriji nisu prolazili bezbolno, pa je razumljivo što je epoha poslijesocijalizma ozbiljna krizna epoha.

Produbljivanje krize u Sovjetskom Savezu i drugim zemljama istočne Evrope, uključujući u Jugoslaviju, dovelo je do suočavanja toga dijela kontinenta sa klasičnim razvojnim problemima. Time se postojeće, uglavnom političke i ideološke, granice između dvije Evrope zamjenjuju podjelom na razvijene i nerazvijene zemlje. Na sreću, Berlinski zid je srušen, na žalost – granice ostaju. Ipak, sigurno je da svi na Istoku nisu u istom položaju. Zemlje u kojima je proces industrijalizacije okončan prije nastanka socijalističkih režima lakše će prevazići krizu poslijesocijalizma. Objektivno, mnogo više razloga za zabrinutost u vezi s tim imamo mi u Jugoslaviji. Naša višenacionalna struktura i podjela na vlastiti „sjever“ i „jug“ potenciraju teškoće izazvane opštim zastojem u razvoju.

U okviru višedecenijskog sukoba između Istoka i Zapada njegovan je problem odnosa na relaciji Istok – Istok. Ispoljava se, prije svega, u odgovarajućem međunarodnom tretmanu baltičkih republika, i pored njihovog formalnog priznavanja, međunacionalnim sukobima u Jugoslaviji i u SSSR-u,

odnosu između Čeha i Slovaka, Mađara i Rumuna, i slično. Sve je to uzdrimalo svijet bivših socijalističkih zemalja toliko da o novoj homogenizaciji na starim osnovama ne može biti ni govora. Prema tome, socijalni nemiri i (ili) međunacionalni sukobi jesu osnovne odrednice stanja i, što je još gore, perspektive većine zemalja koje razmatramo.

Izmijenjena slika Evrope, ostvarena prema navedenim opredjeljenjima, učiniće bespredmetnim postojeće integracije zasnovane na starim ideološkim i drugim pretpostavkama. Uostalom, one koje su pripadale istočnom domicilu već su doživjele takvu sudbinu. Nestajale su uporedo s krahom sistema u zemljama koje su sačinjavale propale kolektivitete. Istočni dio Evrope našao se naprosto na granici kolapsa. Na Zapadu, opet, teško je uskladiti razvoj pojedinih država i pomiriti sve njihove interese.

U razmatranju promjena koje su se desile u Istočnoj Evropi neophodno je ukazati na sličnosti i razlike između događaja u SSSR-u i Jugoslaviji. Obje zemlje su proteklih decenija, svaka na svoj način, imale značajnu ulogu u međunarodnoj zajednici. Međutim, svjedoci smo procesa nestajanja i jedne i druge države u obliku kakav su donedavno imale, odnosno te dvije mnogonacionalne državne zajednice naprosto se raspadaju. Stoga, važno je sagledati moguće ishode tog raspada: šta će postojati umjesto tih država na njihovom tlu, kako će izgledati odbrana i kolika će biti međunarodna bezbjednost novih državnih tvorevina, koliko će trebati vremena da se taj prostor nanovo državno definiše, koliko će taj proces redefinisanja opterećivati evropsku i svjetsku bezbjednost, a koliko može potpomoći njihovom jačanju. Zatim, postoje li sličnosti u odnosima između Srba i Hrvata, s jedne, i Rusa i Ukrajinaca, s druge strane, koliko „loš jugoslovenski primjer“ može da stimulise separatističke procese u zemljama istočne Evrope, a posebno u Sovjetskom Savezu, da li ideje o panslavizmu sada zaslužuju ozbiljniju pažnju itd.

GEOPOLITIČKI ASPEKTI JUGOSLOVENSKE KRIZE

Svim promjenama u Evropi u posljednjih godinu-dvije treba pridružiti i one u Jugoslaviji. Prvi poslijeratni višepartijski izbori označili su kraj partijske države. Međutim, ispostavilo

se da to nije bilo dovoljno za uspostavljanje savremenog pluralističkog i demokratskog društva i za uključivanje u evropske integracione procese. Umjesto putem modernog društva, ona je krenula putem duboke društvene krize.

Jugoslavija se sada s razlogom smatra najopasnijim kriznim žarištem u Evropi. Dokaz za to je neposredno angažovanje najznačajnijih evropskih institucija na rješavanju jugoslovenske krize. Na ozbiljnost situacije ukazuje i činjenica da se Evropa ne angažuje samo u vezi s okončanjem oružanih sukoba u Jugoslaviji nego i u vezi s izborom rješenja za njeno državno uređenje.

Međunarodne okolnosti su veoma značajne za ukupne aktivnosti država. Ipak, atributi državnosti, kao što su teritorija, stanovništvo i suverena vlast omogućavaju svakoj od njih da, u krajnjem, relativno samostalno izabere cilj i način za njegovo ostvarivanje. Tako je i s Jugoslavijom. Pošto je jugoslovenska kriza zametnuta u središtu njenog društvenog bića, ona se samo tu može i razrješiti. Za to postoje dvije osnovne opcije: da Jugoslavija opstane ili da Jugoslavija prestane postojati. Značajno je razmotriti obje mogućnosti, posebno zbog toga što nam je Evropska zajednica ponudila samo model raspada države, koji jedino Srbija i Crna Gora nisu prihvatile. Vjerovatno će ta tema i dalje dominirati u raspravama raznih međunarodnih foruma o Jugoslaviji i u političkim zbivanjima u našoj zemlji u skoroj budućnosti.

Naravno, naše opredjeljenje je da rješenja treba tražiti u okviru prve navedene opcije, tj. u okviru Jugoslavije kao države. Smatramo da se to može i ostvariti ukoliko se bude poštovala istinska volja jugoslovenskih naroda, a ne da se ta narodna volja supstituiše voljom političkih vrhuški. Nasuprot volji naroda ili manipulišući njome, separatistička rukovodstva većine naših republika idu otvoreno na razbijanje države. Stoga je opravdano pitanje čine li to iz uvjerenja da je to istorijski interes njihovih naroda ili po nalogu stranog činioca. Jer, sve objektivne analize pokazale bi da je opstanak Jugoslavije u interesu svih njenih naroda i građana pa ako se, i uprkos toj činjenici, ide na njeno razbijanje ne može se zaključiti drugačije nego da je to razbijanje negdje vani skovano, naručeno i po narudžbini izvedeno, odnosno sistematski ostvarivano. Ipak, problem se ne smije pojednostavljivati jer naša

kriza nije samo importovana, već je generisana našim unutrašnjim suprotnostima i sukobima, ali je za našu raspravu značajno da se sagleda upravo taj spoljni uticaj. Bojimo se da jednostrana rješenja naše krize, sračunata jedino na razbijanje države i nametanje koncepta državnica vode Evropu, umjesto k obećanoj 1992, ka 1914. godini. Naši narodi su već bili tamo gdje im novi lideri nude da stignu. Nacionalni moćnici, umjesto djelotvornih rješenja za izlazak iz ozbiljnih privrednih i socijalnih teškoća, posežu za nacionalizmom. Nameću ga kao univerzalno rješenje svih problema poslijesocijalističkog razdoblja, mada je svakom objektivnom posmatraču jasno da se radi samo o novom vidu autoritarnog kolektivizma. Isto tako, jasno je da nacionalizam u slučaju postojanja brojnih nacija na relativno malom prostoru, kakav je jugoslovenska teritorija, neizostavno dovodi do drastičnih međunacionalnih sukoba. Takvo žarište, nesumnjivo, ugrožava prvo same te narode, a onda predstavlja i trajnu opasnost za svoje evropsko okruženje.

Jugoslavija je istorijski okvir ukupnog razvitka nacionalnih dobara naroda koji u njoj žive od 1918. godine. Bez nje bi balkanski mrak svakako bio gušći i crnji. Ona je narode koji su je stvorili primakla Evropi. Jugoslavija mora proći fazu „državne zrelosti“, u koju joj ne dozvoljavaju da uđe. Tek kad „sazri“, kad postane pretjesan, neefikasan, konzervativan servis za ostvarivanje interesa svih ljudi (i svih naroda) koji u njoj žive, proširiće se izvan svojih okvira (granica) i postati sastavni dio evropske (svjetske) zajednice.

Kao posebno značajan argument za opstanak Jugoslavije jeste nemogućnost da se ona prostorno, etnički ili ekonomski podijeli na način koji bi zadovoljio sve njene narode. Da je to tačno svjedoči i prljavi i surovi rat koji se sada vodi u Jugoslaviji, s opasnošću i da se proširi i produži. Ako je tačna teza da podjela koja bi zadovoljila sve zainteresovane nije izvodljiva, onda je tačno i to da nikakva posredovanja ne bi uspjela da umire uzavrele strasti koje bi raspad Jugoslavije izazvao. U takvoj konstelaciji snaga novonastale jugoslovenske državnice bi neprestano bile u konfliktima. Zato, opstanak Jugoslavije u njenim sadašnjim državnim granicama smatramo najprihvatljivijim za sve. Međutim, pitanje je da li je to i najvjerovatnija opcija razrješenja naše krize. Na žalost, mnoge sadašnje činjenice dokazuju suprotno.

Brojni su i spoljni činioци koji ukazuju na prednost opstanka Jugoslavije. Kao međunarodni subjekt, Jugoslavija je decenijama na užarenom jugu Evrope, između blokova, imala značajnu stabilizujuću i mirotvoračku ulogu. Kao relativno kompaktna državna zajednica sa oko 23 miliona stanovnika i 250.000 kvadratnih kilometara površine, na sredokračij evropskih puteva ka Sredozemlju i Aziji, Jugoslavija je značajan geopolitički činilac. Njen eventualni raspad otvorio bi mnoge pukotine u evropskom sistemu bezbjednosti. Čini se da je zabluda Evrope da je jaka Jugoslavija kao tampon nepotrebna u vrijeme narušenog balansa snaga. Ta ocjena važi za globalnu, ali ne i za regionalnu i lokalnu konstelaciju. Skoro smo sigurni da bi eventualno pojavljivanje patuljastih jugo-država na političkoj karti Evrope brzo dovelo u pitanje granice, nove regionalizacije i bilateralne odnose, uz vjerovatne konflikte, uključujući i krvave i dugotrajne oružane sukobe.

ODBRAMBENO-BEZBJEDNOSNI ASPEKTI RAZRJEŠENJA JUGOSLOVENSKE KRIZE

Izdvajanjem, odnosno otcjepljenjem iz Jugoslavije nijedna od novonastalih državica ne bi raspolagala dovoljnim kapacitetom ukupne društvene moći koji bi joj garantovao bezbjednost i suverenitet. Dovoljno je osmotriti geopolitički prostor na koji pretenduju naše republike kao na svoju buduću državnu teritoriju pa da se uoče mnogi problemi vezani za oblik teritorije, dubinu, širinu itd. Na primjer, teritorija buduće nezavisne države Hrvatske, bez srpskih krajina, krajnje se nepovoljno proteže i nepovoljnog je oblika, sa veoma malom dubinom u središtu, što se figurativno zove „meki trbuh“. Duga je više od 1.000 km, najveća dubina po osi sjever-jug iznosi 100, a po osi istok-zapad oko 230 km. Najslabije geostrateške tačke su Prevlaka, Dubrovnik, sve do Metkovića, te područje Kninske krajine i Korduna. Tu se dubina kreće od 2 do 20 km. Od Knina do mora je 40–100 km, pa se stabilnost Hrvatske iz Krajine veoma jednostavno može ugroziti. Teritorija Hrvatske se može presijecati relativno malim snagama i bez osobito ubojnih sredstava ratne tehnike.

Nema govora da bi Hrvatska mogla pristati na takvu, po prostoru nakaznu državu, osim ako ne računa na potpunu pacifikaciju Srba i popunu praznina teritorijom BiH, a takvih varijanata ima.

Bosnu i Hercegovinu je nemoguće uspostaviti kao samostalnu državu zbog izrazite etničke izmiješanosti, a ni Makedonija nije u boljem položaju. Njena dubina po osi istok-zapad iznosi svega 150 km, a to je manje od dubine armijske operacije koju bi savremena armija mogla da izvodi tzv. početnim grupisanjem snaga. Ako se tome doda albanski etnički činilac u zapadnom dijelu i probugarske aspiracije, pa i opcije u istočnom dijelu i aspiracije okolnih država, geopolitički položaj Makedonije postaje veoma nepovoljan. Sloveniju nećemo ni pominjati, jer ona ni prostorno, ni geografski, ni ekonomski ne može biti samostalna država, osim kao karikatura i kao fingirana, a u suštini zavisna država, čija se bezbjednost mora garantovati odgovarajućim stranim faktorom. Sa vojnostrategijskog aspekta, teritorije budućih državica, sa izuzetkom Srbije i Crne Gore, nije moguće braniti snagama i efektivima kojima bi one same objektivno raspolažale, čak i uprkos obećanoj i očekivanoj stranoj pomoći. Ako se zanemare ekonomski i tehnološki problemi, već na prvi pogled se može uočiti izuzetna složenost geopolitičkog položaja budućih jugoslovenskih država.

Kada bi se radilo o prijateljskom okruženju, pitanje položaja i geopolitičkih odrednica državne teritorije ne bi se postavljalo u tako oštroj formi, kao ni u slučaju da bezbjednost granica prostora republike garantuje savezna država Jugoslavija. Tada bi se republike mogle održati, ali samo kao administrativno područje važenja legislative određene federalne jedinice. Ne, dakle, kao autohtoni geopolitički prostor samostalne države koja se graniči sa neprijateljskim državama, kako bi to nesumnjivo bilo u slučaju raspada Jugoslavije. Dakle, konflikti na prostoru sadašnje Jugoslavije bili bi stalna sudbina njenih država. Jer, lako se može uočiti i shvatiti da bi mala dubina, sveukupna veličina i nepovoljan oblik teritorije budućih jugo-državica veoma otežali rješavanje nekih klasičnih odbrambenih problema, kao što su manevar snaga, strategijska dubina odbrane, izbjegavanje odlučujućih sudara u uslovima odbrane od oružane agresije po modelu doktrine i strategije

narodnog rata, čemu sada pribjegavaju sve zemlje i narodi ograničenih ratnih resursa.

Oružani sukob koji se vodi na tlu Jugoslavije trenutno je najveći problem koji onemogućava razrješenje problema opstanka Jugoslavije kao državne zajednice. Na žalost, u Evropi postoji jedna autohtona državna moć koja navodni sopstveni interes projicira u smjeru razbijanja Jugoslavije. Ona indukuje sličnu aktivnost još nekoliko država. Kako nam se sada čini, taj činilac modelira cjelokupnu evropsku javnost u artikulisanju njenog odnosa prema jugoslovenskoj krizi. Stiče se utisak da nam Evropa nije naklonjena i da je to dodatni negativni momenat za opstanak jugoslovenske države u ma kakvom obimu ili obliku. No, možda će se situacija mijenjati i možda će jačati blok snaga koje se zalažu za očuvanje Jugoslavije, makar i u smanjenom obliku. Vjerovatnoća za to bila bi veća ako bi se rješavanje jugoslovenske krize prenijelo u Ujedinjene nacije, i, osobito, ako bi neki moćni strani činioци odlučnije stali iza naše države. Tu prvenstveno mislimo na SSSR, odnosno, ako se SSSR raspadne – na Rusiju, Kinu, Indiju itd.

Kada se žele sagledati tokovi i procesi koji su doveli do naše krize i, naročito, njeni mogući ishodi, nameće se pitanje zbog čega odgovarajući politički činioци u Jugoslaviji, posebno u Srbiji, koja je najviše pogođena nametanjem rješenja krize od strane EZ, nisu naš problem postavili pred Ujedinjene nacije, odnosno pred Savjet bezbjednosti, već su se uporno držali Evrope. Razloga za postavljanje toga pitanja ima više, a navešćemo samo neke.

1. Odavno je mnogima jasno da se pod uticajem i u režiji njemačkog faktora stvara nova geopolitička interesna sfera, koja se prostire od Baltika do Sredozemlja, a koja uključuje područja bivših socijalističkih zemalja srednje Evrope (Poljska, Češko-Slovačka, Mađarska), baltičke republike SSSR-a, te Njemačku, Austriju i Italiju. U tom projektu evropskog poretka nema mjesta za Jugoslaviju u bilo kojoj formi, niti, pak, za Srbiju kao iole značajniji geopolitički činilac na Balkanu. Shodno tome, moglo se očekivati ogorčeno njemačko protivljenje pronalasku bilo kakve formule za rješenje jugoslovenske krize koja bi podrazumijevala i opstanak Jugoslavije – bilo cjelovite, bilo smanjene – i objedinjavanje srpskih oblasti u jedinstvenu srpsku državu. Dalje, moglo se pretpostaviti da

će Njemačka uporno podsticati secesiju Hrvatske (i Slovenije) jer je to uslov da ostvari svoje geopolitičke pretenzije u novom evropskom poretku, a to znači dalje produbljivanje krize i proširivanje ratnog sukoba na našem tlu. S obzirom na činjenicu da je uticaj Njemačke u Evropi u stalnom porastu, moglo se očekivati da će ona vršiti stalan pritisak na ostale članice EZ i da mu one neće odoljeti. Prema tome, pristrasnost EZ mogla se očekivati, a to je morao biti razlog za nastojanje da se razrješavanje naše krize iz Evropske zajednice prenese na Ujedinjene nacije.

2. Osim velikih evropskih sila koje pripadaju Evropskoj zajednici (Francuska i Velika Britanija) u Savjetu bezbjednosti nalaze se Sovjetski Savez, Kina i SAD. Ako se ima u vidu način odlučivanja i činjenica da interesi njegovih članova prema našoj krizi ne mogu biti istovjetni s interesima EZ, niti međusobno podudarni, bilo bi razumno da je naša politika upravo na njihovoj razlici nastojala da pronađe mogućnosti za pravednija i povoljnija rješenja sveukupne jugoslovenske državne krize. Bez sumnje, to je trebalo da bude ozbiljan razlog da se rješenje naše krize izuzme iz ingerencije EZ i prebaci pred Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija.

3. U organizaciji Ujedinjenih nacija većinu čine zemlje koje su pripadale (i još pripadaju) Pokretu nesvrstanih zemalja, čiji smo mi jedan od osnivača i kojem, da ironija bude potpuna, još uvijek predsjedavamo. U većini tih zemalja Jugoslavija ima ogroman ugled i moglo se očekivati njihovo energično protivljenje razbijanju Jugoslavije kao države, što nam je nametnula EZ kao jedino rješenje. I to je morao biti snažan razlog da puteve izlaska iz naše državno-političke krize potražimo pred UN, a ne pred Evropskom zajednicom.

Zašto oficijelna jugoslovenska politika, posebno srpska, i pored poznavanja navedenih činjenica, kao i brojnih drugih koje nisu navedene, nije reagovala na vrijeme i pokušala da našu krizu stavi pred UN, a ne pred pristrasnu EZ, pitanje je koje je interesantno i za našu raspravu.

*

Na kraju, želimo da naglasimo sljedeće: (1) naša kriza, njen mogući rasplet i posljedice odvijaće se u širem kontekstu evropskih događanja, a promjene u Istočnoj Evropi, naročito

u SSSR-u i njegovoj „imperiji“ tome će dati veliki doprinos; (2) promjene i procesi koji su nastali u zemljama istočne Evrope u budućnosti će snažno uticati na geopolitički i strategijski položaj Jugoslavije (kao države ili geostrategijskog prostora ako dođe do njenog raspada kao države), a time i na značajna pitanja bezbjednosti na ovim prostorima; (3) promjene u Istočnoj Evropi i raspad toga nekada geopolitički jedinstvenog prostora nametaće, unutar geopolitički razjedinjene Jugoslavije, suprotnosti koje će neminovno izazvati različite sukobe među djelovima nekadašnje jugoslovenske države, što će značajno uticati na probleme njihove bezbjednosti i nezavisnosti.

S U M M A R Y

MILITARY-POLITICAL CHANGES IN EASTERN EUROPE AND SECURITY OF YUGOSLAVIA

In the article are reviewed and considered the issues and matters of military strategy, security and defence of Yugoslavia, and their connections with the changes in the East European countries and in their international positions. The author's view is that the situation in Yugoslavia is not completely determined by these changes although a certain kind and degree of mutual dependence and linkage can surely be talked about.

In his analysis of different aspects of the Yugoslav crisis the author points out that two possible solutions impose themselves: survival of Yugoslavia as a state community, even with reduced dimensions, and its disintegration to several small states. He advocates the first solution, arguing that the survival of Yugoslavia is from the defence-security aspect to the interest of all its nations and citizens.

By its separation, i. e. secession, from Yugoslavia not a single one of the newly emerged small states would have on its disposal sufficient capacity of the overall social power that could guarantee its security and sovereignty. Suffices to take a look at the geopolitical territories which the Yugoslav republics see as their future state territories and one can see and anticipate many problems. Looked at from the military-strategic aspect the territories of the would be future small states, with the exception of Serbia and Montenegro, could not be defended by forces and resources possessed objectively by themselves, even with the promised and expected aid and assistance from abroad. Also the small depths, the overall sizes and shapes of their territories would greatly impede the solution of certain classical defence problems, such as: manoeuver of forces, strategic defence in the depth of territory, and avoidance of decisive clashes in the conditions of defence from the armed

aggression with the application of the model of the popular war doctrine, which is being adopted by all countries and nations possessing only limited war resources. On the basis of only these facts can be concluded that the majority of federal units of Yugoslavia base their visions of independence and sovereignty on the „umbrella“ offered by the European and world powers, which equals their acceptance of the loss of any sovereignty and political independence. The author considers that their such attitudes are contrary to the historical interests of their own people and of all the Yugoslav nations together.

R E S U M E

DES CHANGEMENTS POLITICO-MILITAIRES EN EUROPE DE L'EST ET DE LA SECURITE YOUSLAVE

Dans cet article on étudie les questions de la stratégie militaire, de la sécurité et de la défense yougoslave et leur attachement aux changements dans des pays de l'Europe de l'Est. Auteur estime que la situation en Yougoslavie n'est pas entièrement déterminée par les changements dans ses pays, mais il existe un degré de liaison et d'influence desquels on peut parler.

En analysant de différents aspects de la crise yougoslave, auteur souligne deux possibilités de résolution: la résistance de la Yougoslavie comme Etat souverain, même entre les frontières diminuées, ou sa destruction en plusieurs Etats minuscules. Auteur est le partisan de la première solution en estimant que, de l'aspect défensif et de sécurité, la résistance de la Yougoslavie et dans l'intérêt de ses peuples et de ses citoyens.

Auqu'un des Etats nés par la sécession de la Yougoslavie, ne pourrait disposer des capacités que du pouvoir social, mais en auqu'un cas des capacités garantissant la sécurité et la souveraineté. Il suffit de voir l'espace géostratégique de ces républiques et d'apercevoir de nombreux problèmes. Territoires de ces futures Etats, à l'exception de la Serbie et du Montenegro, ne sont pas défendables par les forces et les effectifs dont ils disposeraient, même en dépit de l'aide promis de l'extérieur. Or, les dimensions minuscules, la grandeur et la forme du territoire alourdiraient la résolution des problèmes de défense comme: manoeuvre des forces, dimension stratégique de la défense, application de la guerre générale populaire, se que représente la perspective des peuples et des Etats sans grandes sources des réserves de la guerre. Partant de ces faits on peut conclure que la majorité des unités fédérales de la Yougoslavie compte sur le parapluie des forces des puissances mondiales et européennes ce que représente la perte de la souveraineté et de la stabilité politique. Auteur estime que, contrairement aux intérêts historiques de ces peuples et de peuples yougoslaves, cette solution n'est pas en jeu.

РЕЗЮМЕ

О ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЯХ В ВОСТОЧНОЙ
ЕВРОПЕ И БЕЗОПАСНОСТИ ЮГОСЛАВИИ

В статье рассматриваются вопросы военной стратегии, безопасности и обороны Югославии и их связь с изменениями, через которые проходят страны Восточной Европы. При этом автор считает, что состояние в Югославии не определяется полностью изменениями в этих странах, но конечно, об определенной степени и виде связи и взаимообусловленности можно говорить.

Анализируя различные аспекты югославского кризиса, автор подчеркивает, что навязываются две возможности ее решения: существование Югославии как государственного содружества, хоть и в сокращенных границах, или ее распад на несколько маленьких государств. Автор отстаивает первую возможность и считает, что учитывая аспект обороны и безопасности, существование Югославии в интересах всех ее народов и граждан.

Выходом, т. е. отделением от Югославии, ни одно новосозданное государство не располагало бы достаточной совокупной общественной мощью, которая могла бы ему гарантировать безопасность и суверенитет. Хватит посмотреть на геополитическое пространство, на которое претендуют наши республики как на свою будущую государственную территорию, чтобы заметить многие проблемы. С военно-стратегического аспекта территории будущих державок, за исключением Сербии и Черногории, нельзя оборонять силами, которыми бы они объективно располагали, даже и вопреки обещанной и ожидаемой иностранной помощи. Значит, малая глубина, величина и форма территории будущих юго-державок весьма бы усложнили решение некоторых классических оборонительных проблем, как: маневр силами, стратегическая глубина и избежание решающих столкновений в условиях обороны от вооруженной агрессии по модели доктрины и стратегии народной войны, к чему прибегают все страны и народы, имеющие ограниченные ресурсы. На основании только этих фактов можно сделать вывод, что большинство федеральных единиц Югославии свои видения самостоятельности и суверенитета основывают на „зонте“ европейских и мировых держав, что является равносильным потере любого суверенитета и политической самобытности. Автор считает, что это в противоположности с историческими интересами именно этих народов и югославских народов в целом.

Međunarodni aspekti jugoslovenske krize

Dr *PREDRAG SIMIĆ*

Tokom dve godine, koliko je prošlo od „rušenja“ Berlinskog zida i pada državno-socijalističkih režima, u brojnim zemljama istočne Evrope došlo je do dramatične promene ukupne geopolitičke konfiguracije koja je postojala u celokupnom razdoblju posle drugog svetskog rata. Opadanje uloge supersila i blokova na kontinentu smanjilo je mogućnost za izbijanje nuklearnog konflikta na relaciji Istok – Zapad, ali je istovremeno „probudilo“ godinama potisnute etničke, teritorijalne i druge sporove unutar i između evropskih država, naročito na istoku i jugoistoku Evrope. Tipičan primer za to je jugoslovenska kriza, prva ozbiljna evropska kriza u periodu posle kraja hladnog rata, čiji uticaj i mogući putevi rešavanja prevazilaze njene granice. U celini, moglo bi se reći da je jugoslovenska kriza postala „probni poligon“ za ukupne međunarodne odnose na evropskom kontinentu u razdoblju posle kraja hladnog rata. Povlačenje supersila u pozadinu, gašenje i promena uloge blokova stvorili su prostor za delovanje novih evropskih institucija, prvenstveno KEBS-a i EZ, koji su uložili velike napore kako bi jugoslovensku krizu stavili pod kontrolu i tako sprečili njeno širenje na čitavo područje bivše Istočne Evrope i „korodiranje“ novog evropskog poretka već na početku. Neuspeli pokušaji da se tokom leta 1991. spreči eskalacija krize u Jugoslaviji stvaraju, međutim, mnoge ozbiljne dileme u pogledu sposobnosti Evrope da bez supersila utiče na burne promene na kontinentu posle okončanja hladnog rata.

Tokom dve godine, koliko je prošlo od „rušenja“ Berlinskog zida i pada državno-socijalističkih režima u brojnim zemljama istočne Evrope, na evropskom kontinentu je došlo do dramatične promene ukupne geopolitičke konfiguracije koja je postojala u celokupnom razdoblju posle drugog svetskog rata. Dok je u prethodnom periodu, koji je obeležavala opšta konfrontacija dve supersile i njihovih vojno-političkih grupacija, ravnoteža nuklearnih i konvencionalnih snaga garantovala „mir u senci oružja“ i relativno stabilan i predvidljiv sistem međunarodnih odnosa, raspad vojnih, političkih i ekonomskih struktura istočnog bloka je otvorio razdoblje puno neizvesnosti u Evropi.

Smanjenjem uloge supersila i blokova na kontinentu smanjena je i mogućnost za izbijanje nuklearnog konflikta na relaciji Istok – Zapad, ali su se, istovremeno, „probudili“ i godinama potiskivani etnički, teritorijalni i drugi sporovi unutar i između evropskih država, naročito na istoku i jugoistoku Evrope. U situaciji kada je značajno umanjena opasnost od eskaliranja lokalnih konflikata u globalni sukob burni procesi promena u bivšim evropskim socijalističkim državama i pojava novih regionalnih sila otvaraju brojna potencijalna krizna žarišta u Evropi. Tome pogoduje i činjenica da preostale blokovske strukture (NATO, na primer) nisu u mogućnosti da pruže odgovarajuće odgovore na nove pretnje miru, dok su nove međunarodne organizacije („KEBS–II“, na primer) tek u povoju i nemaju vojne i političke instrumente za rešavanje aktuelnih i potencijalnih kriza. Time je nastao paradoks da je Evropa sada ugrožena manje nego ikada mogućnošću blokovske nuklearne konfrontacije, ali da je njena bezbednost izložena većim rizicima nego u poslednjih pola stoleća.

Složenost nove vojno-političke konfiguracije najbolje ilustruju dve najozbiljnije međunarodne krize koje su izbile u periodu posle kraja hladnog rata – rat u Persijskom zalivu i kriza u Jugoslaviji.

U prvom slučaju, iračka okupacija Kuvajta bila je tipičan primer agresije, tako da u Organizaciji ujedinjenih nacija nije bilo teško da donesu odluku o vojnoj intervenciji međunarodne zajednice, koja je okončana vojnim porazom Iraka i ponovnim uspostavljanjem suvereniteta Kuvajta. Relativno brzom okončanju rata u Persijskom zalivu pogodovali su novi odnosi između SAD i SSSR-a, koji su, po prvi put u istoriji svetske organizacije, omogućili konsensus članova Saveta bezbednosti u primeni člana 39 Povelje UN (u korejskom ratu su drugačije angažovane međunarodne snage pod okriljem UN), kao i angažovanje velikih vojnih efektivna stacioniranih u Evropi bez opasnosti da to izazove vojni debalans, koji bi ranije, u uslovima hladnog rata, bio pretnja bezbednosti.

Slučaj Jugoslavije, međutim, mnogo je složeniji. Naime, nije se radilo o agresiji jedne suverene zemlje na drugu, a odredba o „pretnji miru“ (sadržana u članu 39 Povelje) omogućavala je potpuno oprečna tumačenja, što se vidi i po

nedoumicama pojedinih međunarodnih činilaca, zbog čega su Ujedinjene nacije do sada ostale van kruga međunarodnih organizacija koje se bave jugoslovenskom krizom.¹ Takođe, svetska organizacija se godinama nije bavila evropskom problematikom iz razloga vezanih za stari, hladnoratovski poređak. Konačno, značajno je i to da bi se u UN veoma teško postigao konsensus, jer je jugoslovenska kriza po svojim uzrocima veoma slična krizama koje bi se mogle javiti u drugim zemljama, uključujući i neke članove Saveta bezbednosti, tako da bi eventualno uključivanje UN u tu krizu bilo presedan sa značajnim konsekvencama po njenu buduću ulogu. U uslovima kada je značajno smanjena uloga obe supersile u Evropi, jugoslovenska kriza je postala „tipično evropski problem“ na kojem se prelamaju mnoga politička i pravna pitanja i interesi od čijeg će rešavanja zavisiti budućnost ukupnih odnosa na kontinentu.

KRAJ SUPERSILA

Verovatno najznačajnije obeležje savremenog sveta, naročito u Evropi, jeste opadanje uloge supersila i blokova i pojava novih regionalnih i subregionalnih ekonomskih, političkih i vojnih sila i organizacija koje sve više utiču na oblikovanje međunarodnih odnosa.

Do najvećih promena došlo je, svakako, u spoljnoj politici i ukupnom međunarodnom položaju *Sovjetskog Saveza*, tokom druge polovine osamdesetih godina, pod uticajem politike Mihaila Gorbačova. U čitavom razdoblju hladnog rata SSSR bio je u vojnom, političkom i ekonomskom pogledu okosnica ne samo Varšavskog ugovora i Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć već i brojnih drugih zemalja, što je za sovjetsku privredu, opterećenu dubokim strukturnim slabostima administrativno-planske privrede, postalo nepodnošljiv teret. Situacija se naročito pogoršala posle sovjetske intervencije u Avganistanu, krajem sedamdesetih godina, koja je počivala na

¹ Generalni sekretar Ujedinjenih nacija, Perez de Cuellar, insistirao je na tome da je jugoslovenska kriza unutrašnji problem i da je Jugosloveni sami moraju razrešiti. On je naročito odbacio ideju o slanju posmatrača UN u slučaju takvog slovenačkog zahteva s obrazloženjem „da Slovenija nije član UN“ (prema „Der Spiegelu“ 1. jul 1991). Takvom mišljenju pridružio se i američki ambasador u UN, Thomas Pickering, koji je izjavio da za „UN nema uloge u Jugoslaviji“ sem ukoliko naponi EZ i KEBS ne dožive neuspeh („Washington Post“, 4. jul 1991. p. 19).

uvodenju nove generacije naoružanja, zasnovane na „visokim tehnologijama“, u čemu je prednost bila, po svemu sudeći, na strani SAD i Zapada.

Položaj SSSR-a i čitavog Istočnog bloka u Evropi bitno je izmenjen Konferencijom o evropskoj bezbednosti i saradnji (KEBS-I), koju je Sovjetski Savez inicirao u želji da dobije međunarodno priznanje posleratnih granica u Evropi. Iako je taj cilj ostvaren u „prvoj korpi“ Akta iz Helsinkija, rešenja koja su sadržana u „drugoj“ (ekonomska saradnja Istoka i Zapada) i, naročito, „trećoj“ korpi (ljudska prava), pokazala su se dugoročno „subverzivnim“ po unutrašnju koheziju Istočnog bloka, naročito u pogledu dejstva tzv. Brežnjevljeve doktrine ograničenog suvereniteta socijalističkih zemalja. Pre svega, političkim vodstvima istočnoevropskih zemalja nedostajao je legitimitet u vlastitim društvima i bila su izložena unutrašnjim pritiscima, zbog čega su i pre i posle 1955. godine (kada je stvoren Varšavski ugovor) uveliko zavisila od sovjetske podrške. Te zemlje su, takođe, u čitavom posleratnom razdoblju delile sa Sovjetskim Savezom određene spoljnopolitičke interese (pre svega, strah od obnove nemačkog militarizma u slučaju srednjoevropskih zemalja ili porasta vojne moći Turske u slučaju Bugarske). Ipak, čini se da je sovjetska kontrola nad Istočnom Evropom bila najjača za vreme Staljina, te je osnivanje Varšavskog ugovora značilo stvaranje ravnopravnije interesne strukture među njima. To je izraženo i u praksi, naročito u slučaju Rumunije, ali i Nemačke DR i nekih drugih zemalja, koje su tokom poslednje dve decenije uživale određenu slobodu u spoljnopolitičkom delovanju.²

Slabost unutrašnjeg položaja istočnoevropskih režima u potpunosti je izražena 1989. godine, kada je postalo očigledno da SSSR napušta „Brežnjevljevu doktrinu“. Taj proces je otpočeo zbivanjima u Poljskoj i Mađarskoj, koji su usledili nakon što su, pod pritiskom opozicije, u te dve zemlje održani prvi posleratni slobodni višepartijski izbori. Iako je Sovjetski Savez u tom trenutku, verovatno, polazio od pretpostavke da se ti procesi mogu držati pod kontrolom, usledila je ubrzana erozija istočnoevropskih režima, što se neposredno odrazilo i na političku i na vojnu koheziju Varšavskog ugovora. To se

² Šire: Gerard Holden, *The End an Alliance – Soviet Policy and the Warsaw Pact, 1989–90*. Peace Research Institute, Frankfurt am Main, 1990.

naročito moglo primetiti u odlukama Političkog konsultativnog komiteta VU, donetim u Moskvi juna 1990, kada je usvojena deklaracija u kojoj je zapisano da su prilike u Istočnoj Evropi stvorile uslove za prevazilaženje postojećeg blokovskog poretka na kontinentu. „U toj novoj situaciji države-članice nameravaju da preispitaju karakter, funkcije i aktivnosti Varšavskog ugovora i da ga transformišu u savez suverenih i ravnopravnih država, zasnovan na demokratskim načelima“, zapisano je u tom dokumentu.

Sada se, međutim, može reći da do kraja hladnog rata u Evropi nije došlo postepenim i kontrolisanim procesom konvergencije između dva oprečna društveno-politička i vojna sistema, već usled neočekivano brze dezintegracije istočnoevropskih režima. O tome nedvosmisleno svedoči činjenica da je od uspostavljanja prve koalicione vlade u Istočnoj Evropi (avgusta 1989. u Poljskoj) do ujedinjenja dve nemačke države (3. oktobra 1990) proteklo svega 14 meseci. U to vreme i ostale zemlje Varšavskog ugovora, uključujući Sovjetski Savez, opredelile su se za tržišnu privredu i politički pluralizam. Time je Sovjetski Savez okončao evoluciju od „Brežnjevljeve“ do savremene „Antibrežnjevljeve doktrine“.

Centralnu tačku čitavog tog procesa činilo je ujedinjenje Nemačke. Sovjetski Savez je u početku rešenje video u neutralnom statusu ujedinjene Nemačke, što je podrazumevalo istovremeni izlazak Nemačke DR iz Varšavskog ugovora i SR Nemačke iz NATO. Na primer, još u februaru 1990, tadašnji sovjetski ministar inostranih poslova, Eduard Ševarnadze, verovao je da će proces trajati „nekoliko godina“. Valentin Falin, rukovodilac Međunarodnog odeljenja CK KPSS, u to vreme insistirao je na nemačkoj neutralnosti, koju bi garantovale 33 zemlje potpisnice KEBS-a. Suprotno Sovjetima, istočnoevropske zemlje, koje su ujedinjenje pratile sa zabrinutošću za vlastitu bezbednost, uglavnom su rešenje videle u članstvu ujedinjene Nemačke u NATO-u. Posledica je bila neočekivana promena stava Sovjetskog Saveza prilikom janskog susreta Mihaila Gorbačova i Helmuta Kola na Kavkazu, kada je potpisana izjava u osam tačaka, u kojoj se Nemačkoj priznaje pravo da sama odlučuje o blokovskom statusu buduće države. Prema izjavama učesnika tog sastanka, sporazum je bio rezultat dogovora Gorbačova i Kola, bez prisustva njihovih saradnika.

Ujedinjenje Nemačke i ubrzana erozija vojnih, političkih i ekonomskih struktura Varšavskog ugovora i SEV-a učinili su da Istočna Evropa prestane da postoji u ideološkom, vojnom i političkom, ali ne i u ekonomskom pogledu. Time je u širokom pojasu od Baltika do Sredozemnog mora stvoren svojevrsni geopolitički „vakuum“, u kojem su se našle zemlje zahvaćene dubokim ekonomskim, socijalnim i političkim potresima, suočene s mnogobrojnim, potpuno novim bezbednosnim pretnjama.

Na suprotnoj strani bivše „gvozdene zavese“ pobjeda u hladnom ratu je bila razlog samo za kratkotrajno zadovoljstvo, budući da su zbivanja na istoku kontinenta bitno izmijenila raniju geopolitičku ravnotežu, suočavajući Zapad s potpuno novim izazovima. Vodeća zemlja Zapada, *Sjedinjene Američke Države*, u novim uslovima se po prvi put našla u situaciji da je njeno dalje vojno prisustvo u Evropi dovedeno u pitanje, i to kako iz unutrašnjopolitičkih razloga (ogromni budžetski deficit), tako i u pogledu budućeg odnosa sa evropskim saveznicima. Iako je većina zapadnoevropskih zemalja, motivisana vlastitim interesima, naklonjena daljem američkom prisustvu u Evropi, karakter transatlantskih veza u budućnosti će pretrpeti značajne promene.

To se, pre svega, odnosi na buduću ulogu NATO-a, koji se, počev od Londonske deklaracije (6. jul 1990), nalazi u procesu transformacije, čiji je cilj da se njegova, ranije prvenstveno vojna uloga, postepeno prenosi na politički teren.³ Američko viđenje uloge NATO-a u novim uslovima ilustruju stavovi stalnog predstavnika SAD u toj organizaciji, ambasadora Vilijama Tafta. Prema njemu, NATO je neophodan „radi očuvanja ravnoteže na evropskom kontinentu – ravnoteže sa Sovjetskim Savezom i ravnoteže između samih velikih evropskih država“. Drugo, NATO treba da dobije funkciju „bezbednosnog sidra“ u Zapadnoj Evropi kako bi Istočna Evropa razvijala svoje potencijale uz najmanji mogući stepen pretnje od nestabilnosti, nereda i zaplašivanja. Treće, ta organizacija je neophodna da bi Amerikancima i Evropljanima služila kao forum za zajedničko konsultovanje i preduzimanje akcija u

³ Prema mišljenju pojedinih američkih autora, oduvek je NATO imao element političke orijentacije, sadržan u članu 4 Severnoatlantskog pakta i razrađen u Harmelovom izveštaju iz 1967. godine. U praksi, međutim, hladni rat je usmerio delatnost NATO-a na vojne pripreme i koordinaciju.

vezi sa zajedničkim bezbednosnim interesom. Time je stvorena osnova za dalje, istina značajno, smanjeno američko vojno prisustvo u Evropi.⁴

U globalnoj perspektivi, međutim, takva američka uloga narednih godina biće izložena pritisku promena u trouglu Zapadna Evropa – SAD – Japan.⁵

EVROPA NA RASKRŠĆU

U uslovima okončanja hladnog rata i bipolarne podele kontinenta Evropa prolazi kroz period duboke transformacije, u kojoj dolazi i do značajne promene odnosa snaga i strategija glavnih političkih činilaca. Asimetričan karakter procesa u Evropi – integracija na zapadu i dezintegracija na istoku kontinenta – bila je razlog što je tokom 1989. i 1990. godine preovladalo uverenje da će kolaps državnog socijalizma u istočnoevropskim zemljama učiniti da evropske zemlje u izgradnji „nove evropske arhitekture“ krenu putevima čvršćeg međusobnog povezivanja, oslanjajući se na organizacione strukture Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji (KEBS-II) i, naročito, Evropske zajednice. Takva očekivanja, međutim, tek delimično su se ispunila, a te organizacije su se i same suočile s ozbiljnim pritiscima, koji njihovu budućnost umnogome čine neizvesnom.

Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji je, iz mnogo razloga, delovala kao idealno rešenje za probleme evropske bezbednosti u poslehladnoratovskom razdoblju. Njeno članstvo je obuhvatilo gotovo sve evropske zemlje (Albanija se pridružila tek juna 1991), kao i SAD i Kanadu, njena ovlašćenja se prostiru od bezbednosti do ljudskih prava i ekonomskog razvoja, dok njen delokrug nije ograničen blokovskim aranžmanima. Ti činioци su KEBS učinili naročito privlačnim za istočnoevropske zemlje, koje su u novim uslovima tragale za sveevropskim forumom na kojem bi se mogla tražiti rešenja za njihove aktuelne bezbednosne interese.

⁴ Uporediti: Manfred Worner, *The Future of the Atlantic Alliance*. T. Coulombis & T. Veremis: *Yearbook, 1990 – Southeastern Europe*, ELIAMEP, Athens, 1991.

⁵ Uporediti: Dž. Hatibović *Des Verhältniss der Wirtschaftskräfte im künftigen Europa*, u D. Müller, P. Simić, E. Stojić & S. Vasović – Bohse (redaktion): *Veränderungen in Europa – Vereinigung Deutschlands – Perspektiven der 90-er Jahre*, IIPW; Belgrade, 1991.

U početku su se napori da se KEBS učini centralnom institucijom koja će garantovati mir i bezbednost na kontinentu suočili s otporom SAD, kao i mnogih njihovih evropskih saveznika, koji su strahovali da bi se time umanjio značaj postojećih bezbednosnih aranžmana, naročito u okviru NATO-a. Vremenom je, međutim, stav SAD evoluirao u pravcu prihvatanja KEBS-a kao komplementarne organizacije NATO-u koja će popuniti geopolitički vakuum u središtu kontinenta ne šireći, pri tome, ulogu NATO-a van postojeće (uprkos tome, brojne bivše članice Varšavskog ugovora sklone su sada da zaštitu svojih nacionalnih interesa vide upravo u članstvu u NATO-u). Politika SSSR-a, međutim, evoluirala je u suprotnom pravcu: dok je, u početku, SSSR nastojao da KEBS učini alternativom NATO-u i Varšavskom ugovoru, eskalacija unutrašnjih sukoba u Sovjetskom Savezu postala je povod strahovanju da bi mehanizmi KEBS-a u doglednoj budućnosti mogli biti iskorišćeni za mešanje u unutrašnje stvari te zemlje.

Rezultat tih procesa bio je pariski samit KEBS-a i tzv. Pariska povelja iz novembra 1990, kojima je taj proces ušao u novu fazu, koja se popularno označava kao KEBS-II i Helsinki-II. Po prvi put u svojoj istoriji, taj proces je dobio institucionalnu osnovu stvaranjem Sekretarijata u Pragu, Centra za sprečavanje konflikata u Beču i Ureda za slobodne izbore u Varšavi. Tadašnje 34 članice KEBS-a saglasile su se i u pogledu godišnjih sastanaka evropskih ministara inostranih poslova, koji će imati funkciju saveta KEBS-a. Eskalacija jugoslovenske krize tokom 1991. godine učinila je, međutim, da se ubrza proces institucionalizacije KEBS-a, tako da je na sastanku njegovog saveta, juna 1991. u Berlinu, postignuta saglasnost o procedurama u slučaju vanrednih stanja, koje bi se pokrenule na zahtev jedne države članice, uz saglasnost 12 drugih država. Na zahtev SSSR-a, 35 ministara spoljnih poslova saglasili su se da taj postupak ne sme dopustiti mešanje u unutrašnje stvari pojedinih država, kao i da KEBS, u tom pogledu, mora poštovati načelo konsensusa.

Druga vodeća evropska organizacija – *Evropska zajednica* – čini napore da u savremenim uslovima definiše vlastiti prilaz evropskoj bezbednosti, u kojem bi zauzela centralno mesto. Tome su pogodovali mnogobrojni činiooci, počev od nastojanja

da se nemačko ujedinjenje sinhronizuje sa „produbljavanjem“ zapadnoevropske integracije do želje da se olakša učešće Zapadne Evrope u rešavanju vanevropskih konflikata (povod je bio rat u Persijskom zalivu), imajući u vidu limite NATO-a u tom pogledu (tzv. *out-of-area* ograničenja). U tom pravcu su predložene dve grupe rešenja: „Čvršće povezana zajednička spoljna i odbrambena politika“, utemeljena na „Evropskoj političkoj saradnji“ (*European Political Cooperation* – EPC), i moguća uloga EZ u pogledu zajedničke odbrane, prvenstveno kroz približavanje EZ i Zapadnoevropske unije (*Western European Union* – WEU), koje bi tu, godinama „uspavanu“ organizaciju učinilo vojnim krilom Evropske zajednice.

Zahtevi mnogobrojnih zemalja za prijem u EZ i velike nade koje se polažu u tu organizaciju, naročito na istoku kontinenta, suočili su Zajednicu s izuzetno delikatnom dilemom: produbljavanje ili proširivanje EZ? Pred EZ sada se nalaze brojni kandidati: članice EFTA, bivše socijalističke zemlje i grupa mediteranskih zemalja (Malta, Kipar i Turska). S obzirom na to da je u svom dosadašnjem razvoju EZ okupljala uglavnom zemlje koje su bile sličnog društvenog, ekonomskog i političkog uređenja, nivoa razvijenosti i ukupnog kulturnog „profila“, zahtevi novih kandidata suočavaju Zajednicu s mnogobrojnim dilemama. Najveća od njih svodi se na pitanje može li organizacija koja se u svom dosadašnjem razvoju bavila uglavnom usklađivanjem ekonomskih interesa srodnih zemalja uspešno rešavati složene probleme transformacije bivših socijalističkih zemalja u tržišna i demokratska društva i druga značajna pitanja savremene Evrope.

Ta dilema, međutim, nije ograničena samo na bivše socijalističke zemlje već i na zemlje EFTA, koje imaju specifične rezerve prema prihvatanju ne samo dostignutog već i budućeg *acquisa* (postignutog stepena integracije) Zajednice, naročito prema zajedničkoj spoljnoj ili odbrambenoj politici. Neutralne zemlje, Austrija ili Finska, na primer, morale bi se odreći svog neutralnog statusa u slučaju da EZ preraste u političku i odbrambenu uniju. Zahtevi kandidata za izuzećem od pojedinih ostvarenih ili planiranih institucionalnih i političkih rešenja (pogotovu od zajedničke odbrambene politike) nailaze na veliko negodovanje u Zajednici i najčešće se tumače kao odsustvo volje da se prihvate ciljevi te integracije. Za

dvanaest zemalja koje su svoje vitalne nacionalne interese vezale za EZ neprihvatljivo je da donošenje odluka o tim pitanjima bude pod uticajem zemalja koje nisu spremne da bezuslovno prihvate njena pravila igre.

Nije bez značaja ni pitanje koliko bi institucije Zajednice „sedamnaestorice“ (sadašnja EZ proširena zemljama EFTA), „dvadesetorice“ (Poljska, Češko-Slovačka i Mađarska) ili veće bile efikasne. Bez radikalne promene institucionalne strukture Zajednice, u smislu njenog produbljanja (tj. pretvaranja u federalnu državnu zajednicu), nesumnjivo je da bi proces donošenja odluka i kvantitativno i kvalitativno postao gotovo blokiran ukoliko načelo konsensusa ne bi bilo zamenjeno većinskim odlučivanjem. Političku dimenziju tom problemu daje i činjenica da bi svako novo proširivanje Zajednice poremetilo sadašnji odnos snaga vodećih zemalja EZ, jer većinu među kandidatima, kako u EFTA, tako i među bivšim socijalističkim zemljama, čine srednjoevropske zemlje, koje su privredno, kulturno i politički bliske Nemačkoj.

Pobornici „proširivanja“ javno naglašavaju da je to moralna obaveza Zapadne Evrope, koja počiva ne samo na osnovnim vrednostima Zapada i obećanjima datim u decenijama hladnog rata već i na proceni da se jedino time mogu izbeći rizici po mir i bezbednost na kontinentu od sve brojnijih kriznih žarišta na Istoku. U pozadini se, međutim, može nazreti i interes da se prijemom novih članova ponovo unutar EZ uspostavi unutrašnja politička ravnoteža narušena ujedinjenjem Nemačke. Neslavna sudbina Miteranove inicijative o evropskoj konfederaciji, koju su nedavno u Pragu odbacile čak i neke istočnoevropske zemlje („ona bi uključila SSSR a isključila SAD“), ne daje mnogo nade za skoro širenje EZ na sve evropske zemlje (izuzev Austrije i Švedske).

Sledbenici druge škole, međutim, upozoravaju da niko ne bi imao koristi od „razvodnjavanja“ EZ, koja bi se neselektivnim prijemom novih članova pretvorila u „gigantsku zonu slobodne trgovine“. Veliki broj i raznorodnost zemalja koje bi se u njoj našle onemogućili bi više godina (ako ne i definitivno) svaki ozbiljniji korak u pravcu monetarne i, naročito, političke integracije. Nesposobnost većine kandidata, naročito bivših istočnoevropskih zemalja da prihvate *acquis communautaire*, tj. oko 1.400 propisa EZ, koji čine konkretni

sadržaj zapadnoevropske integracije, osnovni je argument koji se navodi u prilog toj tezi. Nasuprot tome, potrebno je „produbljanjem“ učvrstiti EZ kao stožer evropskih integracionih procesa jer će od toga imati koristi i Istok i Zapad.

Najrealnija opcija je tzv. skraćena Evropa, tj. EZ proširena grupom evropskih zemalja koje su, iz različitih razloga, najbliže ulasku u Zajednicu. Na prvom mestu su zemlje EFTA (Austrija i Švedska su već podnele zahteve, dok su ostale, uključujući Švajcarsku, na tom putu), a odmah iza njih su Poljska, Češko-Slovačka i Mađarska, sa kojima se vode pregovori o pridruženom članstvu. Ono što budi podzrenje u vezi s tom opcijom jeste činjenica da većinu među njima čine srednjoevropske zemlje, koje su međusobno veoma bliske i koje mogu snažno pomeriti težište EZ ka središtu kontinenta i – Nemačkoj. Na svojoj rang-listi kandidata za ulazak u EZ, bonksi profesor Wolfgang Wesels je na prvo mesto stavio zemlje EFTA (Austrija, Finska, Island, Norveška, Švedska i Švajcarska), na drugo srednjoevropske zemlje (Poljska, Češko-Slovačka, Mađarska i Slovenija), na treće mediteranske zemlje (Kipar, Malta i Turska), a na poslednje „istočnoevropske zemlje“ (Albanija, Bugarska, Rumunija, „ostatak Jugoslavije“ Rusija i baltičke države), čiji su izgledi za ulazak u EZ sasvim neizvesni.⁶

I u slučaju KEBS-a i u slučaju EZ prve poslehladnoratovske krize – rat u Persijskom zalivu i, naročito, Jugoslavija – delovale su kao katalizatori koji su ubrzali procese promena, ali i otvorili prve pukotine u njihovim strategijama i organizacionim strukturama.

Najkrupnije među tim pitanjima otvoreno je ujedinjenjem Nemačke, koja se, iz brojnih razloga, pretvara u najmoćniju evropsku zemlju, od čijih će interesa i strategije umnogome zavisiti buduća evropska „arhitektura“. Naime, Nemačka je iz drugog svetskog rata izašla kao poražena i podeljena država koja je u čitavom periodu hladnog rata bila čvrsto integrisana u postojeće blokovske strukture. Za SR Nemačku, članstvo u EZ (i NATO) stvaralo je mogućnost da izađe iz diplomatske izolacije, što je bio osnovni preduslov za ostvarenje prioritet-

⁶ Uporediti: Wolfgang Wessels, *Deepening versus Widening: Debate on the Shape of EC-Europe in the Nineties – General Introduction*. College of Europe & Institut für Europäische politik, Brugge, 1991.

nog nacionalnog interesa – ponovnog ujedinjenja dve nemačke države. To je, verovatno, bio razlog što je ona, u čitavom tom razdoblju, bila pouzdani partner „osovine“ Pariz – Bon, oko koje se odvijao proces zapadnoevropske integracije unutar EZ. Okončanjem hladnog rata Nemačka je ostvarila oba ta cilja, i to je u ostalim zapadnoevropskim zemljama, kao i drugim evropskim državama, izazvalo podozrenje da bi ujedinjena Nemačka mogla „iskliznuti“ iz Zapadnog saveza i početi da vodi vlastitu politiku, koja bi značajno izmenila ukupnu geopolitičku konfiguraciju kontinenta.

Takvim sumnjama pogoduju ne samo shvatanja sve brojnijih zapadnonemačkih stručnjaka i političara (vidljiva u kritikama ministra inostranih poslova Genšera da interese Nemačke suviše podređuje politici Brisela) već i sklonosti brojnih srednjoevropskih zemalja da se čvršće ekonomski i politički povezuju sa Nemačkom. Postoje, čak, i mišljenja da će Nemačka, a ne EZ, ući u naredno stoleće kao evropski član „trougla velikih“ (uz SAD i Japan). Iako to, sigurno, ne daje osnova tezama o stvaranju „četvrtog rajha“ (jer se nacionalni interesi u savremenim uslovima mnogo uspešnije postižu ekonomskim i političkim sredstvima, nego vojnim osvajanjima), nije nemoguće zamisliti obnovu geopolitičkog prostora *Mittleurope*, koju bi, uz oslonac na ekonomsku, političku i vojnu moć ujedinjene Nemačke, činila velika grupa srednjoevropskih zemalja, koja bi se prostirala od Baltika do Jadrana. Mogućnost da takav efekat proizvede brz prijem novih članova u EZ verovatno je i osnovni razlog za dileme sadržane u sintagmi „proširivanje ili produbljivanje“ Zajednice.

Svakako, ne bi trebalo zanemariti aktivnosti drugih, manjih evropskih grupacija, na primer Heksagonale, subregionalnih organizacija i sl., ali je njihova uloga, iz mnogih razloga, u uslovima zaoštrenih kriza i konflikata, uglavnom, ostala na margini. Nije isključeno, međutim, da će promene u Evropi po okončanju hladnog rata učiniti da i deo drugih država počne da vodi samostaliju politiku u nastojanju da, kroz EZ ili samostalno, proširi sferu svog uticaja i svojih interesa. To je, na primer, već sada jasno uočljivo u politici pojedinih političkih grupacija u Austriji, ali i u drugim zemljama.

BALKAN ILI JUGOISTOČNA EVROPA

Sada se promene geopolitičke karte Evrope naj snažnije osećaju na rubnim područjima kontinenta, prvenstveno zbog toga što su tu interesi glavnih činilaca evropske politike najmanje artikulisani, te otvaraju i najveći prostor za povećani uticaj, pa i konkurenciju interesa pojedinih zemalja. Time je ponovo započet proces „rebalkanizacije“, koji Jugoistok kontinenta može uskoro pretvoriti u najozbiljnije krizno žarište na kontinentu. Kriza u Jugoslaviji je, na žalost, bila neposredni povod za taj proces, čije se konsekvence protežu daleko van njenih sadašnjih granica.

To je bio razlog uglednom italijanskom stručnjaku za balkansku problematiku, Serđu Bijankiniju, da postavi pitanje definicije tog područja.⁷ Stari pojam – Balkan – na Zapadu ima sasvim jasno vrednosno određenje zaostalog područja Evrope na kojem se sukobljavaju interesi mnogobrojnih malih nacija (među kojima većina živi u dijaspori), što je pogodno tle za mešanje spoljašnjih činilaca, a time i za permanentne konflikte. Isključivanje Balkana iz evropskih integracionih procesa (a takva tendencija je sada veoma snažna u shvatanjima onih koji granice evropske integracije vide u „karolinškoj“ ili katoličkoj Evropi)⁸ nesumnjivo bi Balkan ponovo učinilo „buretom baruta“, s dalekosežnim posledicama po bezbednost čitavog kontinenta. Nasuprot tome, u tumačenju pojma „Jugoistočna Evropa“ trebalo bi da se polazi od toga da se radi o integralnom delu kontinenta čiji se specifični problemi moraju na odgovarajući način rešavati u okviru evropskih integracionih procesa.

Dezintegracija Jugoslavije, međutim, kao da ukazuje da će se događaji pre odvijati u pravcu „balkanizacije“ ne samo jugoistoka Evrope nego i kontinenta u celini. Podela zemlje na zapadne, „evropski“ (preciznije, srednjoevropski), i istočne, „jugoslovenski“ orijentisane republike i sklonost mnogih zapadnih zemalja da prihvate takvu podelu neminovno je internacionalizovala jugoslovensku krizu i privukla pažnju brojnih stranih činilaca. Napore SAD (tokom 1990) i EZ

⁷ Stefano Bianchini *L' Area Sud Orientale she Insista sull' Adriatico: I Balcani*, Istituto Affari Internazionali, Roma, 1990.

⁸ W. Wessels, isto.

(tokom 1991. godine) da očuvaju teritorijalni integritet Jugoslavije, uz podršku demokratskim procesima, trebalo bi tumačiti upravo kao pokušaj da se spreči dezintegracija Jugoslavije.⁹ Sada, međutim, prevladava shvatanje da se potcenila rešenost Slovenije i Hrvatske da izađu iz Jugoslavije i da su time savezni organi i JNA podstaknuti da pokušaju silom da spreče njihovu secesiju, što je, prema tom viđenju, bio povod za izbijanje nasilja.¹⁰ (Kao kuriozitet valja pomenuti da austrijski diplomati u prilog svojoj kandidaturi za prijem u EZ rado navode argument „da je Austrija bolje od drugih zapadnih zemalja znala šta se u Jugoslaviji događa i da je kao član EZ mogla pomoći da se izbegnu tragične greške u politici prema njoj.“¹¹

Eventualni raspad Jugoslavije (a to je pretpostavka na kojoj se sada već uveliko grade nove strategije u mnogim političkim krugovima u Evropi) otvara mnogobrojne nove opcije u tom delu kontinenta. Tokom leta 1991. na brojnim stručnim skupovima u Evropi kalkuliralo se da bi samo Slovenija, i eventualno Hrvatska, mogla računati na podršku Zapada, uključujući i perspektivu ulaska u EZ u grupi srednjoevropskih zemalja (uz Mađarsku, Češko-Slovačku i Poljsku – posle neuspelog državnog udara u SSSR-u njima su pridodate još i Bugarska i Rumunija, a pretpostavlja se da bi do kraja stoleća status pridruženog člana mogla dobiti i Albanija). Za „suženu Jugoslaviju“ ili, kako se pežorativno često označava – „Srboslaviju“, pretpostavlja se da bi bila suviše nestabilna država zbog velikog udela nacionalnih manjina, za koje se smatra da bi bile neprijateljski raspoložene prema njoj, ekonomske slabosti i sporova sa većinom suseda da bi mogla računati da uđe u krug evropskih zemalja.

Poseban problem je otvoren referendumom o suverenitetu Makedonije, koji je izuzetno veliki eksplozivni potencijal zbog mogućeg rivaliteta Srbije, Albanije, Grčke i Bugarske, koji bi, smatra se, mogao biti uzrok oružanih sukoba i na

⁹ Uporediti: Warren Zimmerman, *American – Yugoslav Relations in the Light of Current Changes in East–West Relations*, u: P. Simić, W. Richey & M. Stojčević (eds.): *American and Yugoslav Views on the 1990s*. IPIE, Belgrade, 1990.

¹⁰ James Steinberg, *The Role of European Institutions in Balkan Security: Some Lessons From Yugoslavia*, Rhodes, 1991 (fotokopirano).

¹¹ Takvo mišljenje je, na primer, saopštio austrijski ambasador pri EZ, V. Wolte, na konferenciji Evropske zajednice u devedesetim: Širenje ili produblјivanje?, održanoj u Evropskom koledžu u belgijskom gradu Brižu 4–6. jula 1991. godine.

Balkanu. Takođe, problem Kosova je potencijalno izuzetno opasno krizno žarište jer su i vlast i opozicija u Albaniji saglasne u pogledu zahteva za prisajedinjenjem te pokrajine (kao i zapadne Makedonije i delova Crne Gore) Albaniji – jedina razlika je u tome što vladajuća stranka ne predviđa neposredno vojno angažovanje, već samo internacionalizaciju te krize, dok Albanska demokratska stranka predviđa i tu mogućnost, uprkos trenutnoj slabosti Albanije.¹²

Osim navedenih i drugih etničkih i teritorijalnih sporova na Balkanu koje otvara mogućnost raspada Jugoslavije, u ovom području postoji i više drugih potencijalnih kriznih žarišta. To se naročito odnosi na spor Grčke i Turske (oko Kipra i Egeja), Bugarske i Turske (povodom položaja turske nacionalne manjine u Bugarskoj), Turske i SSSR-a (oko položaja sovjetskih centralnoazijskih republika), Bugarske i Rumunije (oko Dobrudže), Rumunije i SSSR-a (oko Moldavije i Besarabije), Rumunije i Mađarske (oko Transilvanije), pretvaranja Turske u vodeću regionalnu silu¹³ koja bi mogla preuzeti ulogu zaštitnika muslimanskog stanovništva na Balkanu (naročito ukoliko bi definitivno bio odbačen turski zahtev za ulazak u EZ, što je moguće) itd.¹⁴ Ukratko, Balkan sada ima najveće izgleda da postane centralni problem bezbednosti buduće Evrope, sa nesagledivim konsekvencama po ukupne procese na kontinentu.

„JUGOSLOVENSKO PITANJE“

Jugoslovenska kriza je prva ozbiljna evropska kriza posle hladnog rata čiji uticaj i mogući načini za rešavanje prevazila-

¹² Za razliku od albanske vladajuće partije i njenog lidera, Ramiza Alije, koji ne pokazuju sklonost da Albaniju i vojno uvuku u kosovski spor i zagovaraju njegovu internacionalizaciju, poslanik Albanske demokratske stranke, Abdi Baletta, na nedavnoj konferenciji o bezbednosti u Jugoistočnoj Evropi (Rodos, 8–11. septembar) kategorično je izjavio da bi „Albanija, iako svesna svoje slabosti, našla načina da neposredno vojnički pomogne svojim sunarodnicima na Kosovu“.

¹³ Iscrpnu analizu sve veće uloge Turske na Balkanu, Bliskom istoku i Srednjoj Aziji dao je Grahman E. Fuller u tekstu pod naslovom *Turkey in the new International Security Environment* (RAND-ELIAMEP Conference „Security in South-Eastern Europe“, Rhodes 8–11, septembar 1991 (fotokopirano).

¹⁴ Nemački profesor Werner Wiedenfeld je sačinio dug „registar“ potencijalnih etničkih sporova u Evropi posle okončanja hladnog rata i raspada državnog socijalizma. Uporediti; Werner Wiedenfeld, *Eastern Europe: Challenges – Problems – Strategies*. Reserach Group on European Affairs, Mainz, June 1991.

ze njene granice. U tom pogledu moglo bi se reći da kriza u Jugoslaviji nameće četiri grupe ozbiljnih pitanja za budućnost čitavog kontinenta.

Prvi kompleks pitanja proizilazi iz realne pretpostavke da građanski rat širokih razmera u Jugoslaviji ne bi bilo moguće izolovati i da bi on doveo do „lančane reakcije“, koja bi destabilizovala čitav jugoistok kontinenta. Nije teško pretpostaviti da bi eskalacija nasilja u Jugoslaviji izazvala reakcije susednih zemalja, među kojima mnoge imaju neraščišćene istorijske račune s njom. To se, pre svega, odnosi na Albaniju, koja bi se u slučaju sukoba na Kosovu našla u iskušenju da se vojno angažuje. S obzirom na uticaj albanskih lobija u SAD i Zapadnoj Evropi, to bi veoma brzo dovelo do internacionalizacije tog sukoba. Pred sličnim iskušenjem bi se našli i ostali jugoslovenski susedi, bilo zbog zainteresovanosti za sudbinu svojih manjina u našoj zemlji, bilo zbog toga što bi takav sukob bio prilika za ostvarivanje manje ili više pritajenih teritorijalnih pretenzija. Etnički sukobi u Jugoslaviji bi, međutim, uticali i na ostale etničke konflikte na jugoistoku Evrope (turska manjina u Bugarskoj, mađarska manjina u Transilvaniji, pitanja Moldavije, Severne Bukovine i Besarabije itd.). U takvim uslovima gotovo da ne bi bilo moguće izbeći intervenciju velikih sila, što bi učinilo da se požar u Jugoslaviji proširi na čitav region, pa i šire.

Druga grupa problema je neposredno uslovljena stavovima koje će Zapad i međunarodna zajednica zauzimati u pogledu zahteva jugoslovenskih naroda i nacionalnih manjina za samoopredeljenje i otcepljenje. Eventualno priznavanje takvih prava i dezintegracija Jugoslavije mogli bi tako postati presedan za mnogobrojne slične probleme širom Evrope. To se, pre svega, odnosi na Sovjetski Savez, jer ukoliko bi se Sloveniji ili Hrvatskoj priznala ta prava, nameće se pitanje zašto to ne bi bio slučaj ne samo sa sovjetskim baltičkim republikama već i sa svim drugim.¹⁵ Priznavanje prava na samoopredeljenje nacionalnim manjinama (a takve inicijative su snažno izražene na ženevskom sastanku KEBS-a posveće-

¹⁵ O tome svedoči i sledeća izjava Mihaila Gorbačova: „Mi tražimo puteve da rešimo problem miroljubivo, poštujući narode Jugoslavije, ali i polazeći od pretpostavke da mi dajemo prednost jedinstvu Jugoslavije i privrženi smo nepovredivosti granica.“ On je dodao da ukoliko narodi ne bi poštovali to načelo „razvoj u Evropi izmakao bi kontroli“. Prema: „Los Angeles Times“, avgust 1991. str. A3.

nom tom problemu) moglo bi biti presedan i za slične zahteve severnih Iraca, Baskijaca ili Korzikanaca. Upravo je to bio razlog da se na Zapadu jave mišljenja da, uprkos tome što je pravo naroda na samoopredeljenje imalo izuzetan značaj u savremenim promenama u Evropi (naročito u Nemačkoj), moraju biti postavljeni limiti preko kojih se ne bi smelo ići, na primer u pogledu nepromenljivosti granica (uprkos tome što je jasno da su unutrašnje granice u Jugoslaviji i većini istočnoevropskih zemalja veštačke) i primene sile.

Treći kompleks pitanja sadržan je u pitanju da li je raspad jedne evropske multinacionalne federacije obeshrabrujuća pojava u trenutku kada se EZ nalazi u kritičnoj fazi „produbljiivanja“ integracije i stvaranja političke unije. Iako su razlike ogromne, teško je izbeći paralele između sadašnjih centrifugalnih sila u Jugoslaviji i razlika koje postoje između „dvanaestorice“ u pogledu budućnosti evropskog federalizma. Sasvim pojednostavljeno: i u Jugoslaviji i u EZ sučeljavaju se dva oprečna shvatanja federalizma – jedan koji daje prednost centru u odnosu na federalne jedinice i, umnogome, pokušava da u Evropi uspostavi nešto nalik američkom modelu, i drugi koji, sledeći srednjoevropske tradicije, prednost daje federalnim jedinicama, ograničavajući ovlašćenja centra na „ono što se federalne jedinice dogovore“. To je, svakako, i pitanje odnosa snaga u sadašnjoj EZ, posebno kada se radi o Nemačkoj, koja sve više postaje svesna svoje novostečene moći i sve je manje spremna da svoje interese bespogovorno podređuje interesima Zajednice. Kontraverzno ponašanje nemačkog ministra inostranih poslova, Hansa Ditriha Genšera, tokom događaja u Jugoslaviji trebalo bi protumačiti kao snažan pritisak opozicije i javnosti da Nemačka otpočne mnogo aktivniju, pa i nezavisniju ulogu u oblikovanju nove geopolitičke konfiguracije Evrope.

Upravo tu se dolazi i do *četvrt* grupe pitanja, odnosno sve vidljivijih razlika između nacionalnih interesa i politika donedavno monolitnih zemalja EZ. Iako „dvanaestorica“ čine napore da te razlike ponište, nije moguće oteti se utisku da su pukotine u strukturi vodeće zapadnoevropske integracije sada dublje nego bilo kada u poslednjih nekoliko decenija. Burna debata koja se sada širom Evrope vodi o „proširivanju“ ili „produbljiivanju“ EZ gotovo da ne može prikriti da se radi o

značajnim razmimoilaženjima u pogledu nacionalnih viđenja budućnosti te grupacije koje mogu izmaći kontroli usled eskalacije krize u Jugoslaviji i, eventualno, u Sovjetskom Savezu.

Prve zapadne analize uticaja jugoslovenske krize na perspektive međunarodnih odnosa u Evropi ukazuju na sledeće značajne elemente:

1. *sukobi nisu prešli jugoslovenske granice*. Iako su susedne zemlje na različite načine reagovala na sukobe u Jugoslaviji (diplomatske i druge političke akcije), uključujući i slanje oružja pojedinim jugoslovenskim republikama, u dosadašnjem toku jugoslovenske krize nijedna od njih se nije neposredno angažovala na njenoj teritoriji. Činjenica da je sukob bio dominantno *unutrašnji* postavila je limite mnogim relevantnim političkim institucijama. Za NATO, jugoslovenski sukob je tzv. *out-of-area* sukob, i stoga van područja obuhvaćenog članovima 5 i 6 Vašingtonskog ugovora. Zapadnoevropska unija je suočena sa sličnim ograničenjem: iako Briselski ugovor ne sadrži geografska ograničenja, očigledno je da jugoslovenska kriza nije direktna pretnja članovima te organizacije. Za KEBS i UN granice postavlja unutrašnji karakter sukoba, koji pretpostavlja saglasnost Jugoslavije za svaku eventualnu akciju;

2. *jugoslovenska kriza je suprotstavila načelo o pravu nacija na samoopredeljenje načelu o nepovredivosti nacionalnih granica*. Jugoslovenski spor je nametnuo delikatnu dilemu mnogobrojnim evropskim zemljama između podrške načelu o pravu nacija na samoopredeljenje i nastojanja da se očuva teritorijalni *status quo* u Evropi, tj. načelu Akta iz Helsinkija. Razne evropske zemlje imaju različit prilaz tim oprečnim načelima. Za Nemačku je problem naročito značajan, pošto je ona upravo ostvarila jedinstvo na osnovu prava naroda na samoopredeljenje. Međutim, one evropske zemlje koje i same imaju probleme sa secesionističkim pokretima (Španija, Francuska, Češko-Slovačka, SSSR i, donekle, Velika Britanija) strahuju da bi podrška tom načelu mogla imati unutrašnjopolitičke posledice;

3. *većina opšteevropskih institucija su nove ili u procesu transformacije*. Na različite načine, jugoslovenski spor je za Evropu bio „preuranjen“. Karakterističan slučaj je bio KEBS, jer je samo dve nedelje posle donošenja odluke o mehanizmu

za vanredne situacije jugoslovenska kriza nametnula potrebu za njegovom primenom. Sličan je slučaj bio i sa Evropskom zajednicom i Zapadnoevropskom unijom, koje čine tek prve korake u pravcu transformacije ka aktivnijoj političkoj i vojnoj ulozi na kontinentu. Posle usvajanja Londonske deklaracije, NATO započeo je preobražaj od dominantno vojne organizacije, preokupirane sukobom Istok – Zapad, ka transatlantskoj, pretežno političkoj organizaciji, a Ujedinjene nacije su doneдавно upadljivo stajale po strani od jugoslovenske krize;

4. *konflikt je otkrio oprečne geopolitičke interese evropskih zemalja.* Razlike u stavu prema jugoslovenskoj krizi najočiglednije su među jugoslovenskim susedima. Međutim, i vodeće evropske zemlje su u tom pogledu ispoljile divergentne interese i poglede, u čemu je, do sada, najjasnije stavove zauzela Nemačka, za koju je to prva veća evropska kriza posle ujedinjenja;

5. *vodeći akteri hladnog rata su ostali u pozadini.* Za razliku od perioda hladnog rata, kada su supersile definisale stav svojih vojno-političkih organizacija prema gotovo svim značajnijim problemima, u uslovima jugoslovenske krize upadljiva je njihova uzdržanost da se aktivnije postave. U tome mnogi vide i uzrok rasplamsavanja jugoslovenske krize, koju nije sprečila ni pretnja od moguće eskalacije u sukob Istoka i Zapada. Time je stvoren širi manevarski prostor za ostale evropske činioce, pre svega za EZ, koja je, u tom slučaju, ostvarila svoj spoljnopolitički „debi“ na evropskoj sceni.

U celini, moglo bi se reći da je jugoslovenska kriza postala „probni poligon“ za ukupne međunarodne odnose na evropskom kontinentu u razdoblju posle hladnog rata. Povlačenjem supersila u pozadinu, gašenjem i promenom uloga blokova stvorena je mogućnost za delovanje novih evropskih institucija, pre svega KEBS-a i EZ, koji su u dosadašnjem toku događaja u Jugoslaviji uložili velike napore kako bi krizu stavili pod kontrolu, i time sprečili njeno širenje na čitavo područje Istočne Evrope i „korodiranje“ novog evropskog poretka već na samom početku. Neuspeli naponi tokom leta 1991. da se spreči eskalacija krize u Jugoslaviji postavili su, međutim, mnoge ozbiljne dileme o sposobnosti Evrope da bez učešća supersila utiče na burne promene na kontinentu posle okončanja hladnog rata.

S U M M A R Y

INTERNATIONAL ASPECTS OF THE YUGOSLAV CRISIS

In two years from the „pulling down“ of the Berlin wall and the fall of the state-socialistic regimes in the East European countries ensued a dramatic change of the overall geopolitical configuration which existed in the entire period after the World War II. The decline of the role of superpowers and blocs in this continent reduced the possibility of eruption of a nuclear conflict between the East and the West but at the same time „deepened“ for many years suppressed ethnical, territorial and other disputes within the European states and between them, in Eastern and South-Eastern Europe in particular. A typical example of this phenomenon is the Yugoslav crisis – the first grave European crisis in the period following the cessation of the cold war, whose ramifications and possible ways of solution surpass the borders of Yugoslavia. Generally taken one can say that the Yugoslav crisis has become a „proving ground“ for the international relations on the European continent in the post cold war period. The withdrawal of the superpowers, the extinction of blocs or the alteration of their roles created the space for actions of new European institutions, the CSCE and the EC in the first place, which have invested great efforts with the aim of putting the Yugoslav crisis under control and thus prevent its spreading to the entire region of the former Eastern Europe and the „corrosion“ of the new European order at its very beginning. The unsuccessful attempts at prevention of escalation of the crisis in the summer of 1991, however, have created numerous grave dilemmas regarding the ability of Europe unaided by superpowers to control the turbulent changes on the continent following the end of the cold war.

R E S U M E

LES ASPECTS INTERNATIONAUX DE LA CRISE YOUGOSLAVE

Durant deux ans, le temps écoulé de la „destruction“ du mur de Berlin et de la chute des régimes étatico-socialistes, dans de nombreux pays de l'Europe de l'Est les changements dramatiques de la configuration géopolitique se sont produits, ce que présentait la caractéristique fondamentale de la période entière après la seconde guerre mondiale. Diminution du rôle des superpuissances et des blocs sur le continent avait diminué la possibilité de l'éclatement du conflit nucléaire sur la rération Est – Ouest, mais en même temps, il s'est produit „élargissement“ des conflits ethniques, territoriaux et autres entre les Etats européens, surtout à l'Est et à Sud-Est de l'Europe. L'exemple typique pout cela est la crise yougoslave, la première crise sérieuse européenne dans la période après la guerre froide, dont l'influence et les voies possibles de résolution surpassent ses frontières. En général, on peut dire que la crise yougoslave devient le „polygone d'essai“ pour les rapports généraux sur le continent européen dans la période après la guerre froide. Le replie des superpuissances vers les arrières, disparition et changement des rôles des blocs

ont créé l'espace pour l'action des nouvelles institutions européennes, premièrement, CSE et CE, qui font de grands efforts pour établir le contrôle de la crise yougoslave et empêcher son élargissement sur la région de l'ex Europe de l'Est et „corosion“ du nouvel ordre européen dès son début. Les essais non-réussis durant l'été 1991 de déescalation de la crise en Yougoslavie provoquent, cependant, de nombreuses questions concernant la capacité de l'Europe de résoudre des problèmes sans participation des superpuissances, surtout les problèmes nés après la fin de la guerre froide.

РЕЗЮМЕ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ АСПЕКТЫ ЮГОСЛАВСКОГО КРИЗИСА

За последних два года, в течение которых имели место „разрушение“ Берлинской стены и крах государственно-социалистических режимов, в многих странах Восточной Европы произошли драматические изменения совокупной геополитической конфигурации, существовавшей во всем периоде после второй мировой войны. Уменьшение роли великих держав и блоков на континенте уменьшило также и возможность вспыхивания ядерного конфликта в отношениях Восток – Запад, но одновременно „углубило“ много лет подряд отсесняемые этнические, территориальные и другие споры внутри и между европейскими государствами, в частности на Востоке и Юго-востоке Европы. Типичным примером для этого – югославский кризис, первый серьезный европейских кризис в периоде после окончания холодной войны, влияние которого и возможные пути его решения превосходят ее пределы. В целом, можно сказать, что югославский кризис стал „испытательным полигоном“ для совокупных международных отношений на европейском материке в периоде после окончания холодной войны. Уход великих держав в тыл, отмена и изменение роли блоков создали пространство для деятельности новых европейских институтов, в частности СБСЕ и Европейского содружества, приложивших большие усилия для того, чтобы поставить югославский кризис под контроль, и таким образом не допустить его распространения на всю территорию бывшей Восточной Европы и „корродирования“ нового европейского порядка уже в его начеле. Неудачные попытки в течение лета 1991 года ограничить расширение кризиса в Югославии создают, между тем, многочисленные серьезные дилеммы в отношении возможностей Европы влиять на бурные изменения на материке после окончания холодной войны – без устатия великих держав.

Novi geopolitički položaj Balkana i Jugoslavije

Prof. dr *MOMIR STOJKOVIĆ*

U prvom delu članka razmatraju se savremene promene u međunarodnim odnosima i one se po dubini i posledicama porede sa onima koje su proizišle iz francuske (buržoaska) ili oktobarske (socijalistička) revolucije, ili onima koje su nastale kao posledica prvog svetskog rata.

Autor u nastavku analizira izmenjeni položaj Balkana nakon promena u Istočnoj Evropi i, u vezi s tim, promenu međunarodnog položaja Jugoslavije. Posebno su analizirani strategijski interesi vodećih svetskih i evropskih činilaca u vezi sa razrešenjem jugoslovenske krize. Uz to, argumentovano su razmatrane i promene u spoljnoj politici, međunarodnom položaju i odnosima susednih zemalja prema Jugoslaviji.

Uvod

U teoriji međunarodnih odnosa poznat je stav, potvrđen istorijskim razvojem, da do bitnih (prelomni) promena tokova u realnim međunarodnim odnosima, kojima počinje novi period njihovog razvoja, dolazi usled „preraspodele“ ekonomskih, tehnoloških, političkih ili vojnih odnosa snaga i moći na međunarodnom planu. Pri tome se, takođe, pokazalo da se početni nukleusi takvih promena razvijaju u velikim zemljama, jer je potrebna početna „kritična masa“.

Savremene promene u međunarodnim odnosima upoređuju se, po dubini i posledicama, sa onima koje su proizišle iz francuske (buržoaska) ili oktobarske (socijalistička) revolucije, ili onima koje su nastale kao posledice prvog ili drugog svetskog rata. One su posledica novog (promenjenog) odnosa snaga između dve doskorašnje supersile, kao i promena nastalih u evropskim odnosima, a i jedne i druge su posledica savremene naučno-tehnološke revolucije, čije tekovine uspevaju da koriste samo najrazvijenije industrijske zemlje, a druge zaostaju nezavisno od toga imaju li prirodna bogatstva (izvore). Primer Japana je u tom pogledu najznačajniji i najpoučniji u pozitivnom, a SSSR-a u negativnom smislu.

Terminologijom marksističke političke ekonomije izraženo, pravo na egzistenciju ima onaj društveno-ekonomski sistem koji obezbeđuje proširenu reprodukciju, odnosno razvoj proizvodnih snaga društva. Zemlje koje su nosioci kibernetičke i mikroprocesorske tehnologije uspele su da ostvare neviđen razvoj i zadobiju dominantnu poziciju u međunarodnim ekonomskim i tehnološkim odnosima na globalnom međunarodnom planu. One su, kao grupa sedam najrazvijenijih zemalja, nosioci integracionih procesa po osnovu internacionalizacije kapitala kojim raspolažu, dok se, na drugoj strani, zemlje u razvoju i zemlje doskorašnjeg „realnog socijalizma“ ekonomski i tehnološki nalaze u poziciji „svetske periferije“ – uglavnom stagniraju u razvoju.

Na osnovu toga dolazi do internacionalizacije u korist svetskog proizvodnog sistema koji nameću industrijski najrazvijenije zemlje, koje „reprodukuju same sebe“, uz istovremenu *globalnu pojavu* „*krize razvoja*“, stvarne krize u većini zemalja, što pokazuje da „uzročna veza između rasta i razvoja nije dobra“, i da je još „manje dobro verovanje da rast vodi ka razvoju, dobro znajući da sadržaj ovih reči nisu puke reči, već osam stotina miliona žrtava apsolutnog siromaštva“.¹

GLOBALNE PROMENE ODNOSA SNAGA

Savremena kretanja u međunarodnim odnosima jasno pokazuju prestanak odnosa snaga koji je nastao posle drugog svetskog rata. Naime, SAD i SSSR, kao glavne pobedničke sile, imale su vodeću poziciju u međunarodnim odnosima, na osnovu svojih ekonomskih potencijala i vojne moći, pa je egzistirao sistem bipolarizma, zasnovan na ravnoteži snaga, kako u vreme hladnog rata, tako i u periodu detanta (pregovaranje i sporazumevanje sa pozicija ravnoteže snaga). Britanija i Francuska, iako najveće kolonijalne sile i pobednice u ratu, postale su drugorazredni međunarodni činioci zbog moći dve prethodne sile i procesa dekolonizacije, kojim je njihova snaga sve više svedena na nacionalne mogućnosti. Nemačka, Italija i Japan, kao poražene zemlje (a Nemačka i kao

¹ M. A. Sinaceur, *Razvoj: u koju svrhu?* i V. Fransoa Peru, *Za filozofiju novog razvoja*, Beograd, 1985, str. 6-7.

podeljena i stavljena pod kontrolu bipolarnog sistema odnosa), nisu bile više decenija posle rata ne samo globalne već ni regionalne sile, a njihov uticaj na međunarodne odnose sve donedavno bio je nedovoljno izražen.

Nove države, nastale u procesu dekolonizacije (tzv. treći svet ili zemlje u razvoju), afirmisale su se kao međunarodni činilac politikom nesvrstanosti, koja je suprotstavljena bipolarizmu, i kroz koncept borbe za novi međunarodni ekonomski i politički poredak i Ujedinjene nacije, razvijajući elemente demokratizacije međunarodnih odnosa. Međutim, zbog nerazvijenosti i neokolonijalnih odnosa u kojima se nalaze nisu uspele da zadrže poziciju značajnijeg međunarodnog činioca.

U savremenim međunarodnim odnosima pozicije pobjedničkih i poraženih sila u drugom svetskom ratu značajno su promenjene: SAD prestale su da budu jedini, a zatim i dominantni ekonomsko-tehnološki činilac u međunarodnim ekonomskim odnosima, jer njihovo učešće u svetskom društvenom bruto-proizvodu relativno stalno opada, iako je još uvek u apsolutnom pogledu najveće; Japan je, u međuvremenu, izrastao u tehnološki najpropulzivniju zemlju, a Nemačka i Italija, zajedno sa drugim članicama Evropske zajednice, reafirmisale su ekonomsku i tehnološku poziciju Evrope, koja je već prevazišla učešće SAD i Kanade u svetskom društvenom bruto-proizvodu. Posle ujedinjenja, Nemačka stiče višestruke prednosti nad ostalim evropskim silama, a već više godina je najveći „svetski trgovac“, jer njeno učešće u međunarodnoj razmeni iznosi koliko SAD i Japana zajedno.

Poznati francuski i svetski ekonomista Žan Žak Servan Šrajber svojevremeno (šezdesetih godina), studijom *Američki izazov*, pokazao je zašto su SAD dominantna ekonomska i tehnološka sila, da bi kasnije (sedamdesetih godina) novom studijom, *Svetski izazov*,² pokazao predominantnost tehnološkog razvoja Japana.

Sovjetski Savez je prvih godina posle drugog svetskog rata uspeo da nadoknadi zaostajanje za američkom nuklearnom snagom, a sredinom pedesetih godina uspostavio je stratešku (nuklearna) ravnotežu snaga, bipolarizaciju međunarodnih odnosa i poštovanje politike interesnih sfera. On je sve

² Jean-Jacques Servan-Schreiber, *Američki izazov*, Zagreb, 1968; *Svetski izazov*, Zagreb, 1981.

donedavno smatran jednom od dve supersile, i to ne samo zbog nuklearne moći već i zbog veličine teritorije, broja stanovnika i ekonomskih potencijala (bogatstvo sirovinama i energijom). Međutim, karakter njegovog ukupnog ekonomskog i političkog sistema, tzv. realnog socijalizma, nije mu omogućio ekonomski i tehnološki razvoj (izuzimajući nuklearnu tehnologiju), što je dovelo do njegovog ekonomskog i tehnološkog zaostajanja, pa i do stagnacije razvoja. Nedemokratski društveni sistem izrazitog centralističkog karaktera, nezavisno od formalnog federativnog karaktera države, doveo je i do naraslih nacionalnih i drugih protivurečnosti.

Unutrašnji razvoj SSSR-a uslovio je potrebu za radikalnim promenama, što je ispoljeno kroz Gorbačovljevu „perestrojku“ i „ново политичко мишljenje“, a tokovi unutrašnje i spoljne politike, kojima je trebalo da se omogući uspeh perestrojke, odnosno da se pokrene ukupan ekonomski i politički život na novim osnovama, doveli su zemlju do raspadanja, čime je, objektivno, izgubila svojstva supersile. Pošto nije uspeo da uspostavi ekonomsku i tehnološku ravnotežu snaga sa SAD, već je izrazito zaostajao, SSSR je izgubio pretpostavke na kojima u savremenim međunarodnim odnosima može zadržati doskorašnje pozicije. Iako je zbog strateško-nuklearnih potencijala i pomorske moći, i dalje vojni partner SAD, u novim odnosima „sovjetskih država“ to svojstvo može preći na Rusiju.

Takav razvoj događaja u SSSR-u omogućio je uspostavljanje novih odnosa sa SAD, jer je kroz „ново политичко мишljenje“ (nastalo kao potreba perestrojke) napuštena ranija sovjetska koncepcija o „svetu socijalizma“ i „svetu kapitalizma“, o klasnom karakteru međunarodnih odnosa i koegzistencije, i o „svetskom revolucionarnom procesu“, a prihvaćena je međuzavisnost razvoja, koegzistencija kao osnova demokratskih međudržavnih odnosa, kao i potrebe za ekonomskom i tehnološkom saradnjom. Saglasno tim opredeljenjima, morala je biti napuštena i politika sile, intervencija u drugim zemljama, interesnih sfera i trke u naoružavanju. Miroljubivost sovjetske spoljne politike, kao posledica objektivnih potreba i promena u odnosima snaga, rezultirala je i raspuštanjem Varšavskog ugovora i Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć, kao i nestajanjem sovjetske interesne sfere u Evropi, a time i evropske podele na Istok i Zapad.

Zbog takvog razvoja u međunarodnim ekonomskim i tehnološkim tokovima pokazalo se da nije bila greška to što SAD nisu iskoristile nuklearnu prednost nad SSSR-om, dok su je imale, kako je smatrao Kisindžer. Naime, one su promenom prioriteta postigle izrazitu prednost tamo gde su je od početka imale, u sferi ekonomije, tehnologije i politike (demokratija i ljudska prava). Nova pozicija i orijentacija SSSR-a omogućile su SAD da, umesto konfrontacije („borbe protiv komunizma“ koji se raspao sam po sebi, a spoljni činioци su samo ubrzali proces raspada) i preokupacije vojnostrateškim nastupima, sve više u prvi plan stavljaju ekonomsko i tehnološko takmičenje sa Japanom i Evropskom zajednicom, nezavisno od toga što sa njima imaju i zajedničke interese, zasnovane na očuvanju postojećeg sistema međunarodnih odnosa, koji im obezbeđuje zadržavanje stečene dominantne pozicije. To se izražava kroz *shvatanje o zameni principa ravnoteže snaga principom „ravnoteže interesa“*, odnosno kroz ostajanje (za sada) SAD kao jedine supersile (koja pored ekonomsko-tehnološke ima i nuklearno-stratešku poziciju), na osnovu koje nastaje u međunarodnim političkim odnosima *sistem unipolarizma*, sa trendom prerastanja u multipolarizam.³

Pošto više ne postoji konfrontacija između dve dojučerašnje supersile po ideološkom i blokovskom osnovu, kao i zbog nadmoći SAD ostvarene ekonomsko-tehnološkim razvojem (kapital) i angažovanjem saveznika za zajedničke nastupe radi obezbeđenja dominantne pozicije (ranije se isticalo bez svetskog nuklearnog sukoba, koji nije želela ni druga strana), sada se primenjuje doktrina sukobljavanja „niskog intenziteta“ na političkom, diplomatskom i ekonomskom planu, a eventualno i konvencionalnim vojnim sredstvima. Ako se sada, s obzirom na nov raspored odnosa snaga, uključe u razmatranje dva ranije naglašavana spoljnopolitička cilja SAD, kako ih je svojevremeno izložio Bžežinski, pokazuje se da je potreba za angažovanjem u oblasti „stretegijske neizvesnosti“ sve

³ „Iako se svet trenutno razapinje između prepuklog bipolarizma i prenapregnutog unipolarizma, nalazi se, u stvari, u procesu jačanja uporišnih tačaka multipolarizma. Na stanje i odnose u svetu, osim ojačanih SAD i oslabljenog SSSR, sve više utiču zemlje Evropske zajednice i Japan, koje su u snažnom ekonomskom usponu. Ali, (ovim) centrima moći... moraju se pridodati i drugi... Kina, Indija, Brazil...“ i druge zemlje. R. Petković, *Nepoznanice novog svetskog poretka*, „Vojno delo“, 4-5/1991; str. 143.

manja zbog nestanka druge supersile, a mogućnost angažovanja u područjima „regionalne nestabilnosti“ sve veća, uz manje rizike nego ranije. Konfrontacije sa idejama i pokretima koji su ugrožavali „nacionalne interese“ SAD dale su rezultate i omogućile izgradnju „novog međunarodnog sistema“ koji momentalno obezbeđuje pozicije SAD – njihovu dominantnu ulogu u međunarodnim odnosima i Ujedinjenim nacijama. Na taj način se američki „nacionalni interesi“ prikazuju kao interesi međunarodne zajednice, a faktički su u funkciji „višeg nivoa“ bezbednosti SAD, kao i održavanja novouspostavljenih odnosa snaga. Pozicije SAD u dogledno vreme mogu ugroziti samo novi ekonomski centri moći – Japan i Evropska zajednica, kao celina, ili Nemačka u meri sticanja sopstvene pozicije izvan Evropske zajednice.

U koncepciji izgradnje „novog međunarodnog sistema“ tri elementa imaju posebnu važnost: *prvo*, isticanje zamene principa ravnoteže snaga principom „ravnoteže interesa“, koja na dugi rok nije moguća, iako formalno i diplomatski posmatrano može da se prihvati; *drugo*, isticanje – kao posebne vrednosti – pitanja ljudskih prava i sloboda čoveka i građanina, koja postaju značajan elemenat kako unutrašnjeg razvoja i demokratskih procesa u svakoj zemlji, tako i odnosa među narodima i državama; i *treće*, reafirmacija uloge Ujedinjenih nacija, odnosno organizovane međunarodne zajednice koja se sve više angažuje na očuvanju mira i bezbednosti i poštovanja opštih ljudskih prava i sloboda. Iako se aktivnost koja se odnosi na poštovanje ljudskih prava mora prihvatiti i podržavati, posebno ako dolazi od međunarodne zajednice, činjenica je da aktivnost pojedinih država u tom pogledu, posebno velikih sila, znači i mešanje u unutrašnje poslove drugih država. Nepoštovanje ljudskih prava karakteristično je za sve nedemokratske i totalitarne sisteme, kao i doskorašnje „socijalističke zemlje“, u kojima nije bilo stvarnih demokratskih procesa. Ali, s druge strane, takve aktivnosti kroz podršku tzv. disidentima ili određenim političkim snagama (grupe, partije, pokreti) omogućava promene odnosa snaga na unutrašnjem planu, posebno u zemljama koje su ekonomski, tehnološki ili politički zavisne.

Takva spoljna mešanja posebno su izražena kroz aktivnosti na zaštiti prava nacionalnih i drugih manjina, što je sada

očigledno u evropskim odnosima, posebno prema našoj zemlji. Predsednik Senata Belgije, Frank Svelen, zato naglašava da u Evropskoj zajednici „nismo mogli da se usaglasimo sa zaštitom manjina, a bitno pitanje je princip nemešanja u unutrašnje poslove neke zemlje, uz istovremeno obezbeđenje međunarodnoj zajednici prava da interveniše“.⁴ Radi angažovanja u područjima „regionalne nestalnosti“, u zemljama sa krhkim društvenim uređenjem, treba uvlačiti saveznike, govorio je ranije Bžežinski, u zajedničke posredne i neposredne nastupe „niskog intenziteta“. „Tako se suprotstavljamo idejama i pokretima koji ugrožavaju interese SAD“, naglašavao je Vajnberger, pri čemu same SAD procenjuju karakter borbe za demokratiju u svakoj zemlji, a time i karakter njenog političkog sistema.

PROMENE U EVROPSKIM ODNOSIMA SNAGA

Promene u sovjetskoj unutrašnjoj i spoljnoj politici omogućile su da u toku 1989. i 1990. godine uslede prelomni događaji u istočnoevropskim zemljama, izraženi nestajanjem jednopartijskog sistema „realnog socijalizma“, uvođenjem političkog pluralizma i aktivnostima na izgradnji novog ekonomskog i političkog sistema na staroj ekonomskoj i socijalnoj strukturi, što je dovelo do pogoršavanja životnih uslova i opasnosti od socijalnih eksplozija, autoritarnog razvoja i nacionalističkih ispada, zbog čega demokratija i razvoj još nisu zagarantovani, kako kaže Peter Bender.⁵

Od početnih reformskih impulsa promene u tim zemljama su prerasle u radikalne transformacije na antisocijalističkoj i antisovjetskoj osnovi sa, više ili manje, izraženim nacionalizmom i političkim pluralizmom u kojem desne političke snage postaju dominantne. Kolaps njihovih privrednih sistema i politički radikalizam doveo ih je u stanje u kojem sada više liče na zemlje u razvoju nego na ostale evropske zemlje u čije integracione procese žele da se uključe i čiji ekonomski i politički sistem žele da „kopiraju“. „U nemogućnosti da stanovništvu ponude dovoljno delotvorna i brza rešenja dubo-

⁴ *Manjine su izazov demokratije*, „Politika“ od 19. septembra 1991, str. 3

⁵ P. Bender, *Aktuelne promene u Evropi*, Referat sa „okruglog stola“ u Beogradu, decembra 1990. godine.

kih privrednih i socijalnih problema nasledenih iz vremena realsocijalizma nove političke snage, koje su preuzele vlast, posežu za nacionalizmom kao jedinim pouzdanim sredstvom političkog okupljanja u ovim okolnostima".⁶ Stanje koje je proizvelo takvu situaciju odgovara Lenjinovom stavu o tome da u društvu, u istorijskim prelomnim trenucima, nastaju uslovi u kojima „oni dole više neće“, a „oni gore više ne mogu“ po starome, što vodi prelazu od nemoći ka moći jednih („mase postaju akteri novog“) i od moći ka nemoći drugih.

Promenama u svim zemljama tzv. socijalističke zajednice, uključujući i Sovjetski Savez, bio je uslovljen i raspad Varšavskog ugovora i SEV-a, čime je prestala zavisnost od Sovjetskog Saveza, koji je još pre toga napustio Brežnjevljevu doktrinu ograničenog suvereniteta. Svi ti novi procesi značili su prestanak postojanja „sovjetskog bloka“, njegove interesne sfere i granice (linija) evropske podele na Istok i Zapad. Time su te zemlje u geopolitičkom pogledu prestale da budu „istočnoevropske“, i povratile su staru (predratnu) poziciju srednjoevropskih ili balkanskih zemalja.

Radikalan prekid sa starim društvenim sistemom, iako novi još nije nastao, kao i novi međunarodni položaj u odnosu na SSSR, omogućili su novu spoljopolitičku poziciju tim zemljama, koju karakteriše, s jedne strane, izgradnja sopstvene nacionalne spoljopolitičke orijentacije i aktivnosti na uključivanju u zapadnoevropske integracione procese, u evropske organizacije i institucije od kojih se očekuje ekonomska i politička pomoć i podrška, a, s druge strane, one zbog prethodne politike objektivno dolaze u novu zavisnost od Evropske zajednice i, posebno, ujedinjene Nemačke, kao i od NATO-a, u koji žele da se uključe (Mađarska je već stekla status posmatrača). Svoju novu spoljopolitičku orijentaciju simbolično su pokazale uključivanjem ili spremnošću za uključivanje u internacionalne snage koje su oslobodile Kuvajt od iračke agresije (Češko-Slovačka, odnosno Mađarska i Bugarska), a Češko-Slovačka, Mađarska i Poljska već su postale članice Evropskog saveta.

Takav razvoj je omogućio proširenje uticaja NATO-a i Evropske zajednice na te zemlje, a doveo ih je u potpuno

⁶ P. Simić, *Jugoslavija i nova evropska arhitektura*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1991, str. 3.

novu poziciju naspram ujedinjene Nemačke, koja postaje glavna evropska sila i globalni međunarodni činilac koji ima sve uslove da popuni „vakuum“ koji je nastao po nestanku sovjetske interesne sfere, odnosno zbog geopolitičkih promena na području od Baltika do Jadrana i Crnog mora.

U politici Nemačke i Italije prema Podunavlju već su se ispoljile tendencije za obezbeđenje uticaja i kolizije njihovih pretenzija. Nemačka za sada nastupa kroz unapređivanje bilateralnih odnosa sa Mađarskom, Češko-Slovačkom i Poljskom, sinhronizacijom politike sa Austrijom (koja je veoma brzo napustila svoju doskorašnju neutralnu poziciju i politiku) i koordiniranom politikom „germanskog i vatikanskog činioca“ prema Sloveniji i Hrvatskoj. Italija je svojim inicijativama i aktivnostima na okupljanju zemalja kroz Pentagonalu, odnosno Heksagonalu, takođe pokušala da proširi svoj uticaj na ta područja pa je izgradila i svoju koncepciju tzv. istočne politike.

Novom situacijom u Centralnoj Evropi reafirmiše se klasični strategijski pravac od Baltika ka severnom Jadranu i iz Panonije prema severnom Jadranu, i obrnuto. Razvijaju se i ideje i aktivnosti za „objedinjavanje“ srednjoevropskog kulturnog prostora kao posebnog civilizacijskog kruga nemačkog naroda i naroda koji su pripadali Habsburškoj monarhiji. Filozofsko-ideološki i kulturni nosioci tih tendencija su istaknute ličnosti evropske kulturne misli, kao što su češko-slovački predsednik Havel, Česlav Miloš, Đerđ Konrad i Fransoa Fejto. Slične aktivnosti, ali sa širih pozicija i s većim pretenzijama preduzima kroz ceo 20. vek i vatikanski verski i politički pokret, želeći da objedini sve katoličke snage na Istoku, uključujući i Ukrajinu.

Evropska zajednica, prerastajući iz ekonomske u ekonomsko-političku uniju, unapređuje odnose sa zemljama članicama Evropske zone slobodne trgovine (EFTA), koje čine, prema Deloru, drugi koncentrični krug evropskog objedinjavanja; Mađarska, Češko-Slovačka i Poljska su sledeći treći, a ostale zemlje (Jugoslavija, Rumunija, Bugarska i evropski deo SSSR-a) četvrti koncentrični krug. Politika Evropske zajednice, usmerena na podršku jugoslovenskim secesionističkim republikama, odnosno na razbijanje (dezintegraciju) Jugoslavije, a posebne politika Nemačke, Austrije i Mađarske, a delom i Italije, pokazuju težnju da Sloveniju i Hrvatsku priključe

trećem koncentričnom krugu evropskog objedinjavanja, što korespondira i sa interesima Vatikana.

Nezavisno od toga što se sve evropske zemlje bivšeg realsocijalizma nalaze u ekonomskim i političkim previranjima, koja imaju značajnije sličnosti od razlika, one ipak ne čine celinu zbog različitog ekonomskog položaja (razvijenost), ali i različitih mogućnosti da se utiče na unutrašnji politički razvoj u njima. Raslojavanje tih zemalja je evidentno, jer „siromaštvo“ Poljske, Češko-Slovačke i Mađarske „izgleda kao bogatstvo“ Bugarima i Rumunima.

Zemlje Evropske zajednice i zemlje članice NATO-a koje smatraju da njihov savez treba dalje jačati nezavisno od činjenice da se raspao drugi blok i da se promenila međunarodna pozicija i politika SSSR-a, govore o postojanju tri grupe zemalja bivšeg realnog socijalizma: (a) one koje su lako prilagodljive zapadnom modelu razvoja i koje se relativno „lako“ mogu ekonomski pomoći za obezbeđenje razvoja i postepeno uključivanje u evropske ekonomske i tehnološke tokove; (b) one koje su teško prilagodljive i koje su opterećene nacionalnim i drugim protivurečnostima i napetostima (SSSR i Jugoslavija), i (c) one koje se nalaze na sredini između dve prethodne grupe (Poljska, Bugarska i Rumunija). Pri tom se ističe da nijedna zapadna sila nije spremna da se prema bilo kojoj od tih zemalja ponaša kao što se ponaša SR Nemačka prema DR Nemačkoj, a to znači da obezbedi razvoj i stabilnost novog sistema koji nastaje.

U početnom periodu promena govorilo se o prerastanju „bipolarne“ u „kontinentalnu“ Evropu, a sada se sve više uviđaju značajne razlike koje se ne mogu prevazići u dogledno vreme, i naglašava opasnost od razvijanja međusobnih sukoba zbog nacionalističkih politika i pretenzija zasnovanih na manjinskom problemu (mađarske pretenzije prema Transilvaniji i delovima Slovačke i Jugoslavije; rumunske pretenzije prema Moldaviji, albanske pretenzije prema Kosovu i zapadnoj Makedoniji; bugarske pretenzije prema Makedoniji i Rumuniji itd.). Evropa se oslobodila „uzajamnih strahova“ na osnovu blokovske podele i konfrontacije, ali je porast nacionalizma i separatizma stvorio nove opasnosti, koje mogu usporiti i ugroziti evropske procese bezbednosti i saradnje na helsinškim osnovama, uz njihovu neophodnu modifikaciju usled pre-

stanka ravnoteže snaga i interesnih sfera i, posebno, zbog nove uloge i pozicije Nemačke.

Nacionalizam i separatizam već daju rezultate i ukazuju na mogućnost da se obistini predviđanje predsednika Miterana o tome da može doći do nastanka brojnih novih evropskih država. Nezavisnost su već stekle tri pribaltičke republike, „okrenute“ Zapadu, borba za nezavisnost nastavlja se u sovjetskim zakavkaskim republikama – Ukrajini i Moldaviji, afirmišu se slični trendovi u Slovačkoj, a secesionizam Hrvatske i Slovenije već pokazuje pristrasnu upletenost i podršku brojnih evropskih aktera (Nemačka, Austrija, Mađarska, Italija, Vatikan, pa i neke druge zemlje). Ti i neki drugi problemi u odnosima tih zemalja imaju više sličnosti sa predratnim stanjem nego sa savremenim evropskim procesima ekonomskog i političkog objedinjavanja, naglašavaju na Zapadu. Zato njegovo prvobitno oduševljenje zbog kraha „realnog socijalizma“ sada ustupa mesto „brizi“ zbog kriza u koje te zemlje zapadaju i problema u njihovim odnosima koji mogu dovesti do sukobljavanja. Proces radikalnih promena ocenjuju se i prema stepenu antisovjetizma, sadržanog u unutrašnjim političkim procesima, i prema problemima koji mogu biti činioci evropske destabilizacije.

Nezavisno od toga što SSSR (i Rusija) nikada od oktobarske revolucije nije bio više okrenut Zapadu u iznalaženju mogućnosti za unapređivanje ekonomske i tehnološke saradnje, i nezavisno od sistematskog i radikalnog razgrađivanja dosadašnjeg sistema (zabrana rada KPSS, napuštanje lenjinizma i komunizma, deprivatizacija, itd.), na Zapadu i dalje postoji nepoverenje prema SSSR-u i kolebanje u vezi s tim koliko treba pomoći njegov budući razvoj, odnosno izlazak iz teške ekonomske, socijalne i političke krize u koju je zapao. Ujedinjena Nemačka prednjači u politici pružanja pomoći, dok su druge sile rezervisanije, očekujući dalje promene. Politička podrška se pruža samo onoliko koliko je potrebno da nove političke snage izdrže u borbi sa snagama koje žele da zadrže stari sistem i paritet sa Zapadom na osnovu vojne moći.

Nestajanje ideoloških i „sistemskih“ razlika između istoka i zapada Evrope, raspuštanje vojno-političkog saveza Varšav-

skog ugovora i politika „novog političkog mišljenja“ pokazuju da je sovjetska politika defanzivna i usmerena na „umanjivanje gubitaka u srednjoj Evropi“, a ne na sticanje novih pozicija. S druge strane, bivši sovjetski sateliti su žurili da što potpunije raskinu sve veze i odnose sa „starijim bratom“, iako se i on sam menja u istom smeru kao i oni. Interesantno je da je Rumunija, koja je ranije pružala najveći otpor sovjetskoj blokovskoj politici, posle promena bila manje radikalna u tom pogledu od drugih zemalja, od Poljske do Bugarske. Na Zapadu to objašnjavaju sa dve činjenice: karakterom susedstva (sovjetsko, mađarsko, jugoslovensko) i nedovoljnim brojem istaknutih disidenata, odnosno novih političkih lidera.

BALKAN I „NOVO“ JUGOSLOVENSKO SUSEDSTVO

Nestankom blokovske konfrontacije i ravnoteže snaga u evropskim odnosima i promenama u zemljama koje su bile sovjetski sateliti nestale su i strateške granice između istoka i zapada Evrope, kao i ideološke i „sistemske“ razlike, a prestao je da postoji i vojno-politički savez Varšavskog ugovora. Zato se bivši sovjetski sateliti ne nalaze na „isturenim pozicijama“ naspram druge strane, Austrija nije „most“ između Istoka i Zapada, a Jugoslavija element ravnoteže snaga u odnosima globalnog, mediteranskog i balkanskog rasporeda snaga jugoistočne Evrope.

Doskorašnja uloga Balkana i njegovih zemalja predominantno je zavisila od „mesta koje je poluostrvo zauzimalo u podeli Evrope“, od pripadnosti Bugarske, Rumunije i Mađarske Varšavskom ugovoru, Grčke i Turske NATO-u i specifične (nezavisne) pozicije nestvrstane Jugoslavije i vanblokove Albanije, koje su, kao takve, činile tampon-zonu u kojoj su se preklapali strateški interesi obe supersile i oba bloka, a time i značajno poništavali. Granica evropske podele na Istok i Zapad, koja je išla sa severa, zaustavljala se na austrijsko-jugoslovensko-mađarskoj tromeđi, što znači da se u izvesnom smislu prekidala i rasplinjavala ne dosežući do severnog Jadrana, već skrećući „natrag prema istoku, duž granice

Jugoslavije i konačno završava(la) na tursko-bugarskoj granici, na obali Crnog mora“.⁷

Strateški značaj Balkana, u podeljenoj Evropi upravo je proizilazio iz „linije njegove podele“, a strateška i geopolitička pozicija Jugoslavije, kao centralne zemlje na poluostrvu, bila je značajan činilac u odnosima velikih sila i blokova još iz vremena drugog svetskog rata. To se pokazivalo kroz formulu o „podjednakom interesu i uticaju“ (50:50), koju su utvrdili Čerčil i Staljin prilikom razgovora o interesnim sferama oktobra 1944. u Moskvi, zatim, kroz izraženo neprijateljstvo Zapada prema Jugoslaviji u periodu njene „svrstanosti“ u sovjetsku interesnu sferu (1945–1947), da bi u periodu sukoba sa SSSR-om od Zapada dobila značajnu ekonomsku i vojnu pomoć, uz pokušaje da se posredno (preko Balkanskog saveza) uvuče u NATO. No, u tome se nije uspelo, jer je uspostavljena ravnoteža snaga omogućila Jugoslaviji da nezavisnom i nesvrstanom međunarodnom politikom obezbedi „posebnu“ i „specifičnu“ ulogu, izgrađenu na protivurečnostima i konfrontacijama dve strane, koje su uvažavale tu njenu poziciju zbog održavanja ravnoteže i stabilnosti na Balkanu i Sredozemlju, koja nije dozvoljavala promenu odnosa snaga. Od vremena izlaska sovjetske flote u Sredozemlje (1967) i intervencije u Čehoslovačkoj (1968), „balkansko pitanje“ u vezi s Jugoslavi-
jom bilo je ponovo otvoreno kao strateško-političko pitanje pristupa Jadranu i Otrantskim vratima, koje se ispoljavalo u sovjetskim zahtevima za korišćenjem jugoslovenskih luka, što je predsednik Tito stalno odbijao.

U novim (globalni i evropski) međunarodnim uslovima i odnosima Jugoslavija je „sa procesom završavanja hladnog rata i smanjenja međublokovske konfrontacije u drugoj polovini osamdesetih godina... izgubila svoju ključnu ulogu u strateškim razmišljanjima Zapada“, jer „više nije bila element ravnoteže između Istoka i Zapada, kojeg se niko nije mogao odreći. U meri u kojoj su reformski procesi u bivšim satelitskim državama Moskve privlačili pažnju Zapada, smanjivalo se interesovanje za Jugoslaviju“, jer ona „više nije bila problem globalnog značaja između dve supersile, nego, u najboljem slučaju, jedno evropsko pitanje, doduše, na periferiji kontinen-

⁷ Leo Mates, *Balkan u savremenoj svetskoj politici*. U: *Balkan krajem 80-ih godina*, Beograd, 1987, str. 68.

ta. Bitan je sada bio tempo reformi na Istoku. Ono što je u Poljskoj trajalo devet meseci, trajalo je devet nedelja u DR Nemačkoj, a samo još devet dana u ČSFR. Jugoslavija je enormno zaostajala za tim procesima demokratske transformacije. Tu nije bilo nikakvog sveobuhvatnog preokreta, nikakve radikalne promene, koja bi obuhvatala celu zemlju. Već samo zbog toga je razvoju u Poljskoj, NDR ili ČSFR iznenada pridavano daleko značajnije mesto⁸.

Navedeni stav nemačkog autora jasno pokazuje pristup i politiku Zapada i, posebno, Zapadne Evrope prema Jugoslaviji koja je izgubila ključnu poziciju u Evropi, a sve je više gubi i na Balkanu, kako zbog unutrašnjih problema (pitanja egzistencije ili nastanka više država), tako i zbog novih strateških mogućnosti Zapada da je „opkoli“ uticajem u Mađarskoj i Bugarskoj, koje su već izrazile spremnost za uključivanje u NATO, a potencijalno i u Rumuniji. Gubljenje ranijeg značaja međunarodnog položaja Jugoslavije ne znači nezainteresovanost zapadnih sila za unutrašnja kretanja i uticaj u njoj, već samo da nema raniji strateški značaj i da podrška njenom integritetu i nezavisnosti nije više nužna, pošto se procenjuje da postoji mogućnost obezbeđenja sopstvenog uticaja na njenom prostoru.

Prethodnim argumentima o novom, manje značajnom međunarodnom položaju Jugoslavije treba, pre svega, dodati promene u položaju i politici SSSR-a (odustajanje od strateških nastupa), nacionalne sukobe i procese secesionizma koji vode nastanku nezavisnih država ili saveza suverenih država. Buduće pozicije velikih sila na Balkanu mnogo će zavisiti i od karaktera budućih odnosa između Rusije i Ukrajine, njihovih međusobnih odnosa i njihovih odnosa sa zapadnim silama. Rusija, svakako, ostaje značajan činilac međunarodnih odnosa i zadržava svojstvo velike (nuklearne) sile, ali njen uticaj na Balkanu u novim uslovima teže će se ostvarivati, posebno ako se ne uskladi njen nastup sa Ukrajinom. U tom pogledu biće značajan i karakter budućih odnosa između Ukrajine i Rumunije, kao i Ukrajine i Rusije sa Bugarskom i sadašnjim jugoslovenskim republikama. Za položaj Jugoslavije, a posebno Crne Gore i Srbije, od interesa je i unapređivanje

⁸ Jens Reuter, *Uloga Jugoslavije u promenjenoj Evropi*, Referat na naučnom skupu na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, decembra 1990, str. 2.

odnosa između Albanije i zapadnih zemalja, kao i uspostavljanje (prvi put) diplomatskih odnosa sa SAD, koje podržavaju njene pretenzije prema Kosovu izjavama o navodnom nepoštovanju prava šiptarske manjine.⁹

Polazeći od realnih pretpostavki da se može obezbediti dominantan uticaj na pojedine jugoslovenske republike, orijentisane na suverenost i secesionizam, ili podrškom nacionalnih i političkih snaga koje su spremne da se tom uticaju podrede, jer se na dosadašnju Jugoslaviju ne računa, uz pomoć pojedinih republika i nekih organa federacije, jugoslovenska kriza je internacionalizovana. Haška konferencija o Jugoslaviji pokazuje spremnost zapadnoevropskih sila da aktivnošću Evropske zajednice „nateraju“ jugoslovenske republike na stvaranje saveza suverenih država, kako bi se obezbedili uslovi za staru i proverenu politiku „balkanizacije“, odnosno dominaciju kroz korišćenje brojnih nacionalnih i drugih protivurečnosti u odnosima jugoslovenskih republika, naroda i nacionalnih manjina. U tome su posebno aktivni vatikansko-katolički činioци, Demohrišćanska internacionala, Austrija, Mađarska i Nemačka, koje pokazuju otvorenu spremnost da doprinesu razbijanju Jugoslavije kroz direktnu materijalnu i diplomatsku podršku Sloveniji i Hrvatskoj.

Politiku korišćenja jugoslovenskih prilika za ostvarivanje uticaja prve su započele SAD izgradnjom strategije nastupa protiv „komunističkih snaga i zemalja“. U tome je posebno značajna strategija Bžežinskog, izložena za vreme održavanja svetskog kongresa sociologa, u Upsali, 1978. godine, koja se pokazala kao veoma delotvorna. On je, naime, tada rekao da je strateški cilj SAD u Jugoslaviji očuvanje postojećeg status quo-a u odnosima dve supersile prema Jugoslaviji, a krajnji cilj „ukidanje komunističke vladavine u bilo kojoj formi“, s napomenom da se „taj cilj u dogledno vreme ne može ostvariti“ jer „njegova realizacija zavisi kako od stanja u zemlji tako i od stanja u globalnim svetskim odnosima“. Analizom jugoslovenskih prilika on je utvrdio da postoje mogućnosti za uticaj na unutrašnji razvoj zbog: (a) privredne situacije u kojoj vlada „sistemski nered“, opterećenost spoljnim dugovima i

⁹ Američki magazin „Newsweek“, u broju od 26. novembra 1990, doneo je članak i mapu o „Evropi 2000“, na kojoj su kao posebne države ucrtane Slovenija, Hrvatska, Velika Srbija i Crna Gora, Kosovo je u sastavu Albanije, a Krajina posebna slobodna teritorija (str. 14–19).

nezaposlenost; (b) međunacionalnih odnosa koji su činilac njenog mogućeg razbijanja; (c) stanja u Savezu komunista, u kojem slabi idejno jedinstvo i čija se aktivnost na terenu ne oseća; (d) stanja odbrambenih mogućnosti („JNA je siguran oslonac režima“), odnosno odnosa između JNA i opštenarodne odbrane, tj. mogućih uticaja na unutrašnje promene na osnovu osposobljavanja građana za odbranu.¹⁰

Navedene elemente spoljnih nastupa prema Jugoslaviji ne treba tumačiti kao predominantnost spoljnih aktivnosti i uticaja na uzroke nastanka i razvoja jugoslovenske krize, već kao dokaz interesa i umešnosti u ostvarivanju zapadnih pretenzija korišćenjem protivurečnosti u jugoslovenskim unutrašnjim prilikama. Izgleda da su neke evropske sile, posebno ujedinjena Nemačka, a delom i Evropska zajednica, otišle dalje od SAD, jer su korišćenje jugoslovenskih protivurečnosti usmerile na razbijanje Jugoslavije, iako im kao izgovor može poslužiti činjenica da su bile za njen integritet sve dok nisu počeli oružani sukobi, barem prema njihovim verbalnim diplomatskim izjavama.

Poseban interes je ispoljen za antisocijalističku usmerenost unutrašnjih jugoslovenskih procesa, pa je naročito napadana Srbija, koja se ne uklapa u postojeće trendove u tom pogledu, a potom su usledili predlozi za obustavljanje ekonomske pomoći (Niklsonov amandman) i optužbe da navodno krši ljudska prava, posebno na Kosovu. Podsticanjem unutrašnjih promena opšteg antikomunističkog trenda i podrškom snaga koje su njihovi nosioci, zapadne sile žele da obezbede, osim finansijske i tehnološke zavisnosti, koja je evidentna, i politički uticaj na razvoj unutrašnjih promena. Nezadovoljstvo zapadnih sila posledica je i toga što smatraju da Jugoslavija, kao i Rumunija, nije ispoljila antisovjetsko raspoloženje i da, zbog toga, one koče tempo i utiču na kvalitet promena od Baltika do Crnog mora, od Poljske do Bugarske.

Eskalacija jugoslovenske krize „naterala“ je Evropsku zajednicu na preduzimanje aktivnosti kojima bi Jugoslaviju i njene republike „podvrgla diplomatskim pravilima Evrope“ (Rozemberg), pa je, organizujući Hašku konferenciju o Jugoslaviji, na koju je pristalo svih sedam jugoslovenskih aktera,

¹⁰ Zbignjev Bžežinski, *Strategija i politika SAD prema Jugoslaviji*, „Omladinska iskra“ (Split), 15. maj 1987. godine.

voljno ili zbog objektivne nemogućnosti da odbiju inicijativu, pokušala političkim pritiskom da dođe do njihovog sporazuma o savezu suverenih država. Pri tome, pošlo se od stava da Jugoslavija ne postoji, jer ni u jednom tekstu lorda Karingtona, kao predsednika Konferenije u kojem se predlažu rešenja za jugoslovensku krizu Jugoslavija nije pomenuta, a tokom njenog rada prestali su da se pozivaju na sednice predstavnici federacije.

Evropska zajednica nije imala nijedan međunarodno-pravni osnov za razmatranje jugoslovenske krize i pružanje „dobrih usluga“, izuzev pristanka sedam jugoslovenskih aktera, pa je legitimitet za svoju aktivnost naknadno pribavila od Saveta ministara KEBS-a, a zatim i od Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. U Deklaraciji o situaciji u Jugoslaviji Svet ministara KEBS-a je „izrazio zabrinutost i podršku demokratskom razvoju, jedinstvu i teritorijalnom integritetu Jugoslavije“ i „naglasio da samo narodi Jugoslavije treba da odluče o budućnosti zemlje“.¹¹

Na sednici Saveta bezbednosti, šef jugoslovenske diplomatije je izjavio da „*objektivno, jugoslovenska kriza ugrožava mir i bezbednost u mnogo širim razmerama*“, dodajući da je ona „previše kompleksna i slojevita“ i „da niko od jugoslovenskih faktora nije nevin ni potpuno čist“. Pri tome je dodao da je „kriza deo opštih istorijskih procesa koji, poslednjih godina, pogađaju srednju i istočnu Evropu, Sovjetski Savez i druge delove sveta“.¹² Svet bezbednosti je u svojoj Rezoluciji bio blaži od jugoslovenskog šefa diplomatije, jer je izrazio zabrinutost „da bi produžavanje ove situacije *moglo predstavljati pretnju međunarodnom miru i bezbednosti*“, pa je podržao aktivnost zemalja-članica Evropske zajednice, uz podršku zemalja članica KEBS-a.¹³

Evolucija stavova Evropske zajednice, odnosno njenih zemalja članica počela je od naglašavanja „*da su samo narodi Jugoslavije ti koji treba da odluče o budućnosti svoje zemlje*“¹⁴ do otvorenog političkog pritiska i ultimativnih predloga pred-

¹¹ Tekst Deklaracije o situaciji u Jugoslaviji, od 19. juna 1991, „Međunarodna politika“ (Beograd), 1991, br. 995-997, str. 15.

¹² Izlaganje Budimira Lončara na sednici Saveta bezbednosti UN, 25. septembra 1991, „Međunarodna politika“, isto, str. 38.

¹³ Rezolucija Saveta bezbednosti UN, br. 713, od 25. septembra 1991, str. 37.

¹⁴ Iz Deklaracije EZ o situaciji u Jugoslaviji, Hag, 5. jul 1991, isto, str. 19.

sednika Haške konferencije o Jugoslaviji, lorda Karingtona, o tome da su republike „suverene i nezavisne, sa međunarodnim identitetom“ i da se udružuju u „slobodnu asocijaciju sa međunarodnim identitetom“, kao i da će se „priznati nezavisnost onih republika koje to žele, i to u postojećim granicama, ukoliko ne bude drugačije dogovoreno“. ¹⁵ U asocijaciji koja se predlaže polazi se od toga da Jugoslavija ne postoji što je neprihvatljivo, jer ona još egzistira, iako uz ogromne probleme i oružane sukobe, i kao subjekt međunarodnog prava i međunarodnih odnosa i kao federativna državna zajednica sa svojom teritorijom, stanovništvom (čija je većina za njeno očuvanje) i vlašću, koja je sporna samo na delu njene teritorije (u Sloveniji i većem delu Hrvatske). Taj haški dokument je izraz političke volje evropskih sila članica Evropske zajednice, a pokušaj ukidanja Jugoslavije kao suverene i legitimne države, što je bez presedana u međunarodnim odnosima, suprotan je čl. 2, st. 4, Povelje Ujedinjenih nacija, svim drugim pozitivnim međunarodnopravnim aktima i helsinškim (evropskim) principima odnosa.

Takvim predlogom Evropska zajednica pokušava da izbriše međunarodno priznate i garantovane granice Jugoslavije – stvaranjem šest nezavisnih država u postojećim administrativnim (međurepubličke) granicama, koje se proglašavaju nepromenljivim, iako o njima ne postoje ni legitimne odluke državnih organa Jugoslavije, jer su povlačene na osnovu usmenih odluka Politbiroa KP Jugoslavije, niti su utvrđivane po kriterijumima međunarodnog prava (nisu ni etničke, ni ekonomske, ni strategijske). Takvim pokušajem Evropska zajednica je prekoračila mandant koji je dobila – da posredovanjem, dobrim uslugama i mirenjem obezbedi miroljubivo i demokratsko rešenje jugoslovenske krize. Ona je, time, pokazala spremnost da ne poštuje samoopredeljenje naroda kao jedan od osnovnih principa organizovane međunarodne zajednice. „Pravo na samoopredeljenje mora podjednako da važi za svaki od šest jugoslovenskih naroda“, ono „znači da niko protiv svoje volje ne može da bude zadržan da živi u Jugoslaviji, ali i da niko ne može protiv svoje volje da bude izveden iz Jugoslavije“, kao i da „pravo naroda da izađe iz Jugoslavije ne može biti jače od prava naroda da ostane u Jugoslaviji“,

¹⁵ Iz tzv. trećeg predloga (dokumenta) lorda Karingtona, nazvanog „Određbe sporazuma za konvenciju“, od 30. oktobra 1991, „Politika“ (Beograd), 31. oktobar 1991, str. 3.

naglasio je predsednik Republike Srbije, Slobodan Milošević, u govoru na otvaranju Haške konferencije.

Činjenica da je razbijanje Jugoslavije počelo ranije ne daje pravo Haškoj konferenciji da to razbijanje dovrši političkim pritiskom, bez stvarnog ulaženja u proces pregovaranja i argumentacije stavova svih strana u sukobu, odnosno bez poštovanja međunarodnog prava na kojem se zasniva savremena međunarodna zajednica, prema kojem su poštovanje teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti najveće vrednosti. Takvu ocenu potvrđuje zaobilaženje Arbitražne komisije, a onemogućavanje njenog rada znači udaljavanje od načela međunarodnog prava i legaliteta. Njoj je na taj način onemogućeno da kao skup zakletih pravnih eksperata (sudije ustavnih sudova) odgovori na pitanja koja je postavila Srbija: „1. ko može biti subjekt prava na samoopredeljenje, narod ili federalna jedinica; 2. zakonitost secesije sa stanovišta međunarodnog prava i uslovi pod kojima može biti ostvarena; 3. status unutrašnjih ili administrativnih granica sa stanovišta univerzalnog međunarodnog prava, završnog akta KEBS-a i Pariske povelje“.¹⁶

Takvo ponašanje Evropske zajednice uslovljeno je promenjenim odnosima snaga na evropskom i međunarodnom planu, „u prestrukturiranju sveta u globalnim razmerama“, u pokušajima „da se umesto sadašnjeg odnosa snaga u Evropi, ne formira ravnoteža interesa, koja bi osigurala jednak položaj i prava svih država KEBS-a, nego se, nasuprot tome, formira nova ravnoteža zasnovana na novim interesima i novim centrima moći“. Umesto da Pariska povelja omogući dalje unapređivanje evropskih odnosa na osnovu helsinških principa bezbednosti i saradnje (teritorijalni integritet i nepovredivost državnih granica), promene u odnosima snaga i ujedinjenje Nemačke veoma brzo su doveli do „profiliranja interesa pojedinih zemalja i diplomatskih poteza koji nimalo ne znače izgradnju novog poretka u Evropi“, već razvoj sukoba interesa kakvi su poznati iz prošlosti, u uslovima sve veće „složenosti odnosa u okviru Evropske zajednice“.¹⁷ U centru tih novih interesa su snage koje žele promenu političke karte Evrope,

¹⁶ Iz govora predsednika Republike Srbije Slobodana Miloševića na Konferenciji u Hagu, 18. oktobra 1991, „Intervju“ (Beograd), 25. oktobra 1991, str. 32.

¹⁷ Iz intervjuua V. Jovanovića, ministra inostranih poslova Srbije, „Intervju“ (Beograd), 25. oktobar 1991, str. 8-9.

koje otvoreno staju iza secesionističkih snaga u brojnim evropskim zemljama, posebno u Jugoslaviji i Sovjetskom Savezu, jer to odgovara njihovim strateškim i drugim interesima, odnosno mogućnostima da menjaju odnose snaga i političku kartu Evrope u svoju korist.

Promene odnosa snaga na globalnom i evropskom planu posebno utiču na države i narode između Baltika, Jadrana i Crnog mora, a u odnosima jugoslovenskih naroda i republika ispoljile su se u najgorem obliku – oružanim sukobima i internacionalizacijom jugoslovenske krize, koja se zato više odvija prema htenjima moćnih spoljnih aktera nego onih snaga koje su je u zemlji započele. Ta kriza je otvorila pitanje pretenzija na jugoslovenske teritorije, neposredno ili preko ostvarivanja uticaja na pojedine jugoslovenske narode.

Promene u susednim zemljama uklapaju se u navedene evropske trendove i sve više pokazuju da Jugoslavija dobija „nove susede“, kao što i one, zbog promena karaktera odnosa jugoslovenskih naroda i neizvesnosti u vezi s njihovim budućim odnosima stiču „nove susede“. Time se dolazi do obostrano nove politike u međusobnim odnosima, napuštanja doskorašnjih unutrašnjih i spoljnih determinanti (bipolarizam, blokovska pripadnost, ravnoteža snaga) i ispoljavanja nacionalnih interesa koji dolaze u koliziju, pa se problemi nacionalnih manjina i povezivanje manjinskog i teritorijalnog pitanja reafirmišu, i time oživljavaju negativne geopolitičke trendove u balkanskim odnosima. Oni odgovaraju pojedinim velikim silama jer omogućavaju ostvarivanje strateških i drugih interesa podržavanjem ili suprotstavljanjem jednim ili drugim akterima tih trendova. Pokazatelji takvog razvoja su evidentni: mađarske pretenzije prema rumunskoj Transilvaniji; manje izražene rumunske pretenzije prema Moldaviji; albanske pretenzije prema Kosovu (Srbija) i zapadnoj Makedoniji; bugarske pretenzije prema Makedoniji kroz formulu priznanja makedonske države, ali ne i makedonske nacije; otvaranje pitanja granica među jugoslovenskim republikama; grčko-turski odnosi povodom kiparskog pitanja, Egeja i manjina; tursko-bugarski odnosi povodom brojne turske manjine u Bugarskoj; bugarsko-rumunski odnosi zbog potencijalnih mogućnosti otvaranja pitanja južne Dobrudže itd. Kosovo i Metohija, kao i Makedonija, u evropskoj politici, diplomatiji

i strateškoj literaturi ističu se kao tradicionalne zone napetosti. Oživljavanje starih koncepcija o stvaranju „velikih nacionalnih država“ u prošlosti već je pokazalo nerealnost i međusobnu suprotstavljenost koja vodi sukobima, jer na etnički izmešanim teritorijama uvek pretenduje više naroda.

Otvaranje nacionalnih pitanja i sukoba širom Istočne Evrope, uključujući Sovjetski Savez i Balkan, i izražena ekonomska kriza (nepostojanje uslova za brži ekonomski razvoj) pokazuju da nastaje nova evropska podela na Istok i Zapad na osnovu siromaštva i bogatstva, slična poznatoj razlici između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Tako se dosadašnja politička podela Evrope zamenjuje ekonomskom, a to znači i zavisnošću Istočne od Zapadne Evrope, uspostavljenjem nove vrste neokolonijalnih odnosa. Zato međunarodni položaj balkanskih zemalja sve više zavisi od karaktera njihovih odnosa sa Evropskom zajednicom i njenim članicama koje imaju pozicije velikih sila, a političko-strateški od karaktera međusobnih odnosa i eventualnih pretenzija tih sila prema Balkanu. Zbog toga se sve više naglašava stav da odnos balkanskih zemalja i evropskih sila liči na vreme pred prvi svetski rat.

Izrazitom pogoršavanju međunarodnog položaja Jugoslavije doprinosi, pored unutrašnjih procesa dezintegracije i sopstvene „balkanizacije“, značajno izmenjeni međunarodni položaj Balkana i Srednje Evrope, kao i činjenica da ona više nije element ravnoteže snaga. Iako nije bila pripadnik blokova, Zapad je u ideološkom i klasnom smislu smatrao delom Istoka, dok je ona, kao nezavisna i nesvrstana zemlja, prihvatila tzv. mediteransku politiku Evropske ekonomske zajednice (EEZ), dok bi joj sada, u izmenjenim uslovima, više odgovarao odnos koji EZ pokazuje prema Srednjoj Evropi.

PROMENE U SPOLJNOJ POLITICI, MEĐUNARODNOM POLOŽAJU I ODNOSIMA SUSEDNIH ZEMALJA PREMA JUGOSLAVIJI

Albansku spoljnu politiku karakterisao je poslednjih godina ofanzivni nastup, koji je rezultirao uspostavljenjem diplomatskih odnosa sa mnogim zemljama, uključujući i SAD; unapređivanje ekonomskih odnosa, posebno sa Italijom i

Nemačkom; stvarna (iako ne i formalno-institucionalna) internacionalizacija problema Kosova kao najvažnijeg u jugoslovensko-albanskim odnosima, a po mnogim shvatanjima i potencijalno najopasnijeg sukoba na Balkanu; uključivanje u aktivnosti KEBS-a, uz isticanje da je „Evropa jedan od glavnih pravaca spoljne politike“ i da želi uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Evropskom zajednicom.

Unutrašnje promene na liniji napuštanja „realsocijalizma“ dovele su do formalnog političkog pluralizma, uz predomnantnost starih političkih snaga. Dok se ranije na granicama pucalo prilikom pokušaja građana da napuste zemlju, sada se, čak, stimuliše odlazak građana u inostranstvo radi smanjenja socijalnih tenzija i politike iseljavanja pripadnika nacionalnih manjina.

Albanija nastavlja sa svojom antijugoslovenskom politikom i aktivnošću na međunarodnom planu, pojačavajući podršku nacionalističko-separatističkim snagama na Kosovu, sa čijim predstavnicima održava neposredne odnose i usmerava aktivnost albanske političke emigracije na Zapadu na podršku zahteva „Kosovo – republika“, odnosno ka stvaranju uslova za otcepljenje Kosova od Srbije (Jugoslavije), u čemu je imala i ima podršku separatističkih i secesionističkih snaga u samoj Jugoslaviji. Ona je priznala nepostojeću republiku Kosovo „kao suverenu i nezavisnu državu“, a zbog situacije u Jugoslaviji njen predsednik Ramiz Aljija „ne isključuje mogućnost pripajanja Kosova svojoj zemlji“, pošto „ne veruje da će federalna Jugoslavija kakva je danas moći da preživi“ i da se neće „ponoviti istorijska greška koja je već jednom učinjena prema Albancima na Kosovu“.¹⁸

Zapadne zemlje su u mnogo blažoj formi osuđivale nepoštovanje ljudskih prava u Albaniji, koje je za vreme staljinističko-centralističkog jednopartijskog sistema bilo evidentno, nego što to čine u pogledu „položaja“ Siptara na Kosovu, iako je opštepoznato da oni imaju mnogo veća prava nego što je po međunarodnim standardima predviđeno za nacionalne manjine (nigde u svetu nacionalne manjine nemaju svoj univerzitet i akademiju nauka).

Zapadno insistiranje na navodnom nepoštovanju ljudskih prava na Kosovu samo je oblik političkog pritiska na Srbiju

¹⁸ Iz intervjuja Ramiza Aljije „Frans-presu“, 17. septembra 1991. godine.

(Jugoslaviju). Američki državni sekretar za inostrane poslove, Bejker, izjavio je 7. februara 1991. godine da je „centralna jugoslovenska vlada u više navrata opomenuta zbog stanja na Kosovu“. Pod vidom nepoštovanja ljudskih prava i zahteva za demokratskim promenama predlagana je u SAD i primena tzv. Niklsonovog amandmana prema Srbiji, iako je jasno, kako je pisao „Njujork Tajm“ (10. februar 1991), da se ne radi o ljudskim pravima, već o težnjama za „Velikom Albanijom“. Takvu američku politiku podržavaju i zapadnoevropske zemlje, što se pokazuje i kroz rad Haške konferencije.

Za Jugoslaviju, odnosno Srbiju i Makedoniju, prvorazrednu važnost ima konstantnost velikoalbanske politike i pretenzije na njihove teritorije na kojima živi šiptarska manjina, nezavisno od promena albanske unutrašnje i spoljne politike, jer to proizilazi iz vekovne opredeljenosti za homogenizaciju albanske nacije, čiji pripadnici ispovedaju različite vere (islamska, katolička i pravoslavna), kao i iz njene jasne i otvorene politike teritorijalnih pretenzija.

Grčka balkanska politika razvija se uporedo sa zapadnoevropskom usmerenošću, uz veće naglaske protiv interesa makedonskog naroda (njegovo negiranje je konstantno) i reafirmaciju prijateljskih odnosa sa Srbijom. Zbog unapređivanja odnosa sa Albanijom, nastavljanja prijateljskih i dobrosusedskih odnosa sa Bugarskom i aktivnosti na unapređivanju odnosa sa Turskom, Grčka pokušava da igra ulogu „mosta“ za unapređivanje balkanskih odnosa, stavljajući poseban naglasak na potrebu za očuvanjem teritorijalnog integriteta Jugoslavije, što pokazuje i svojom aktivnošću u Evropskoj zajednici, izjašnjavanjem protiv ekonomskih sankcija prema Jugoslaviji (i Srbiji), koje bi pogodile i njenu privredu.

Objektivna podudarnost interesa Grčke, Bugarske i Albanije, koja je donedavno, postojala u politici prema makedonskom narodu i makedonskim i drugim manjinama u tim zemljama, sada je dovedena u pitanje zbog referenduma u Makedoniji o suverenosti (nezavisnosti), bugarskih izjava o priznavanju makedonske države i albanskih pretenzija na teritorije Srbije i Makedonije, odnosno mogućih promena u susedstvu, koje joj višestruko ne bi odgovarale. Povećanje bugarskih mogućnosti za proširenje uticaja kroz priznavanje makedonske države uslovalo je zvanično grčko saopštenje da

neće priznati državu koja bi nosila „istorijsko grčko ime Makedonija“. Ta činjenica bi mogla da poremeti više decenija razvijane dobrosusedske odnose sa Bugarskom, koji bi, da nije navedenog problema, mogli biti još više unapređeni promenom bugarskog međunarodnog položaja (nestanak Varšavskog ugovora i sovjetskog uticaja), kao i zajedničkim interesom prema Turskoj na osnovu turske manjine u obe zemlje.

Grčka najava susreta njenog i bugarskog premijera i predsednika Srbije, za koji je pokazala interes i Rumunija, oživljava stare asocijacije povodom Makedonije i nove geopolitičke trendove na Balkanu, koji su posledica kako jugoslovenske krize, tako i ukupnih promena u regionu i šire. Mogućnost za susret ostala je otvorena. Smatra se da evropskim silama susret nije odgovarao, kao ni Makedoniji, jer su bile zatečene njegovim zakazivanjem.

Prestanak konfrontacije i unapređivanje grčko-turskih i tursko-bugarskih odnosa i porast uticaja SAD u Bugarskoj i Albaniji omogućavaju proširenje uticaja SAD na Balkanu, čime se jačaju pozicije NATO-a na jugoistoku Evrope. U vezi s tim, značajan je i memorandum grčkog premijera upućen vladama Bugarske i Turske, kojim se predlaže delimično demilitarizovanje graničnih oblasti tri zemlje (Trakije), uklanjanjem ofanzivnog oružja (tenkovi, artiljerijski topovi, borbeni avioni i helikopteri), što su SAD pozdravile.

Promene bugarske spoljne politike karakterisao je tipičan spoljnopolitički nastup – „sačekati i prislušnuti kretanja u drugim zemljama, pa krenuti tamo otkud vetar duva“. Zbog izraženih ekonomskim teškoća, koje su uslovile tzv. sporazum o socijalnom miru 16 političkih partija, predsednik Želez naglašava da je u 1990. godini „bilo više politike nego ekonomije“ i da se pokazalo da je vraćanje zemlje seljacima važnije od usvajanja novog ustava.

Za spoljnopolitičku usmerenost značajna su dva stava predsednika Železa: (a) naglašavanje da spoljna politika treba da omogući „direktan put“ u Evropu radi što brže integracije u evropske strukture, da bi se dobili krediti i moderna tehnologija za prelazak na tržišnu privredu; i (b) naglašavanje da nema razloga da se Bugarska isključuje iz grupe koju čine Poljska, Češko-Slovačka i Mađarska, što je kritika zapadnih ocena bugarskog razvoja.

Nacionalno jedinstvo i bezbednost zemlje u prvom su planu međunarodne aktivnosti, a razvoj nacionalizma, koji se ispoljio u agresivnosti građana prema pripadnicima turske manjine i masovnom iseljavanju u Tursku, iako je sada taj proces zaustavljen, pokazuje ostajanje na sanstefanskim fikcijama o „velikoj Bugarskoj“ (nepriznavanje makedonske nacije i promena datuma bugarskog nacionalnog praznika – umesto 9. septembra – 3. mart, dan potpisivanja preliminarnog Sanstefanskog mirovnog ugovora između Rusije i Otomanskog Carstva 1878. godine, kojim je bilo predviđeno stvaranje „velike Bugarske“, u koju bi ušli delovi istočne Srbije i cela Makedonija do Egejskog mora i albanskih planina), što znači da se osnovni činilac jugoslovensko-bugarskih odnosa ne menja: nepriznavanje makedonske nacije, uz nov element, koji je posledica jugoslovenske krize – priznanje makedonske države, koje je usledilo posle referenduma u Makedoniji.

U Bugarskoj se naglašava da stanje u Jugoslaviji proizvodi nastanak „balkanskog Libana“, što će nužno uticati na politiku njenih suseda, ali da se ona neće mešati u unutrašnje stvari Jugoslavije i da se pravo na samoopredeljenje mora ostvarivati mirnim (političkim) sredstvima. Iz prava na samoopredeljenje, kaže Želev, proizilazi i potreba za priznavanjem „političke samostalnosti, političke nezavisnosti i državnog suvereniteta Republike Makedonije“, nezavisno od „kominternovskog karaktera makedonske nacije“. Spremnost da sa Makedonijom sarađuje „do stepena da granicu učinimo formalnom“, uz napomenu da „to nije naša politika u odnosu na ostale susede“, jasno ispoljava bugarske pretenzije prema Makedoniji.¹⁹ Izjavu predsednika Želeva o tome da granicu sa Makedonijom treba učiniti formalnom pojasnila je sofijska „Duma“ objašnjenjem da se radi o koncepciji „otvaranja granica sa Makedonijom i prirodnim ujedinjenjem Bugara sa obe strane granice inače razdeljenih država“. Napadi na Srbiju pokazuju se i kroz naslov tog teksta – „Makedonski suverenitet, bugarsko priznanje i srpski zagrljaj“. Pre navedenih izjava jedan bugarski diplomata je rekao da izvan Bugarske na Balkanu žive dva miliona Bugara i da svim sredstvima međunarodnog prava treba zaštititi „ogromni bugarski etnički kontingent u

¹⁹ Iz intervjuja Ž. Želeva Nacionalnoj televiziji, 14. septembra 1991. godine.

Makedoniji“, uz naglašavanje da je Jugoslavija, kao država, osnovana na veštački način.²⁰

U stratezijskom pogledu, značajna je aktivnost NATO-a prema Mađarskoj i Bugarskoj i nagoveštaji njihove međusobne vojne saradnje, kako ističu „obavešteni izvori“. Grčki ministar odbrane takođe izjavljuje da grčko-bugarska saradnja „sadrži i elemente vojne saradnje“.

Rumunska spoljna politika se usmerava na „političku strategiju ekonomske i kulturne integracije“ izgradnjom nove evropske strukture.²¹ Pri tome se naglašava da je iskustvo socijaldemokratije prihvatljivije od „ranijih ideala“ KP Rumunije, bez antisovjetizma u oficijelnoj spoljnoj politici, po čemu se Rumunija razlikuje od drugih bivših sovjetskih satelita. Smatra se da ta činjenica utiče na stav Zapada prema Rumuniji, koji nije zadovoljan dostignutim nivoom promena.

U Rumuniji se naglašava početak korenitih zaokreta u spoljnoj politici radi otvorenosti i spremnosti za razvoj odnosa sa svim zemljama i usmerenosti ka miru i poštovanju prava čoveka. U odnosima sa susednim zemljama govori se o politici nacionalnih interesa i dobrosusedstvu uz uzajamno poverenje, ali se podseća i na opasnost od povratka na predratnu politiku nekih država koje žele promene državnih granica, što je usmereno na mađarske pretenzije prema Transilvaniji. U rumunskoj susedskoj politici postoji izvesna protivurečnost: suprotstavljanje mađarskim pretenzijama, uz istovremeno pokazivanje interesa prema Moldaviji. Pri tome se, ipak, nije podleglo nacionalističkim zahtevima u zemlji, pa se rukovodstvo Moldavije pokazalo kao umereno u svojim zahtevima za nezavisnost.

Rumunija naglašava spremnost za razvoj balkanske saradnje, izdvajajući dobrosusedske odnose sa Jugoslavijom, uz otvoreno nezadovoljstvo i kritike Mađarskoj zbog ponašanja prema Jugoslaviji, odnosno Hrvatskoj. Interes za dobrosusedskim odnosima ima, kao i ranije, strateško-politički značaj. Ranije je on bio u međusobnoj podršci nezavisnosti u odnosu na strateške pretenzije SSSR-a na Balkanu, a sada (slično predratnim savezničkim odnosima) zbog pretenzija Mađarske

²⁰ Iz intervjua J. Veličkova sofijskim „Večernjim novinama“, 17. maja 1991.

²¹ Vasile Šandru, *Novaja Rumynija v Evrope i mire*, „Meždunarodnaja žizn“, Moskva, 1990. br. 12, str. 68.

i aspiracija Bugarske i potrebe da im se suprotstavi. Istorijski je potvrđeno prijateljstvo u jugoslovensko-rumunskim i srpsko-rumunskim odnosima, koji su sada ojačani saradnjom na Đerdapu i značajnim poboljšanjem položaja naših nacionalnih manjina u Rumuniji.

Mađarska spoljna politika je značajno nov činilac u Podunavlju, sa izraženom reafirmacijom nacionalističkih osećanja i pretenzija koje su postojale u prošlosti. Na Zapadu je Mađarska stekla značajan „politički kredit“ otvaranjem svoje granice prema Austriji za građane bivše DR Nemačke, čime je ubrzala „proces rušenja Berlinskog zida“ i ujedinjenja Nemačke, posle čega su njeni odnosi sa Austrijom i Nemačkom postali politički mnogo kvalitetniji, uz spremnost tih zemalja da unapređuju sa njom ekonomske i ukupne odnose.

Mađarska je pokazala više odlučnosti za kidanje veza sa SSSR-om od drugih zemalja i ubrzavala aktivnosti na raspuštanju Varšavskog ugovora i prestanku rada SEV-a. U početku je taktički naglašavala da će voditi politiku neutralnosti, ali se ubrzo potpuno okrenula Evropi, želeći da se uključi u njene ekonomske i političke strukture. Zajedno sa Poljskom, prva je dobila ekonomsku pomoć, jer je procenjeno da u njoj postoje uslovi za strane investicije. Zatim, postala je članica Evropskog saveta i dobila status posmatrača u NATO-u. Budimpešta je postala centar za praćenje promena u drugim zemljama i za aktivnosti prema Rumuniji i Jugoslaviji, a aktivno se uključila u italijanske i austrijske inicijative za razvoj regionalne podunavske saradnje i one unutar Pentagone, odnosno Heksagonale.

U politici prema susedima Mađarska je izgradila ofanzivan nastup s pozicija „nacionalnih interesa“, odnosno pretenzija koje se široko manifestuju. Premijer Antal je to pokazao izjavom da govori u ime 15 miliona Mađara, što znači i onih izvan mađarskih granica, pa se počelo sa otvorenim ispoljavanjem teritorijalnih pretenzija: prema Rumuniji, podsticanjem i podrškom borbe mađarske manjine u Transilvaniji (Erdelj) za autonomiju i napadima za nepoštovanje prava manjina i opštih ljudskih prava; prema Slovačkoj Antalovom izjavom da u „slučaju podele Češko-Slovačke na dve posebne države“ postojeća granica ne bi ostala važeća; prema Jugoslaviji na raznovrsne načine, koji pokazuju zainteresovanost za njenu

dezintegraciju – otvorenom političkom, materijalnom i vojnom pomoći hrvatskim secesionističkim snagama, stalnim izjavama o potrebi priznanja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske, izjavom premijera da se Vojvodina 1918. godine nije ujedinila sa Srbijom, već sa Kraljevinom SHS, što nije tačno, ali što bi trebalo da znači (kao i u slučaju Slovačke) da, Vojvodina, ako se Jugoslavija raspadne, ne može ostati u sastavu Srbije, zahtevima za tzv. personalnom autonomijom Mađara u Vojvodini i drugo.

Austrija je po nestanku interesnih sfera i ravnoteže snaga u Evropi veoma brzo napustila svoju neutralnu politiku, na koju je obavezivao Državni ugovor iz 1955. godine. Nestankom blokovske podele ona je prestala da bude zemlja na „mostu“ između dve Evrope koje više ne postoje, pa je uspostavila nove i kvalitetne odnose sa Mađarskom i Češko-Slovačkom. Na sovjetsko naglašavanje da neutralna Austrija može i dalje da ima veliki značaj u evropskim odnosima, američki ambasador u Beču odgovorio je da nema razloga za nastavljanje politike neutralnosti, dok bečki pravnici i diplomati govore o „diferenciranoj neutralnosti“, o tome da neutralnost treba da bude saglasna sistemu zajedničke bezbednosti. Posle potpisivanja Sporazuma 2 + 4, koji je bio preduslov za ujedinjenje Nemačke, austrijska vlada je jednostranom deklaracijom ukinula odredbe o zabrani kupovine civilnih aviona nemačke i japanske proizvodnje i druge ratne opreme, a velike sile (potpisnice Državnog ugovora) dale su izjave da se tome ne protive.

U austrijskom međunarodnom nastupu značajna su dva pravca: okrenutost EZ od koje je dobila saglasnost da će biti njen trinaesti član, i aktivnost na izgradnji svoje pozicije u srednjoj Evropi (Podunavlju), odnosno na objedinjavanju „nekih tradicionalnih vrednosti srednjoevropske civilizacije“ koja nosi tragove četiri stoleća. Tu srednjoevropsku usmerenost jedni tumače strahom od dominacije ujedinjene Nemačke i interesom da joj se suprotstavi zajedno sa zemljama koje su nekada ulazile u sastav Austro-Ugarske, čime se otklanja opasnost od novog anšlusa Austrije, kojem bi u budućnosti Nemačka mogla ponovo težiti, dok drugi smatraju da je takva politika upravo proizvod sinhronizacije politike dve nemačke države. Prvo shvatanje austrijske politike zastupljeno je,

prema nekim indicijama i izjavama, i u Hrvatskoj i Sloveniji, uz napomene da bi „objektivno govoreći to... bio i jedini modalitet državnog suvereniteta Slovenije i, eventualno, Hrvatske izvan jugoslovenskog okvira“.²² Smatra se da bi razvoj u tom pravcu odgovarao i Italiji, koja kroz aktivnost Pentagone, odnosno Heksagonale, izražava strah od nemačke dominacije u Podunavlju i teži da joj se suprotstavi, što odgovara i vatikansko-katoličkim krugovima zbog tradicionalnog uticaja i podrške koji im pružaju katolici iz tih zemalja.

Jugoslovensko-austrijske odnose karakterisali su u toku poslednje decenije stabilnost, dobrosusedstvo i razvijenost. Kancelar Vranicki je zvanično izjavljivao da je „samo Jugoslavija zvanični partner Austrije“, a njena diplomatija je naglašavala „da neće preduzeti ništa što bi moglo zaoštriti jugoslovensku krizu“. Ti stavovi su, međutim, veoma brzo napušteni, prvo kroz izražavanje simpatije za secesionističke republike i isticanje da princip samoopredeljenja ostaje opredeljujući činilac, a zatim se prešlo na otvorenu podršku Sloveniji i Hrvatskoj kako diplomatskim sredstvima, tako i onim koja znače mešanje u unutrašnje poslove Jugoslavije (omogućavanje uvoza oružja i opreme za Sloveniju i Hrvatsku, stalna diplomatska aktivnost u prilog priznanja nezavisnosti, zahtevi za preduzimanje sankcija prema Srbiji i JNA i slanje mirovnih trupa EZ, uz naglašavanje da „treba posegnuti za mnogo jačim sredstvima“ ako Jugoslavija na to ne pristane). Dok se, na jednoj strani, Srbija najžešće napada, a Srbi proglašavaju najnepoželjnijim susedima, na drugoj strani se ističe da je „Hrvatska uvek bila bastion Austrije na Balkanu“. Sada se govori da se neće prihvatiti novi jugoslovenski ambasador, a ministar odbrane izjavljuje „da bi austrijske i mađarske trupe mogle zajedno da intervenišu u nekoj trećoj zemlji“.

Italijanska „istočna politika“ nastala je kao rezultat stečene međunarodne pozicije (peta industrijska sila, jedna od sila EZ, posle SAD i Francuske najznačajniji činilac u Sredozemlju), na jednoj, i mogućnosti koje su se ukazale posle promena u srednjoj Evropi i na Balkanu za ostvarivanje određenog uticaja na svoje istočno susedstvo i njegovo zaleđe, na drugoj strani. Naglašavajući da je put konstruktivne koegzistencije činilac razvoja saradnje i da „iza Trsta“ treba

²² P. Simić, *isto*, str. 20.

razvijati zonu mira i saradnje „dragocenu za odnose ravnoteže u Evropi i na Sredozemlju“, da se Trstu zbog promena u Podunavlju obezbeđuju nove i značajne srednjoevropske funkcije kakve je imao u prošlosti, ona radi na unapređivanju bilateralnih odnosa, regionalne i subregionalne saradnje sa tim zemljama. Italijanski ministar De Mikelis, pri tome, naglašava da istočnoevropskim zemljama „moramo pokazati da je moguće da se fizički ponovo integrišu u srednju Evropu“. „Istočnom politikom“ se stvaraju pretpostavke za mogućnost korišćenja ekonomske i tehnološke moći Italije kao činioca „nove evropske arhitekture“, posebno naspram ujedinjene Nemačke, i to ne radi konkurencije već „jedne vrste ravnoteže“ koja može da koristi tim zemljama, kaže De Mikelis. Kao primere kojima objašnjava tu politiku on navodi sledeće: „Zašto bi Austrija i Mađarska svoju robu izvozile samo preko nemačkih luka?... Luke, železnice, telekomunikacije, veze između Furlanije i Hrvatske, između Koruške i Slovenije, to su prirodne stvari.“ Ili, Jugoistočni deo Evrope ne sme zaostajati u procesu integracije. „Ako, na primer, želimo da pomognemo Jugoslaviji, onda je treba uvesti u zapadnu sferu privrede“.²³

Jugoslovensko-italijanski odnosi su se veoma kvalitetno razvijali poslednjih decenija. Italija je jedan od najznačajnijih ekonomskih partnera Jugoslavije, koja u „istočnoj politici“ ima poseban značaj kao prvi sused na istoku, Balkanu i u Podunavlju. Ona je sve donedavno podržavala integritet i nezavisnost Jugoslavije, naglašavala da bi njen raspad „bila veoma negativna stvar... veliki rizik za njih i za nas“, koji bi sprečio procese integracije u Evropi i ugrozio nepovredivost granica, čime bi nastao problem „novog povlačenja granica duž etničkih linija ne samo u Jugoslaviji već i drugde“. Međutim, kako je razvoj jugoslovenske krize poprimao sve negativnije oblike, italijanska politika se počela tome „prilagođavati“, pokazujući da bi u slučaju raspada Jugoslavije mogla imati teritorijalne revandikacije i pretenzije za jačanje uticaja u „novim državama“. Stručnjaci za međunarodno pravo smatraju da bi, u tom slučaju, Italija mogla imati jedan pristup granicama utvrđenim mirovnim ugovorom iz 1947. godine, a drugi prema onima koje su povučene kroz bivšu Slobodnu teritoriju Trsta Osimskim sporazumom sa Jugoslavijom.

²³ Iz intervjuja bečkom „Kurieru“, oktobra 1990. godine.

Rezolucijom italijanskog parlamenta iz oktobra 1991. vlada je obavezana da ubrza rad na priznavanju Slovenije i Hrvatske i da razmotri preispitivanje bilateralnih sporazuma sa Jugoslavijom „kako bi se oni prilagodili novonastaloj situaciji“. Istovremeno, izraženo je nezadovoljstvo zbog mogućeg pogoršavanja uslova za komuniciranje italijanske manjine u Sloveniji i Hrvatskoj zbog „novih državnih granica“, pa se zato priprema predlog akata kojima bi se regulisao njen položaj na jedinstven način.

Zaključna razmatranja

Na osnovu prethodnih razmatranja karaktera odnosa sa susednim zemljama i njihovih spoljnopolitičkih usmerenosti može se izvesti *nekoliko zaključaka* o mogućem daljem razvoju odnosa na Balkanu i njegovom položaju u novim međunarodnim uslovima i odnosima.

1. Usmerenost većine jugoslovenskih naroda ka razvijanju sopstvene suverenosti i nezavisnosti i međunacionalni sukobi doveli su do tendencije „balkanizacije“ Jugoslavije i neizvesnosti njenog opstanka. Ta činjenica je, uz razvoj nacionalističkih tendencija u delu susedstva, na osnovu povezivanja manjinskih i teritorijalnih aspiracija, dovela do koincidencije akcija i interesa prema jugoslovenskim teritorijama: Albanije prema delovima Srbije (Kosovu i Metohiji), Makedonije, pa i Crne Gore; Bugarske prema Makedoniji i delovima istočne Srbije, Mađarske prema Vojvodini i Italije prema delovima Slovenije i Hrvatske.

2. Promene u međunarodnom položaju i spoljnopolitičkim orijentacijama mogu u novoj „jugoslovenskoj situaciji“ voditi političkim savezništva prema „novim državama“: Albanije, Grčke i Bugarske prema Makedoniji, Mađarske i Austrije prema Srbiji ili tzv. krnjoj Jugoslaviji (bez Slovenije i Hrvatske); Rumunije i Srbije prema Mađarskoj i Bugarskoj.

3. Nezavisno od pokušaja Evropske zajednice da obezbedi jedinstven nastup prema Balkanu i srednjoj Evropi, protivurečnosti nacionalnih interesa evropskih sila teraće ih na konkurentne nastupe na tim područjima. Borba za predominantan uticaj ili za uspostavljanje „ravnoteže interesa“ nužno će se

razvijati između Italije i Nemačke, a postoji mogućnost da u pojedinim balkanskim zemljama pokušaju da se reafirmišu i „stara prijateljstva“ (uticaji) Britanije i Francuske.

4. Najveća nepoznanica koja može da ima presudan značaj u strateškoj poziciji Balkana jesu budući odnosi SAD i Nemačke na globalnom i evropskom planu. Ukoliko preovladaju protivurečnosti interesa, eventualna nova nemačka politika *Drang nach dem Südosten* (težnje ka jugoistoku) ne bi u dogledno vreme imala mogućnosti da uspe zbog pozicija SAD u Sredozemlju i, posebno, u Grčkoj i Turskoj, a potencijalno i u Albaniji i Bugarskoj. Ukoliko, pak, bude zadržan dosadašnji karakter njihovih odnosa, onda će dolaziti do međusobno „kontrolisanih nastupa“, u kojima će imati svoju priliku i Italija. Ukoliko nastane više „jugoslovenskih država“ moguća je i „podela interesnih sfera“ među zapadnim silama na našim prostorima. Modaliteti u tom pogledu zavisice, pre svega, od toga da li će evropske sile članice EZ očuvati dosadašnji razvoj međusobnih odnosa usmeren ka evropskoj političkoj uniji ili ne, kao i od toga kakvi će biti budući odnosi te zajednice sa SAD. Ocena o tome koji trend preovladava za sada se ne može dati, jer ima i protivurečnih: naglašava se potreba za opstankom i proširivanjem NATO-a, reafirmiše se gotovo zaboravljena Zapadnoevropska unija, itd. Aktivnost Evropske zajednice na Haškoj konferenciji o Jugoslaviji pokazala je i zajedničku opštu usmerenost, ali i značajne razlike, u čemu se posebno isticala Nemačka, čiji je uticaj i preovladao.

5. Za sada ostaje neizvesan i moguć uticaj Rusije i Ukrajine (ili saveza suverenih država) na balkanske odnose.

6. Zbog mogućnosti spoljnih uticaja korišćenjem razvijenih elemenata „balkanizacije“, posebno u odnosima jugoslovenskih i nekih njima susednih država, postoje sve pretpostavke da se reafirmišu negativni geopolitički elementi u odnosima balkanskih naroda. Takva aktivnost će se verovatno ispoljavati u podržavanju hrvatskih pretenzija prema Bosni i Hercegovini od strane severnih suseda i Nemačke, uz dodatni vatikansko-katolički činilac, kao i u korišćenju „muslimanskog činioca“ za uticaj na crnogorsko-srpske odnose, preko Sandžaka, i povezivanje „muslimanskom vezom“ Kosova i Bosne.

7. Pitanje Kosova i Metohije, zajedno sa Makedonijom, biće u narednom periodu značajan nacionalni i geopolitički

činilac kako u odnosima između balkanskih naroda, tako i po mogućnostima za izraženije spoljne uticaje prema Albaniji, Makedoniji i Srbiji.

8. Na neke od navedenih trendova razvoja balkanskih odnosa svakako će značajno uticati i novi odnosi koji će biti uspostavljeni između jugoslovenskih naroda, zavisno od broja novih država koje će nastati, postojanja ili nepostojanja saveza između njih i karaktera (etnički, ekonomski, strategijski) granica koje će biti uspostavljene. Naime, pitanje granica postaje osnovni problem, koji će uticati na odnose skoro svih balkanskih i većine drugih susednih zemalja, a njihova internacionalizacija neće moći da se izbegne, pa će tako velike sile zadržati mogućnost velikog uticaja na te odnose.

Ekonomске sankcije koje je uvela EZ prema Jugoslaviji i zahtevi usmereni prema Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija pokazuju da jugoslovenska kriza utiče na oblikovanje budućih evropskih, pa i globalnih međunarodnih odnosa, što donekle ublažava savremene ocene o značajnom opadanju strateškog značaja jugoslovenskog i ostalog balkanskog prostora. Kao i u prošlosti, rešenja neće zavisiti samo od odnosa snaga među balkanskim narodima već i od interesa i pretenzija međunarodnih aktera koji će obeležavanjem sfere svojih interesa obeležavati i granice političkih težnji pojedinih balkanskih država.

S U M M A R Y

NEW GEOPOLITICAL POSITION OF THE BALKANS AND YUGOSLAVIA

The author starts with a review of contemporary changes in the international relations and compares their depth and impact with those that ensued from the French (bourgeois) and October (socialistic) revolutions or those that followed as consequences of the World War I.

Further on the author analyses the changed position of the Balkans after changes in Eastern Europe took place and in connection with this the changed international position of Yugoslavia. Strategic interests of the leading world and European factors in connection with the solution of the Yugoslav crisis are also analysed.

In the closing part of the article the author analyses changes in the external policies, international positions and relations of countries neighbouring with Yugoslavia.

R E S U M E

NOUVELLE POSITION DU BALKAN ET DE LA YUGOSLAVIE

Dans une première partie de l'article on étudie les changements contemporains dans les rapports internationaux et les conséquences découlées de la révolution française et de la révolution d'octobre (socialiste), ainsi que des conséquences de la première guerre mondiale.

Dans la suite, auteur fait une analyse de la position changée du Balkan après les changements en Europe et, lié avec cela, le changement de la position internationale de la Yougoslavie. Il fait une analyse à part des intérêts stratégiques des facteurs importants mondiaux et européens qui ont une influence sur la crise yougoslave.

A la fin, auteur étudie, en utilisant des arguments nécessaires, les changements dans la politique extérieure, la positions internationale et les rapports des pays voisins envers la Yougoslavie.

Р Е З Ю М Е

НОВОЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ БАЛКАН И ЮГОСЛАВИИ

В первой части статьи рассматриваются современные изменения в международных отношениях, причем они по своей глубине и последствиях сравниваются с теми, которые проистекли из Французской (буржуазной) или Октябрьской (социалистической) революций, или с теми, которые возникали как следствие Первой мировой войны.

В продолжении автором анализируется новое положение Балкан после изменений в Восточной Европе и в связи с тем, изменение международного положения Югославии. В анализе особое внимание уделяется стратегическим интересам ведущих мировых и европейских факторов, в связи с решением югославского кризиса.

В конце автор аргументированно рассматривает изменения во внешней политике, международном положении и отношениях соседних стран к Югославии.

Evropa i novi svetski poredak

OLIVER POTEŽICA

U raspravi, koja je u obliku teza bila pripremljena za okrugli sto „Vojno-političke promene u Istočnoj Evropi i bezbednost Jugoslavije“, autor posmatra „prelamanje“ procesa izgradnje novog svetskog poretka na evropskom kontinentu. Pri tome, polazi od činjenice da nakon rata u Zalivu i izbijanja krize u Jugoslaviji brzo nestaje početni optimizam u izgradnji novog svetskog poretka.

Autor ukazuje da Evropa nakon drugog svetskog rata nije bila subjekat, već objekat globalnog nadmetanja. Sada je u toku proces evropskog samoodređenja i samouspostavljanja, što ima dalekosežne posledice na globalnom planu s jedne strane, i na događaje u našoj zemlji, s druge strane. No, ostaje tek da se vidi da li će Evropa postići dovoljnu političku koheziju i da li će ostvariti zajedničku politiku na planu bezbednosti da bi se suprotstavila sadašnjim različitim izazovima.

Početni i pomalo euforični optimizam zbog izgradnje novog svetskog poretka i novog evropskog sistema bezbednosti, posebno u vreme Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji (KEBS), u Parizu novembra 1990, kao da brzo nestaje nakon rata u Zalivu i događaja u Jugoslaviji. Ipak, procesi izgradnje novog svetskog poretka¹ zahtevaju gotovo dnevno praćenje i obrađivanje, posebno njihovo prelamanje na „starom kontinentu“, pre svega radi sagledavanja sopstvenog mesta, uloge u budućnosti, kao i posledica po vojno-politički i ekonomski položaj naše zemlje. Naravno, tim složenim geostrateškim, geopolitičkim i geoekonomskim pitanjima mora se pristupati krajnje realistično, bez etiketa optimizma i pesimizma, i bez ideologizovanih samozadovoljstava ili samozočarenja.

¹ Sintagma koju sam ranije upotrebljavao u nekim člancima za novi svetski poredak – „vrlji novi svet“, po romanu britanskog pisca Oldousa Hakslija o mračnoj budućnosti ljudi – ni najmanje ne znači da se pojam i implikacije novog svetskog poretka ne moraju temeljito i izvorno proučavati. Radi se o jednoj od prekretnica ljudske istorije, što i mi sada i te kako osećamo.

Zapadni analitičari u određivanju i obrađivanju pojma *novi svetski poredak* polaze od stavova američkog predsednika Džordža Buša da će novi međunarodni odnosi (nakon hladnog rata) biti zasnovani na konsensusu i kompromisu, na zaštiti suvereniteta nacija, vladavini međunarodnog prava i mirnom rešavanju sporova. Naravno, uz sve ograde da se radi o dugoročnom procesu i da sadržinu tog pojma tek treba određivati (bez ikakvih iluzija o međunarodnoj harmoniji ili o nekoj američkoj hegemoniji). Uočava se da je ideja o novom svetskom poretku pompezno proklamovana i majstorski inaurisana, ali i da su potrebna njena suštinska i ozbiljna geostrateška promišljanja kako ne bi došlo do *novog svetskog nereda*. Američki publicista Ted Galen Carpenter naglašava da su najvažniji elementi novog svetskog poretka očuvanje međunarodne „stabilnosti“ i usmeravanje širokog pokreta u svetu za demokratiju, uz primedbu da to može izgledati kao nedosledno, pa čak i nespojivo.² U tom smislu, kraj hladnog rata doneo je selektivnu kaznu mira.

Prema mišljenju bivšeg američkog savetnika za nacionalnu bezbednost Zbignjeva Bžežinskog,³ izgradnja novog svetskog poretka se mora razmatrati u četiri ravni: (1) kroz izgradnju evropskog sistema bezbednosti, (2) kroz transformaciju Sovjetskog Saveza, (3) kroz procese vezane za Pacifički region, i (4) kroz stabilizaciju odnosa na Bliskom istoku. Polazeći i od osnovnog pitanja koje je Bžežinski izdvojio – kako će se sama Evropa odrediti (da li će to biti tzv. evropska Evropa na supranacionalnoj osnovi, sa produblјivanjem postojeće saradnje, umesto šireg učešća evropskih država, ili će to biti tzv. Evropa nacionalnih država koje blisko saraduju) – u ovom članku ćemo se, uglavnom, ograničiti na „evropsku ravan“ stvaranja novog svetskog poretka.

Za vreme posete Pragu, septembra 1990, francuski predsednik Fransoa Miteran je izjavio da je „počela nova era za naš kontinent“. Dva meseca kasnije, na samitu KEBS-a u Parizu, lideri 34 evropske zemlje su proslavili okončanje hladnog rata i rađanje novog evropskog poretka. U poslednja dva veka, odnosno od Bečkog kongresa 1815. godine, na kojem je skicirana karta kontinenta nakon Napoleonovog

² Ted Galen Carpenter, *The New World Disorder*, „Foreign policy“, autumn 1991.

³ Zbigniew Brzezinski, *Selective global commitment*, „Foreign affairs“, autumn 1991.

izvoza francuske revolucije, Evropa po šesti put pristupa izgradnji poretka bezbednosti i otvaranju „nove ere“ za „stari kontinent“. Međutim, ne treba zanemariti činjenicu da Evropa u vreme drugog svetskog rata i hladnog rata nije bila subjekat, već objekat globalnog nadmetanja. Uz „odbacivanje“ Sovjetskog Saveza na njegove granice iz 1940. godine (pa čak i uz „bacanje rukavice“ u njegovim sopstvenim granicama), kao i uz funkcionalno i pragmatičko korišćenje ideje o transnacionalizmu, Evropa je na samitu KEBS-a u Parizu pokušala da postavi osnove za potpuno uklanjanje posledica drugog svetskog rata i blokovske konfrontacije. Pri tome se mora uzeti u obzir i činjenica da sadašnji svet nije više bipolarnan, jer, kako kaže francuski publicista Tomas Šrajber, „danas postoji samo jedna supersila, odnosno Amerika, koja želi da pojača svoju prisutnost u svim oblastima i u svim delovima sveta“.

Mnogi stručnjaci za međunarodne odnose se slažu da je preraspodela globalne moći počela da se menja ubrzavanjem integracionih procesa u Evropi. Smatra se da je najznačajniji rezultat okončanja hladnog rata ujedinjenje Nemačke, što je dalje uticalo na zapadnoevropske zemlje (izuzimajući Veliku Britaniju) da usvoje mnogo ambiciozniji program ne samo ekonomske, već i političke, pa čak i vojne integracije. Već je sigurno da će taj novi globalni činilac morati još neko vreme da prolazi „trnovitom stazom“ stvaranja određeniije forme integracije. Na procese evropskog samoodređenja i samouspostavljanja uticaće mnogi činioici (najznačajniji je Amerika, ali ne treba zaboraviti ni Sovjetski Savez), što sve može ograničavati evropske mogućnosti za direktniji uticaj na međunarodne odnose.

Nije čudo, dakle, što se nekim analitičarima na Zapadu čini da je izgradnja nove Evrope u nekoj vrsti zastoja. I to ne samo zbog činjenice da su promene u zemljama istočne i centralne Evrope donele mnogo više problema koji se nisu očekivali, već i zbog činjenice da je postalo očigledno da su se na „zapadnoj kući otvorili različiti prozori“. Poslednji samit NATO-a u Rimu, početkom novembra 1991, potvrdio je da se u periodu posle okončanja hladnog rata glavni pregovori o osnovnim rešenjima sistema evropske bezbednosti vode de facto unutar samog Zapada, odnosno u okviru Evropske zajednice i Atlantske alijanse. Što se Evrope tiče, te razlike

su se izrazile i kroz različite konceptualne okvire stvaranja „Sjedinjenih Evropskih Država“. Prema viziji predsednika Komisije EZ Žaka Delora, Evropa će činiti „zajednicu zasnovanu na jedinstvu naroda i udruženih nacija – država sa zajedničkim (ekonomskim i političkim) ciljevima i uz dalje razvijanje evropskog identiteta“. Takva Evropa bi imala i sopstvenu odbrambenu politiku, pa bi, uz SAD, bila „drugi stub Atlantske alijanse“. Drugu viziju „nove Evrope“ upečatljivo je branila bivša britanska premijerka Margaret Tačer, koja je, kao prvo, naglasila da interesi i pozicije svake buduće evropske superdržave moraju biti u skladu s američkim. To bi bila Evropa nacija – država, otvorena za priključivanje evropskih država koje se sada nalaze izvan EZ, pre svega zemalja istočne Evrope u procesu demokratizacije. Razlike i njihove implikacije pomenuo je Zbignjev Bžežinski.

Zbog svega toga zapadnoevropski teoretičari navode da se pitanje bezbednosti Evrope ne postavlja isključivo u vojnom smislu, već mu treba pristupati multidimenzionalno. Nameće se pitanje da li bi razumevanju suštine novog evropskog poretka mogao, na primer, doprineti zaključak sa prošlogodišnjeg britansko-nemačkog omladinskog savetovanja da se novi sistem evropske bezbednosti ne može svesti samo na odbranu teritorijalnog integriteta, već se mora osigurati odbrana fundamentalnih evropskih vrednosti. Zagovornici tog pristupa smatraju da će ekonomske razlike značajno uticati na pitanja bezbednosti, da je zbog nacionalnih tenzija potreban odgovarajući sistem arbitraže, da se moraju razmotriti pitanja spoljnih pretnji, da razvoj ljudskih prava utiče na smanjivanje vojnih potencijala i slično. To, dalje, zahteva jedan celoviti sistem, koji se sastoji od više nivoa. Neki analitičari smatraju da bi prvi nivo mogao da bude KEBS sa institucionalizovanom organizacijom koja bi se bavila pitanjima nacionalnih i ljudskih prava, pitanjima bezbednosti, kao i ekonomskim, naučnim i kulturnim pitanjima. Na drugom nivou bi se odvijale aktivnosti različitih evropskih i regionalnih organizacija i institucija. Poslednji nivo činila bi unifikacija na unutrašnjopolitičkom planu, čime bi se okončao proces stvaranja sistema nove evropske bezbednosti.

Stvaranje celovitog (evropskog) prostora, oslobođenog od tenzija i konflikata, trebalo bi da bude ostvareno kroz

konvergenciju različitih političkih, ekonomskih i bezbednosnih interesa evropskih država. Pri tome se posebno moraju sagledati pitanja određivanja zapadnog bezbednosnog perimetra u Evropi i budućnosti NATO-a, odnosno uloge SAD u sistemu evropske bezbednosti. Nema sumnje da se bezbednosni perimetar Zapadne Evrope pomerio dalje, na istok kontinenta (na primer, to se može videti i kroz učešće predstavnika Slovenije i Hrvatske, oktobra 1991, na skupštini NATO-a u Španiji). Ali, ostaje tek da se vidi da li će Evropa postići dovoljnu političku koheziju i ostvariti neophodnu zajedničku bezbednosnu politiku da bi se suprotstavila regionalnim i etničkim izazovima, pri čemu se ne može isključiti ni neka vrsta evropske verzije Monroove doktrine (Amerika Amerikancima), a za to je Jugoslavija, možda, prvi ozbiljniji test. S druge strane, poslednji samit NATO-a potvrdio je „predviđanja“ američkog predsednika Buša da će zbog opasnosti od evropske nestabilnosti i nepredvidivosti američke trupe i NATO biti prisutni u Evropi još barem nekoliko decenija. Ipak, to ne umanjuje želje nekih evropskih zemalja da se napravi zajednički front nastupa na planu bezbednosti, bez obzira na to što se radi o embrionalnoj fazi. Neki zapadni stručnjaci smatraju da za Ameriku ne bi bilo politički mudro da se suprotstavi većoj evropskoj integraciji (posebno povezivanju Evropske zajednice i Zapadnoevropske unije). Navodno, već se osećaju negativne posledice nedoslednosti stavova SAD o većoj evropskoj ulozi u obezbeđivanju globalnih interesa i insistiranja da se EZ uzdrži od stvaranja mehanizma koji će određivati evropsku bezbednost. Amerikanci, naravno, uzimaju u obzir i političke postavke da će jača Evropa obuzdavati ujedinjenu Nemačku ili daleke mogućnosti približavanja Nemačke i Sovjetskog Saveza. No, oni isto tako znaju da je tzv. prirodni balans snaga najznačajniji činilac održavanja poretka, ali i njegove kontrole, pa se ne mogu isključiti ni mogućnosti stvaranja „tripolarne Evrope“ (Zapadna, Centralna i Istočna), ili značajnije korekcije državnih granica na Balkanu u procesu stvaranja više manjih i međusobno izjednačenih država, koje se neutrališu.

Američki specijalni status će biti određen unutrašnjim ograničenjima, uz stalno procenjivanje kretanja u navedenim ravnilima izgradnje novog evropskog poretka. Činjenica je da

su, kao „vođe pobednika“, Amerikanci svesni da su vojni savezi i drugi oblici učvršćivanja bezbednosti samo, kako je rekao stručnjak za globalnu bezbednost Erl Ravenal, „transmissioni kaiševi za rat“, što je rizično za sve aktere tog procesa. Događaji u poslednje dve godine očitо pokazuju da bi nakon hladnog rata mogao uslediti porast regionalnih nestabilnosti, što može dovesti, prema nekim zapadnim procenama, do izgubljene istorijske prilike, sa opasnim i nepredvidivim posledicama.⁴ Da se ne radi samo o neoimperijalističkim tendencijama, koje ponekad naglašavaju kritičari novog svetskog poretka, pokazuju i alternative o kojima često govore njegovi pobornici – podeljena i sukobljena Evropa, kaos u SSSR-u, nove podele snaga na Dalekom istoku ili produžavanje konflikta na Bliskom istoku.

Naveli smo u kratkim crtama samo neke odgovore na pitanja kroz čije će dugoročno rešavanje biti uspostavljen sistem koji će moći da ublaži pretnje globalnoj bezbednosti, ili čijim će se nerešavanjem stvoriti uslovi za jačanje globalnog nereda. To samo još jednom potvrđuje dihotomije geopolitike i geoekonomije, čije su kategorije istovremeno i konstante i varijable, što treba uzimati u obzir prilikom traganja za našim mestom u sistemu evropske bezbednosti i u okviru novog svetskog poretka.

S U M M A R Y

EUROPE AND THE NEW WORLD ORDER

In a treatise which in the form of theses prepared for the round table „Military-political changes in Eastern Europe and security of Yugoslavia“ the author considers the impact of the process of building up a new world order to the European continent. He starts from the fact that after the Gulf war and the eruption of crisis in Yugoslavia quickly develops an initial optimism concerning the building up of that order.

The author points out that after the World War II Europe was not a subject but an object of a global contest. We are now witnessing a process of the

⁴ Najveća mora zapadnoevropskih zemalja je da će istočnoevropski narodi početi da napuštaju ruine sovjetske ekonomije i da će krenuti put Zapada na isti način na koji su to učinili Goti, Vandali, Mađari ili Tatari. Suočena sa nezaposlenošću od devet procenata, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), nedavno je upozorila da bi u kraćem periodu bilo nemoguće apsorbovati tako veliki broj emigranata.

European self-determination and self-establishment, which has far-reaching ramifications on the global plane on one hand and on the events and developments in Yugoslavia on the other. It remains, however, to be seen whether Europe will attain a sufficient political cohesion and establish its common policy on the security plane in order to respond to the different present challenges.

R E S U M E

L'EUROPE ET LE NOUVEL ORDRE MONDIAL

Dans la discussion, préparée à la forme des thèses pour la table ronde „Les changements politico-militaires en Europe de l'Est et la sécurité yougoslave“, auteur développe processus de construction du nouvel ordre sur le continent européen. Il parle du fait que dans la période après la guerre du Golfe et éclatement de la crise en Yougoslavie, il disparaît optimisme initial dans la construction du nouvel ordre mondial.

Auteur souligne que l'Europe après la deuxième guerre mondiale n'était pas le sujet, mais l'objet de la course globale. Maintenant, il est en cours le processus de l'autodétermination et de l'autoorganisation européenne, ce que peut avoir les conséquences à longue terme sur le plan global et implications sur le développement de la situation en Yougoslavie. Mais, il reste de voir est-ce l'Europe capable d'atteindre la cohésion politique et de réaliser la politique commune sur le plan de sécurité pour contrecarrer les événements contemporains.

Р Е З Ю М Е

ЕВРОПА И НОВЫЙ МИРОВОЙ ПОРЯДОК

В обсуждении, подготовленном в форме тезисов для круглого стола „Военно-политические изменения в Восточной Европе и безопасность Югославии“, автором освещается „переламывание“ процесса строительства нового мирового порядка на европейском материке. При этом он исходит из факта, что после войны в Заливе и вспыхивания кризиса в Югославии быстро исчезает начальный оптимизм в строительстве нового мирового порядка.

Автор указывает на то, что Европа после Второй мировой войны не была субъектом, но объектом глобального соревнования. В настоящее время идет процесс европейского самоопределения и самовосстановления, что имеет далеко идущие последствия в глобальной плане, с одной, и на события в нашей стране, с другой стороны. Но еще предстоит увидеть удастся ли Европе добиться необходимой политической сплоченности и осуществить совместную политику в плане безопасности, чтобы оказать сопротивление нынешним разнообразным вызовам.

Sjedinjenje Američke Države i konstituisanje novog evroatlantskog političkog i odbrambeno-bezbednosnog poretka

Dr DUŠAN NIKOLIŠ

U toku je intenzivni i, prema reperkusijama, složen i neizvestan proces nastajanja trećeg evropskog poretka u 20. veku, prvog koji nastaje u mirnodopsko vreme kao rezultat dogovora dve supersile i vodećih evropskih zemalja. Radikalne promene u Evropi u poslednje dve godine uticale su i na spoljnu politiku SAD, tako da, po prvi put, Evropi pristupa kao nedeljivom, celovitom pluralističkom prostoru. Suštinski nova geopolitička i geostrategijska slika Evrope veliki je izazov i prilika za američku spoljnu politiku, na koje ona odgovara definisanjem, dizajnim i lansiranjem novog konceptijskog prilaza i političkog modela odnosa sa Evropom, odnosno koncepta „nove Evrope“ u obliku *transatlantske (evroatlantske) zajednice* od Vankuvera do Vladivostoka. Taj koncept znači proširenje, protezanje Atlantskog saveza na Centralno-istočnu Evropu i na Sovjetski Savez.

Nova geostrategijska kompozicija Evrope ima suštinski značaj za SAD u procesu stvaranja novog transatlantskog evropskog vojnobezbednosnog i političkog poretka, tj. „kooperativne bezbednosne strukture“ ili „transformisanog atlantskog savezništva“. Veoma važno pitanje u tom procesu jeste delikatan odnos dihotomije između postojeće odbrambene strukture Atlantskog saveza, sa NATO u središtu, i skorašnja zajednička odbrambena politika ujedinjene Evrope 1992, tj. „evropski odbrambeni identitet“. Predviđeno je da NATO i dalje ostane moćni vojnostrategijski instrument SAD i Atlantskog saveza, namenjen za kontrolu procesa uspostavljanja i učvršćenja novog evropskog bezbednosnog i političkog poretka.

U novu strukturu transatlantskog evropskog bezbednosnog poretka treba uključiti i bivše socijalističke zemlje njihovim postepenim amalgamiranjem u nju kao budućeg drugog, „spoljašnjeg prstena“ sadašnje zapadnoevropske odbrambene mreže. Sa tim zemljama Atlantski savez izgrađuje odnos političkog i bezbednosnog partnerstva: intenziviranjem bilateralne i regionalne vojne saradnje i najširih vojnih, tehničkih, informativnih i obrazovnih kontakata, preko institucija i organizacija kao što su KEBS, Savet Evrope, Heksagonala i dr.

Početak 20. veka, u toku i posle prvog svetskog rata, bio je obeležen stvaranjem prvog dvadesetogodišnjeg evropskog i svetskog poretka i konačnim nestankom sa evropske i međunarodne geopolitičke i strategijske scene nekih velikih sila –

imperija (austroougarska i otomanska), stupanjem na nju novih velikih sila (SAD) i novih manjih i srednjih država (Jugoslavija, Čehoslovačka). Uz to, jačao je prestiž i uticaj postojećih, klasičnih evropskih i kolonijalnih sila (Engleska, Francuska, Italija, Rusija), koje su, zajedno sa poraženom Nemačkom i rasformiranom Austroougarskom, punih sto godina, od Bečkog kongresa 1815, bile, „stubovi nosači“ meternihovskog evropskog poretka 19. veka, zasnovanog na ravnoteži i kondominijumu interesa i moći među tim glavnim silama.¹

Bliska veza sa Evropom potvrdila se aktivnim i neposrednim vojnim učešćem SAD u oba svetska rata i na evropskom kopnu, s tim što je ulazak u prvi svetski rat, 1917. godine, na strani Antante, bio prvi njihov veliki (globalni) izlazak u svet, nagoveštaj njihovog globalizma kao orijentacije i strategije u međunarodnoj politici. Raspad dotadašnjeg evropskog i svetskog poretka, kraj imperijalizma i ekonomsko slabljenje vodećih evropskih sila označili su ustoličenje Sjedinjenih Američkih Država u prvu industrijsku i ekonomsko-finansijsku silu sveta i začetak njene svetske ekonomske (neoimperijalne) dominacije.

Ekspanzionizam nacističkog Drugog rajha prema Istočnoj, Centralnoj i Zapadnoj Evropi, započet i završen drugim svetskim ratom, značio je kraj prvog evropskog i svetskog poretka. Odlučujući doprinos SSSR-a i SAD slomu nacizma u Evropi i japanskog militarizma u Aziji, i njihov izlazak na istorijsku međunarodnu scenu kao neprikosnovenih, globalnih nuklearno-političkih supersila i suparnika postavio je osnovu gotovo poluvekovnom drugom evropskom i globalnom međunarodnom poretku Pax americana i Pax sovietica, odnosno poretku podele interesnih sfera, bipolarizma hladnoratovskog ili detantskog tipa.

Rezultati angažovanja SAD u drugom svetskom ratu na strani antifašističke koalicije, u koji su se uključile tek pošto su napadnute, imali su dalekosežne istorijske i višestruko

¹ Suštinskim postulatima i mehanizmom dugovečnog i uspešnog funkcionisanja tog poretka bio je, svojevremeno, počev od kraja pedesetih godina, trajno impresioniran i dugo opsednut Hajnc – Henri Kisindžer – „evropski um u američkoj politici“. Svojim teorijskim posledicama, a zatim i praktičnim državnim delovanjem on je umnogome uticao na definisanje i funkcionisanje donedavno dominantnog bipolarističkog poretka globalne nuklearne ravnoteže supersila, a i dalje je, neposredno i preko svojih bliskih saradnika u vrhu američke spoljne politike, uključen u kreiranje novog, pluralističkog evropskog poretka.

složene posledice po same SAD i po Evropu, kao i po vezu između SAD i Evrope, odnosno SAD i Azije. (Slična globalna transformacija međunarodnog položaja i uloge dogodila se i Sovjetskom Savezu, koji je, kao i SAD, bio vojno-politički novajlija u krugu svetskih sila). Te posledice se mogu sažeti u sledećem:

(a) svojim vojnim i političkim poredama i ostvarenjima i ekonomskom i tehnološkom snagom SAD postale su vodeća, a kasnije su vodeća vojno-politička supersila posleratnog hladnoratovskog, detantskog i neohladnoratovskog, bipolarnog međunarodnog poretka;

(b) po prvi put, za razliku od iskustva iz prvog svetskog rata, SAD ostale su vojno-politički prisutne u Evropi, ali i fizički, sa svojim trupama, u okviru transatlantske veze, tj. Severnoatlantskog vojno-političkog odbrambenog saveta (NATO), nasuprot sovjetskom (takođe, po prvi put) vojno-političkom instaliranju u Istočnoj Evropi;

(c) prisustvo u Evropi učinilo je od SAD i svojevrsnu novu evropsku silu, najneposrednije i odlučujuće angažovanu i odgovornu u svim procesima i zbivanjima u blokovski, ideološko-politički, ekonomski i civilizacijski podeljenoj i vojno oštro konfrontiranoj Evropi;

(d) osim vojnog, nuklearnog zaštitnog bezbednosnog angažovanja u Zapadnoj Evropi, SAD bile su odlučujuće ekonomski angažovane u obnovi Zapadne Evrope, a kasnije su učestvovala u svim ekonomskim i finansijskim tokovima u Evropi i uticale na njih.

Drugi evropski i globalni poredak bio je poredak izvesnosti, stabilnosti i predvidljivosti pravila igre među glavnim akterima, poredak globalnog, nuklearnog mira (posebno mira za Evropu i za najrazvijeniji svetski sever), ali i nebrojenih konvencionalnih lokalnih, ograničenih i kontrolisanih ratova i intervencija u „trećem svetu“. Moglo bi se, čak, zaključiti da su tzv. trka u naoružavanju dve supersile, odnosno proces permanentnog uspostavljanja i narušavanja ravnoteže u nuklearnom naoružavanju između njih, s jedne strane, i istovremeno postojanje dva ideološko-politički različita i konfrontirana sveta, sistema ili civilizacije, sa svojim liderima, organizacijama, institucijama i vrednosnim sistemima, s druge strane,

bili glavna garancija relativno stabilnog i dugovečnog funkcionisanja tog poretka.

Za razliku od relativno stabilne sfere vojnoodbrambenih i bezbednosnih odnosa između SAD i Zapadne Evrope, oblast ekonomskih i finansijskih odnosa postala je od šezdesetih godina, od osnivanja Evropske ekonomske zajednice (EEZ), područje stalnog konkurentskog nadmetanja, utakmice za opstanak na istom, trilateralnom svetskom tržištu sa tri centralna moćna stuba – SAD, Japanom i Evropskom zajednicom. Odnose SAD i njenih atlantskih partnera i saveznika u četiri decenije bipolarnog svetskog i evropskog poretka odlikovao je visok stepen simetrije u vojnoodbrambenim interesima, potrebama i ciljevima, ali često i asimetrija, ili mnogo niži stepen simetrije u ekonomsko-finansijskim i tehnološkim interesima i ciljevima, posebno od kada EZ istupa kao konkurent SAD u mnogim oblastima na svetskom tržištu. Ekonomski odnosi SAD i Zapadne Evrope pokazali su se proteklih decenija u oblasti stalnog uspostavljanja delikatnog balansa unutar zapadne tržišne civilizacije između, na jednoj strani, neophodnosti za čvrstom zajedničkom globalnom ekonomskom strategijom i vizijom na osnovu istih postulata, standarda i pravila igre, i posebnih ekonomskih interesa svake zemlje, regionalnih integracija ili nadnacionalnih kompanija u nemilosrdnoj dnevnoj tržišnoj borbi, na drugoj strani.

Druga generalna karakteristika odnosa između SAD i Evrope, u protekle četiri decenije vladajućeg međunarodnog poretka, sadržana je u doskorašnjoj američkoj spoljnoj politici, koja se zasnivala na tri segmenta: na politici prema Zapadnoj Evropi, tj. atlantskom savezništvu, na politici prema Istočnoj Evropi i na politici prema Sovjetskom Savezu. Ona nije mogla, a nije ni pomišljala na to da blokovski, interesno podeljenu Evropu tretira integralno, kao celoviti vojno-politički i ekonomski prostor.

Bušova administracija je, tako, postala prva američka vlada koja se u jednom izuzetno kratkom periodu, od najviše dve godine, suočila sa ogromnim izazovom da gotovo preko noći u odnosu sa Evropom napusti stare i sigurne staze i krene u definisanje i dizajniranje novog pristupa, novog odnosa i novih pravila igre, ciljeva i metoda.

STVARANJE TREĆEG EVROPSKOG PORETKA

Treći evropski poredak je prvi u ovom veku i, čini se, u celokupnoj dosadašnjoj istoriji Evrope koji nastaje u mirnodopsko vreme, političkom voljom, saglasnošću i dogovorom dve supersile i vodećih evropskih zemalja, ali to se, ipak, ne odvija bez ratova. Prvi je bio u Aziji – u Persijskom zalivu, a drugi je etnički, građanski u Jugoslaviji, odnosno rat njenih „demokratskih“, nacionalističkih i politički i institucionalno nekontrolisanih političko-birokratskih oligarhija.

Počeci novog evropskog poretka, nove Evrope, nalaze se u odlučujućim istorijski dalekosežnim događajima i radikalnim političkim promenama i zaokretima koji su započeti u Poljskoj početkom osamdesetih godina.² Zatim, u istorijskom obrtu koji je u dotadašnjem totalitarnom Sovjetskom Savezu i svetu „realsocijalizma“, a i u međunarodnim odnosima u celini proizvela Gorbačovljeva unutrašnja politika demokratizacije, liberalizacije i pluralizacije političkog života zemlje i inicijativna, nova spoljna, međunarodna politika daljeg razoružavanja i vojno-političkog, imperijalnog povlačenja SSSR-a iz Avganistana, a docnije i iz cele Istočne Evrope u sopstveni geopolitički okvir. I, najzad, treći evropski poredak u ovom veku omogućen je američkim napuštanjem do tada preovlađujuće opcije nepoverenja i sumnjičavosti u iskrenost sovjetskih promena i namera. Finalizacija tog novog kvaliteta i karaktera u odnosu među supersilama dogodila se na Malti 1979. godine, a po dometu i značaju prevazišla je i proces razoružavanja i detanta, zbog dalekosežnih, istorijskih, geopolitičkih i geostrategijskih posledica po izmenu lika Evrope.³ Time je otpočet proces rekonstrukcije evropskog poretka, odnosno demokratskih, političkih, nenasilnih (osim u Rumuniji) promena u Istočnoj

² Pored avangardne pripreme uloge koju je „Solidarnost“ odigrala u procesu osvajanja političkih sloboda i demokratije od partijsko-državnog establišmenta, uporedni, značajni doprinos dala je i poljska armija, na čelu sa generalom Jaruzelskim. On je, zavodeći ratno stanje, u decembru 1981. godine i stavljaajući privremeno „Solidarnost“ van zakona, spasio zemlju potencijalne sovjetske intervencije i docnije je, bez nasilja, uveo Poljsku u prelazno stanje, pripremvši je za istočnoevropsku „revoluciju“ 1989. godine.

³ Sve to navodi na više nego osnovan zaključak da je sporazum Gorbačova i Buša na Malti, odnosno njihovi dogovori koji su prethodili samitu, imali i neizbežni ali krucijalan kriptosadržaj koji tek treba da se istraži i odgonetne. Uostalom, teško da će se, u novijoj istoriji Evrope, naći ijedan sporazum između velikih sila, koji je izazvao velike, suštinske i dugoročne promene, a da istovremeno nije imao i „rezervnu“, tajnu stranu, koja je njegove aktere obavezivala daleko više od one ponuđene javnosti.

Evropi. Uz ranije započete demokratske promene i prenos vlasti sa vladajućih komunističkih partija na opoziciju u Poljskoj i Mađarskoj, u Evropi je sredinom 1989. godine započet, a godinu dana kasnije okončan uporedni, dramatični i munjeviti proces rastakanja, urušavanja komunizma kao sistema vlasti i ideološkog okruženja, manje ili više dramatičan, tragičan i krvav pad naizgled monolitno čvrstih istočnih režima i Berlinskog zida (uz prethodnu istorijsku saglasnost SAD i SSSR-a na samitu u Malti), praćen i međunacionalnim oružanim sukobima u azijskom SSSR-u, završen je nestankom Demokratske Republike i nastankom ujedinjene Nemačke, zatim ukidanjem Varšavskog pakta i otpočinjanjem procesa raspada Jugoslavije.

Te promene, koje Amerikanci nazivaju „revolucijom 1979“, značile su, u stvari, zbacivanje socijalizma kao ideološke, duhovne i mentalne prinude i načina mišljenja i kao totalitarnog državnog sistema i nedemokratskog okvira, ali i „uskakanje“ u višepartijski i privatnotržišni model funkcionisanja društva.⁴

Koliko su i da li su sve navedene, istina nagle, ali i dugo nagoveštavane promene, čije su neposredne, a i dugoročne geopolitičke i strategijske posledice već ranije mogle svakom ozbiljnijem analitičaru i posmatraču, a naročito političkom strategu, biti jasne i poznate, i to u raznim varijantama i scenarijima (čak i bez obaveštajnih podataka, budući da su se događaji odvijali pred očima svih Evropljana) razmatrane u krugovima i centrima političkog odlučivanja u Jugoslaviji nije poznato. Međutim, poznate su posledice: nepotrebni prljavi rat sa mnogim izgubljenim životima i materijalnim razaranjima u zemlji koja je već bila u dubokoj ekonomskoj krizi, sa uništenom preskupom vojnom tehnikom i još neprispelim posledicama po mentalno zdravlje stanovništva svih uzrasta. Rat koji ne samo da je mogao da se spreči, nego nije ni smeo da se dogodi!

Nestanak realsocijalističke Istočne Evrope, Varšavskog ugovora i SEV-a sa istorijske i geopolitičke scene, ujedinjenje Nemačke i povlačenje SSSR-a kao imperijalne supersile u svoje prirodne okvire proizveli su novo stanje u Evropi i u svetu.

⁴ Slično dogovoru na Malti, sporazum Gorbačov – Kol u leto 1990. u SSSR-u bio je za Evropu po značaju i posledicama u pogledu ujedinjenja Nemačke svojevrсна mala Malta.

Ono što je sada nova, promenjena Evropa u odnosu na Evropu pre 1989. godine upravo je radikalno i istorijski izmenjeno političko, ideološko i geostrateško biće Istočne i Centralne Evrope i SSSR-a. (Jedinstvena, integrisana Zapadna Evropa '92, kao radikalna strukturna promena, sada je na neki način ipak u drugom planu). U stvari, novo političko biće, novi profil i kompoziciju celine Evrope sada čine tri makrostrukturne i funkcionalne celine: (a) Zapadna Evropa Evropske zajednice, tj. buduće sjedinjene evropske države (SED), sa SAD neposredno prisutnim i angažovanim u bezbednosno-vojnoj funkciji; (b) ideološki, politički, vojno i ekonomski oslobođena, tj. prazna, nepopunjena zona Istočne i Centralne Evrope, i (c) u istočnom krilu SSSR, tj. Rusija. Novi evropski poredak će biti vektor, rezultanta koja, kao

Šema 1

EVROPA 1991.
STRUKTURA PREMA SOCIJALNO-POLITIČKIM SISTEMIMA

ZAPAD	OSLOBOĐENA, PRAZNA CENTRALNO-ISTOČNA ZONA BIVŠE ISTOČNE EVROPE	ISTOK
1	2	3
<p>Sistem posleindustrijskog kapitalističkog društva, zaslog u informaciono-komunikacionu epohu, integrisanog ponaosob i kao EZ, sa različitim nivoima – nijansama razvoja i sa „velikom Nemačkom“:</p> <ul style="list-style-type: none"> - politički, demokratski, višepartijski, parlamentarni pluralizam, - težišni ekonomski sistem, - privatna svojina, - individualizam, - sistem pravne države, - slobode i prava pojedinaca. 	<p>Mešoviti sistemi na prelazu iz socijalističke, ideološke, kolektivističke, „samoupravne“, državne, centralno-planske totalitarne strukture u (kvazi) kapitalistički sistem „prvobitne akumulacije“ građanskog društva, sa željom da se ona što pre preskoči i približi posleindustrijskoj civilizaciji.</p> <p><i>Najbliži cilju:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Mađarska, - Češkoslovačka, - Poljska, - Jugoslavija (?) <p><i>Najnestabilniji sistemi:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Jugoslavija, - Albanija, - Rumunija. <p><i>Efekte nestabilnosti:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - veliki socijalni nemiri, - međunacionalni, verski, međugranični sukobi i ratovi, - izbeglice i egzodusi. 	<p>SSSR – isto kao kod Centralno-istočne Evrope ali u svim aspektima još dalje od nje ka cilju:</p> <ul style="list-style-type: none"> - veoma visok stepen potencijalne unutrašnje socijalne nestabilnosti, - nacionalni separatizmi, dezintegracija Rusije kao najveće republike, Ukrajine i azijskih republika.

Šema 2

EVROPA 1991.
GEPOLITIČKA STRUKTURA

Z A P A D	OSLOBOĐENA, PRAZNA CENTRALNO-ISTOČNA ZONA BIVŠE REALSOCI- JALISTIČKE ISTOČNE EVROPE	I S T O K
1	2	3
<p><i>Akteri:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - transatlantsko-evropsko političko savezništvo SAD + Zapadna Evropa (+ Nemačka); - EZ kao jedinstveni i samostalni politički i spoljnopolički subjekt međunarodnih odnosa. (EZ '92 kao Sjedinjene Evropske Države - SED, SDE); - „velika Nemačka“ kao najdominantniji politički subjekt u EZ, - „velika Nemačka“, kao potencijalni samostalni, nezavisni politički faktor „četvrti rajh“. 	<p><i>Sastav:</i></p> <p>Novoformirana centralno-istočna zona Jugoslavija Albanija - PENTAGONALA (Heksagonala) kao geopolitičko-regionalno-istorijsko interesno grupisanje, udruživanje. Mogući međukorak, prelazni oblik u procesu političkog amalgamiranja Istočne Evrope u „novu Evropu“, odnosno proširenje Zapada na Istok. Cela zona - region najveće socijalno-nacionalne i političke nestabilnosti u Evropi. Takode, zona na putu Zapada i SAD kao nova neraspodeljena, interesna sfera.</p>	<p><i>Akteri:</i></p> <p>SSSR</p> <ul style="list-style-type: none"> - supersila u globalnom povlačenju, - sila sve više okrenuta sebi i opterećena sobom, - konstitutivna sila bez koje nema izgradnje nove Evrope - jednog doma pod istim krovom, - megafaktor koji deluje već samom svojom veličinom, - najveća nepoznanica od koje zavisi mnogo toga u Evropi i svetu. <p>RUSIJA kao politički naslednik SSSR-a i samostalna država.</p>

predominantna, proizilazi i nastaje iz međuodnosa, međuigre te tri celine stare, odnosno nove funkcionalne strukture Evrope koja se uspostavlja.

Novi profil Evrope, još uvek u formiranju, veliki je istorijski izazov Bušovoj administraciji, jer iziskuje od nje hitno oblikovanje i uspostavljanje novog filozofskog, konceptijskog pristupa Evropi i međunarodnom poretku u celini, kao i hitnu izradu nove, dugoročne operativne strategije. Nova slika Evrope mogla bi se pojednostavljeno, šematski, predstaviti kroz četiri geopolitičke dinamičko-funkcionalne strukture (vidi šemu 1 i 2).

Mogući neposredni i budući potencijalni politički trendovi i smerovi: (1) objektivna mogućnost Mađarske, Poljske i Češko-Slovačke da se prve priključe EZ; (2) snaženje nemačkog političkog uticaja u centralno-istočnom prostoru, pretnja od

„četvrtog rajha“, ekspanzije; (3) raspad Jugoslavije i dalja internacionalizacija etničkog građanskog rata; (4) pogranični ratovi među balkanskim državama; (5) intervencionizam Zapada u centralno-istočnoj zoni; (6) sukobljavanje interesa SAD i EZ povodom „pacifikacije“ nestabilnih područja u centralno-istočnoj zoni; (7) sukobljavanje interesa SSSR-a i SAD i EZ u vezi s tim; (8) dezintegracija SSSR-a na Rusiju i ostale nezavisne republike, i (9) politički konflikti između nezavisnih sovjetskih država.

Šema 3

EVROPA 1991.
VOJNA I GEOSTRATEGIJSKA STRUKTURA

ZAPAD	CENTRALNO-ISTOČNA ZONA	ISTOK
1	2	3
<p><i>Subjekti:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - transatlantsko-zapadnoevropski odbrambeni savez (NATO); - EZ (SED) sa jedinstvenom odbranom, budući samostalni vojni faktor u Evropi (paralelizam i ukrštanje funkcija sa Atlantskim savezom); - „Velika Nemačka“, kao potencijalni izdvojeni, nezavisni vojni faktor. Mogućnost, opasnost od uspostavljanja „četvrtog rajha“ i vojnim putem. 	<ul style="list-style-type: none"> - Zona sa tendencijom i demilitarizacije društva i privrede i militarizacije; - zona od posebnog interesa za Atlantski savez; - razvoj intenzivne vojne saradnje i veza; - potencijalna mogućnost stvaranja novih regionalnih i subregionalnih vojnih saveza (u slučaju raspada Jugoslavije): Češkoslovačka-Slovenija, Mađarska-Hrvatska, Austrija-Mađarska, Hrvatska-Nemačka, Srbija-Rumunija-Rusija-Makedonija-Bugarska. 	<p>SSSR:</p> <ul style="list-style-type: none"> - i dalje nuklearna supersila u Evropi, - konvencionalna supersila u povlačenju u svoje prirodne geostrateške okvire, - trend postupne demilitarizacije i konverzije vojne industrije u civilnu, - potencijalna pretnja od nove militarizacije društva i vojnih udara. <p>RUSIJA, kao mogući samostalni vojni faktor i vojna supersila umesto Sovjetskog Saveza.</p> <p>UKRAJINA (slično kao i za Rusiju)</p>

Mogući trendovi:

- NATO - nema interes i potrebu za neposrednim masivnim nuklearnim vojnim prisustvom u Centralno-istočnoj Evropi;

- NATO - ima interes za konvencionalnim vojnim prisustvom u Centralno-istočnoj Evropi, kao i interes da nadgleda, kontroliše i utiče na situaciju u zoni - da je drži stabilnom;

- NATO - mogućnost intervencionizma u centralno-istočnoj zoni u slučaju veće nestabilnosti u njoj (međunacionalni sukobi, verski, međudržavni oružani sukobi);

– Nemačka – potencijalno vojno neposredno prisustvo i angažovanje u centralno-istočnoj zoni preko regionalnih vojnih saveza;

– zemlje centralno-istočne Evrope – mogući oružani konflikti oko granica i nacionalnih manjina;

– pretnja od „nuklearne razmene“ između osamostaljenih sovjetskih država posednica i naslednica nuklearnih kapaciteta SSSR-a.

Šema 4

EVROPA 1991.
EKONOMSKO-TEHNOLOŠKA STRUKTURA

Z A P A D	CENTRALNO-ISTOČNA EVROPA	I S T O K
1	2	3
<p><i>Akteri:</i> EZ (SED)⁹²: – samostalna globalna ekonomsko-tehnološka super-sila posleindustrijskih društava; – globalni odgovor Japanu i SAD na svetskom tržištu; – optimalan, racionalan integracioni okvir za efikasniju ekonomsku utakmicu u 21. veku; – velika izvozna sila. – veliki uvozni potencijal. NEMAČKA, kao najsnažnija ekonomska sila u okviru EZ (SED). Ekonomsko-tehnološko-finan-sijski „četrvi rajh“.</p>	<p>– Težnja za ulazak u EZ; – glad za finansijskim sredstvima, novim tehnologijama, komunikacijama, informacijama; – veliko izvozno tržište za EZ, SAD i Japan; – tržište jeftine i visokokvalifikovane radne snage; – zona mogućeg naglog ekonomskog prosperiteta na prelasku u 21. vek ili u prvim decenijama 21. veka.</p>	<p><i>Akteri:</i> SSSR: – ogromno izvozno tržište za EZ, Japan i SAD (enormna potencijalna kupovna moć); – osiguran dugoročan izvoz EZ i ostalih razvijenih privreda; – potencijalno među najboljatijim zemljama sveta; – potencijalni ekonomsko-tehnološki svetski džin i veliki konkurent (to ne može postati bez ekonomske volje i pristanka Zapada); – ostaje i dalje najveća nepoznanica za Evropu i svet.</p>

U tako suštinski izmenjenoj i novokomponovanoj geopolitičkoj i strategijskoj funkcionalnoj strukturi bivše Istočne Evrope, a time i Evrope u celini, transformišu se i tradicionalno mesto i značaj Balkana kao istorijskog evropskog vojno-političkog regiona i geopolitičkog prostora. Ne može se reći da on gubi značaj, da mu opada strategijski „rejting“, već pre da se politički, socijalno, vojno-politički, pa time i geopolitički objektivno utapa u oslobođenu, „praznu“ centralno-istočnoevropsku zonu kao njeno jugoistočno krilo, budući da ga (osim Grčke i Turske) sačinjavaju sve bivše „realsocijalističke“ ili socijalističke zemlje. Tradicionalni značaj i ulogu

Balkana kao „bureta baruta“ za Evropu, čini se, preuzima sama *Jugoslavija*, koja kao da se već pretvorila u svojevrsni *Balkan u malom*.

Moglo bi se smatrati da megazaokreti u međunarodnoj politici i, posebno, promene unutar čitavih kontinentalnih, geopolitičkih struktura i u kompoziciji sfera interesa, uticaja i dominacije (koje nastaju najčešće kao posledica promene odnosa ravnoteže moći među najmoćnijima) kroz istoriju, pa i sada, snažno menjaju strateški i geopolitički značaj i prioritet pojedinih regiona i zona. Tako, sada, Centralna Evropa više nije „granična zona“ sudara dva nepomirljiva ideološko-politička sistema i sveta, odnosno vojna bloka. Uostalom, donedavno vojno-politički ključna zemlja regiona, Demokratska Republika Nemačka, više ne postoji, kao što ne postoji ni vojni savez koji je značajan deo svoje koncepcije i strategije zasnivao na toj zemlji, ali zato postoji ujedinjena Nemačka, članica NATO, na čijoj su teritoriji sovjetski vojnici i njihova ratna tehnika.

Isto tako, sa izvesnošću se može predvideti da *novi Balkan* za Evropu i svet 21. veka može postati sadašnji Sovjetski Savez, sa svojim osamostaljenim državama – kneževinama, ali i velikim državama, kao što su Rusija, Ukrajina i Kazahstan, na čijim teritorijama je stokirano nuklearno oružje koje će one, možda, želeti da zadrže.

POLITIČKA KONCEPCIJA I DIMENZIJA NOVOG EVROPSKOG PORETKA

Za Bušovu administraciju 1991. godina je godina konsolidacije na evropskoj sceni, završetak demokratske transformacije u bivšoj realsocijalističkoj Istočnoj Evropi, okončanje rata u Zalivu i *završetak procesa izrade definitivnih kontura koncepta novog međunarodnog i evropskog poretka*, započetog septembra 1990. godine. Prema shvatanju predsednika Buša⁵ suštinska pretpostavka tog novog koncepta jeste redefinisani status odnosa Istok – Zapad, SAD – SSSR, na osnovu izvedene demokratizacije Istočne Evrope i međunarodne uloge

⁵ *Bushs Concept od New World Order Would Aid Mankind*, „European Wireless File“, No 109, June 7, 1991, str. 2-4

i politike Gorbačova. Sjedinjene Američke Države imaju važnu i vodeću ulogu u definisanju i komponovanju novog evropskog i svetskog poretka, u kojem obe supersile treba da nastave da rade zajedno za dobrobit čovečanstva. U svetu u kojem više nema sukobljenih ideologija, blokova i hladnog rata uloga ekonomskih institucija, ekonomske saradnje i samih Ujedinjenih nacija postaje prvorazredna, a zajedničke međunarodne obaveze i međunarodni odnosi među državama, i velikim i malim, trebalo bi da se zasnivaju na principima miroljubivog rešavanja sporova, solidarnosti protiv agresije, smanjenih i kontrolisanih vojnih arsenala.

Prema analizi i zajedničkom izveštaju *budućnost sovjetско-američkih odnosa u pluralističkom svetu*,⁶ američkog Atlantskog saveta i sovjetskog Instituta za svetsku privredu i međunarodne odnose, *budućnost globalnog poretka* zavisice umnogome od stepena uspešnosti procesa sovjetske reforme. Sjedinjene Američke Države bi trebalo da podrže progresivno angažovanje SSSR-a u radu međunarodnih institucija. Obe sile bi zajednički trebalo da utiču na jačanje KEBS-a, i da prestrukturiraju svoje vojne potencijale u skladu sa okončanjem hladnog rata. Međutim, osnovni momenat – velika ekonomska pomoć SAD Sovjetskom Savezu – ostaje malo verovatna sve dok kurs dalekosežnih sovjetskih reformi ne dobije čistije i čvršće konture.

Zamenik američkog državnog sekretara, Lorens Iglberger, smatra da u novim međunarodnim i evropskim uslovima nestaje dobro poznata izvesnost, stabilnost i predvidljivost dešavanja iz doba hladnog rata, da se nepisana pravila međunarodnih odnosa menjaju, da hladnoratovska pravila igre više ne postoje i da još nije potpuno jasno kakva će nova pravila u novom međunarodnom poretku stupiti na snagu. Sasvim izvesno je samo to da se svet kreće ka jednom slobodnijem, prosperitetnijem „manje strukturiranom poretku“. U Evropi će „sudbina novih demokratija Istočne Evrope imati dugoročan uticaj na to kako će izgledati novi svetski poredak“.⁷

Džems Bejker je, juna 1991. u Berlinu, pred evropskim ogranakom Aspenovog instituta saopštio više konkretnih ideja

⁶ „European Wireless File“, No 105, June 3, 1991, str. 5.

⁷ Eagleburger sees New World Order Emerging, „European Wireless File“, No 112, June 12, 1991, str. 2-3.

i teza o *transatlantskoj*, odnosno, *evroatlantskoj vezi* (zajednici) od Vankuvera do Vladivostoka.⁸ I takav jedan širi okvir zajedničkog života, i celovita i slobodna Evropa, ciljevi su Sjedinjenih Američkih Država. Po njemu, sada su otvoreni putevi za pristup takvoj jednoj zajednici ne samo reformisanim zemljama Istočne Evrope već i Sovjetskom Savezu. On je pozvao Nemačku i ostale članice EZ da se pridruže SAD u pomoći novim demokratijama Centralne i Istočne Evrope proširujući time Evroatlantsku zajednicu na Istok. Najveći izazov za SAD, smatra Bejker, biće u tome da se „transatlantska“ (tj. postojeća američko-kanadsko-zapadnoevropska) „zajednica protegne, proširi na Sovjetski Savez, pošto će nova evropska arhitektura (iako je moguće ostvariti i manjim zahtevima) biti nekompletna dok god je Sovjetski Savez izvan nje, ili dok okleva da se u nju uključi“. Odnosno, od Sovjetskog Saveza, od tempa i dubine njegovih socijalnih, ekonomskih i demokratskih promena, kao i od obima pomoći Zapada, zavisi koliko će se takav transatlantski konceptualni okvir novog evropskog poretka proširiti dalje na istok. („Vrata Atlantske zajednice su otvorena. No, samo Sovjeti mogu odlučiti o tome da prekorače prag“).⁹

Strateška koncepcija (ili vizija) novog evropskog poretka sastoji se od dve varijante (šire i uže). Prema užoj, nova Evropa bi bila celina komponovana od Centralno-istočne Evrope, uključene u sadašnji politički, bezbednosni i ekonomski transatlantski okvir, a sa Sovjetskim Savezom izvan nje. Prema široj verziji, uključen bi bio i Sovjetski Savez, pa bi se radilo o gigantskoj, planetarnoj američkoatlantsko-evropsko-azijskoj zajednici od Aljaske do Vladivostoka.

Takva strategijska planiranja, u kojima se hladno operiše i kalkuliše sa jednom supersilom i najvećom državom sveta, iako opterećenom i oslabljenom teškim unutrašnjim nacionalnim, ekonomskim i tehnološkim problemima i poljuljanim međunarodnim položajem i kapacitetom delovanja, otvaraju više velikih nepoznanica i pitanja. Na primer, šta mogu od novog evropskog pluralističkog poretka da očekuju male i srednje evropske države, koliko će se njihov glas čuti i kakve

⁸ *Euro-Atlantic Link from Vancouver to Vladivostok*, Baker addresses Aspen Institut Berlin, June 18, 1991 „European Wireless File“, No 117, June 19, 1991, str. 2

⁹ *Isto*, str. 2.

će biti mogućnosti i perspektive za očuvanje njihovog identiteta, zatim postoji li mogućnost da deo nove, celovite, nepodeljene Evrope postane lovište najsnažnijih članica transatlantske zajednice, u kakvoj će situaciji biti nerazvijene zemlje Azije i Afrike itd.

U tako ambiciozno zamišljenom mega-mega projektu sveta (ili barem njegove severne polovine) veliku pažnju i oprez izaziva svaka, i manja pojava mogućeg odstupanja, disharmonije, „narušavanja“ pretpostavljenih postulata, obrazaca odnosa i pravila igre. Zbog toga *američki politički stratezi – zvaničnici, posvećuju značajnu pažnju daljoj bezbednosnoj instrumentalizaciji i operacionalizaciji procesa i mehanizma KEBS-a*, čiji su član i SAD, njegovom organizacionom snaženju „kako bi KEBS bio spreman da odgovori izazovima nove Evrope“, odnosno opasnostima od različitih problema u Centralno-istočnoj Evropi zapaljive prirode, u rasponu od socijalnih napetosti, nemira i navale izbeglica do međunacionalnih, građanskih i međudržavnih ratova, koji bi mogli narušiti ili uzdrmati očekivanu stabilnost i harmoniju poretka u samom nastanku. Očigledno je da će KEBS, uvodeći u praksu i predmet svoga delovanja i sazivanje hitnih, vanrednih skupova na podministarskom nivou i jačajući ulogu Centra za sprečavanje konflikata, prerasti u jednog od paralelnih političkih (pa i vojnih) čuvara američko-evropskog poretka, mada SAD zvanično (Dž. Bejker) gledaju na KEBS kao na „okvir, a ne jedinstveno telo za Evroatlantski program“. („Neophodno je da budemo kreativni u pogledu primene mnogostrukih metoda i institucija uključujući NATO, Evropsku zajednicu, OECD, Savet Evrope i druge“.)¹⁰

Uporedo sa političkom dimenzijom, *ekonomski profil i aspekt* sadašnjeg i budućeg razvoja „nove Evrope“ u prelaznom vremenu od blokovski podeljenog kontinenta ka ujedinjenoj pluralističkoj i tržišnoj Evropi od „Vankuvera do Vladivostoka“ osnov je tog velikog, ambicioznog istorijskog zahvata i „pospremanja“. Za SAD, kao uostalom i za Evropsku zajednicu, osnovni i problematični prostor u tom projektu izgradnje nove „tržišno-ekonomske arhitektonike“ Evrope, naravno, nije Zapadna već Centralno-istočna Evropa i Sovjetski Savez

¹⁰ Isto.

– „naslednici“ Istočne Evrope realsocijalizma i ekonomske integracije SEV-a.

Američkim i zapadnoevropskim stratezima bilo je jasno od samog početka rada na konstituisanju novog globalnog poretka (čiji je najuticajniji deo evropski poredak), da će najteži, ali i jedino mogući najefikasniji put, i istovremeno najveći izazov u tom „graditeljskom“ poslu biti – ekonomija. Međutim, sada se, za razliku od američkog Maršalovog plana pomoći Evropi u njenoj rekonstrukciji posle drugog svetskog rata, koja se najvećma zaustavila na Zapadnoj Evropi, ne radi prosto o pružanju ekonomske pomoći, ulaganju radi podizanja uništenih resursa i infrastrukture, i to unutar istog ekonomsko-političkog sistema. Reč je o mnogo složenijim procesima. U stvari, radi se o potrebi, zahtevu za *izgradnjom jednog novog, jedinstvenog evropskog ekonomskog i političkog tkiva* za budući evropski organizam kroz proces amalgamiranja dva različita načina ekonomskog života, dva ekonomska pogleda na svet.

Jasno je da se u otpočetom procesu stapanja dva sistema (novi helenizam za 21. vek?) Centralno-istočna Evropa mora, kroz radikalne promene i metamorfoze, prilagoditi zapadnim standardima, principima, obrascima i pravilima igre. Proces amalgamiranja će se najvećim delom odvijati kroz brže ili sporije, šire ili uže (u srazmeri sa dubinom izvedenih promena), resorptivno i integrativno ekonomsko i tržišno utapanje evropskog istoka u evropski zapad. Međutim, i pored postepenosti i opreznosti kojima teže transatlantski stratezi – kreatori tog programa, polazeći od uverenja da Zapad svojim finansijskim impulsima izaziva na Istoku kvalitativne i kvantitativne promene koje će od njega učiniti tkivo sigurno za transplantaciju i primanje, krajnji ekonomsko-socijalni ishod ne mora biti potpuno izvestan. Jer, istorijsko iskustvo pokazuje da u velikim međunarodnim „mešanjima“, koja su uvek činile razvijenija i manje razvijena, naprednija i manje napredna strana, bogatiji i moćniji takođe trpe uticaj i doživljavaju promene pod uticajem delovanja druge strane, poprimajući i izvesna njena svojstva. Uostalom, prvi probni test tog ambicioznog ekonomskog, ali i socijalnog eksperimenta jeste sama Nemačka, budući da je ona svojevrsna opitna „nova mini Evropa“ u Evropi. Ekonomski i socijalni kvalitet i brzina

nemačkog ujedinjenja, uzimajući u obzir i to da se radi o jednom narodu, doduše, iz dve epohe, biće dobar pokazatelj i za Evropsku zajednicu i za Sjedinjene Američke Države.

ODBRAMBENO-BEZBEDNOSNA KONCEPCIJA I DIMENZIJA NOVOG EVROPSKOG PORETKA

Strategijski vojnobezbednosni okvir (zajedno sa ekonomskim), u novom evropskom geopolitičkom miljeu, od ključne je važnosti za SAD, tj. za konceptualna i operativna razmišljanja i postupke Bušove administracije povodom stvaranja novog, celovitog evropskog poretka „transatlantsko-evropske zajednice“.

Proces prilagođavanja i redefinisavanja bezbednosno-odbrambene koncepcije za novu, „slobodnu“ Evropu, za SAD i Severnoatlantski savet, odnosno Atlantski savez, kontinuirano i ubrzano kao na pokretnoj traci, teče od Londonskog samita, jula 1990, preko ujedinjenja Nemačke i Pariske povelje i zajedničke deklaracije KEBS-a, novembra 1990, do skupa Severnoatlantskog saveta i NATO-a u Kopenhagenu, juna 1991, i samita u Rimu, 7. i 8. novembra, koji je trebalo da dovede taj proces do kraja. Atlantski saveznici, polazeći od činjenice da su duge decenije podele Evrope po mnogo čemu prošle, da su promene koje su se zbile u Evropi od 1979. godine uvećale bezbednost svih evropskih država, smatraju:¹¹ da treba uložiti sve napore da se razvije „kooperativna bezbednosna struktura“ za celovitu i pluralističku Evropu; da Savez izgrađuje novu suštinsku osnovu „sa koje će biti sposoban da izvuče maksimalnu prednost iz novih prilika koje mu se, u procesu izgradnje nove Evrope, ukazuju; da transformisano atlantsko savezništvo čini suštinski element u novoj arhitekturi nepodeljene Evrope i da mora imati fleksibilnost da bi se i dalje razvijalo i evoluiralo u skladu sa diktatom bezbednosne situacije i, na kraju, da je zajednička bezbednost Saveza nedeljiva od bezbednosti svih ostalih evropskih država i da najbolje može biti očuvana daljim razvojem „mreže čvrsto

¹¹ NATO cites *Partnership with Countries of E. Europe*, Text of the statement issued the North Atlantic Council at the Copenhagen ministerial session, June 6 and 7, 1991, „European Wireless File“, No 110, June 10, str. 2-3.

povezanih institucija i odnosa koji formiraju sveobuhvatnu strukturu u kojoj su savez, proces evropske integracije, i KEBS osnovni elementi, a novi okviri regionalne saradnje će takođe biti značajni". Krajnji cilj Atlantskog saveza jeste uspostavljanje pravednog i trajnog miroljubivog poretka u celoj Evropi. U skladu sa svojom čisto odbrambenom prirodom, „Savez neće ni iskorišćavati jednostrane prednosti iz promenjene situacije u Evropi, niti želi da vidi novu podelu kontinenta“.¹²

a) Jedan od najvećih i presudnih izazova sa kojim se, u okviru kreiranja i konstituisanja nove evropske bezbednosno-odbrambene koncepcije i dugoročne strategije, suočavaju i kojima se intenzivno bave SAD jeste problem *uređenja složene odnosa između dve odbrambene (zapadno) evropske strukture*: postojećeg Atlantskog saveza, sa NATO u centru, i nastupajuće zajedničke odbrambene funkcije ujedinjene evropske dvanaestorice '92. (tj. „evropskog bezbednosno-odbrambenog identiteta“). Taj, moglo bi se pretpostaviti čak delikatan interakcijski odnos činiće sam temelj i prvi odbrambeni prsten (krug) buduće evropske bezbednosti (za sada se ne apstrahuje ni nezavisna vojna uloga eventualne Nemačke „četrvtog rajha“).

U definisanju tog međuodnosa i SAD, kao stožer Severnoatlantskog evropskog odbrambenog sistema, i ostale njegove članice, slažu se da su prilagođavanje i jačanje Atlantskog saveza, s jedne i porast uloge i odgovornosti EZ u oblasti bezbednosti i odbrane Evrope (tj. „razvojem evropskog odbrambenog identiteta“), s druge strane, dva pozitivna uzajamna i uporedna procesa na liniji jačanja celokupnosti i efikasnosti Atlantskog saveza, odnosno „transatlantske veze“, koja se, ipak, smatra esencijalnom i neprikosnovenom za potpuno očuvanje strateške nedeljive bezbednosti svih članica. I Sjedinjene Američke Države i članice Saveza saglasne su u tome da se moraju održati postojeći vojni kapaciteti neophodni za obezbeđenje kolektivne odbrane Saveza.

Atlantski savez, tj. njegov severnoatlantski savet, odlučio je da moguću evropsku stratešku dihotomiju ublaži time što će između evropskog bezbednosno-odbrambenog subjektivite-

¹² Isto, str. 2.

ta EZ i sebe razviti praktična rešenja koja će obezbediti neophodnu komplementarnost. Posebna potreba će se ukazati za „uspostavljanjem odgovarajućih veza i konsultativne procedure i da bi se osiguralo da saveznici, koji trenutno ne učestvuju u razvitku evropskog identiteta u spoljnoj i bezbednosnoj politici i odbrani (da li se misli i na neke od bivših socijalističkih zemalja, prim. D. N.), budu adekvatno uključeni u odlučivanje koje može da se tiče njihove bezbednosti“.

b) *Svrha i ciljevi novog transatlantskog savezništva* u novom stratezijskom profilu Evrope eksplicitno su navedeni i elaborirani u saopštenju sa sastanka Severnoatlantskog saveza na ministarskom nivou, u Kopenhagenu 6–7. juna 1991. godine.¹³ „Esencijalna svrha NATO-a“, kaže se u izjavi, „jeste u tome da političkim i vojnim sredstvima štiti slobodu i bezbednost svih svojih članova. Utemeljen na zajedničkim vrednostima demokratije, ljudskih prava i vladavine prava, Savez se od početka zalagao za uspostavljanje pravednog i trajnog miroljubivog poretka u Evropi. Ti ciljevi Saveza ostaju nepromenjeni“.

Sredstva kojima Savez namerava da ostvaruje svoju bezbednosnu politiku radi očuvanja mira uključivaće i dalje: održavanje vojne sposobnosti na dovoljnom nivou za obezbeđenje efikasne odbrane i sprečavanje rata, sveukupnu sposobnost da se uspešno izlazi na kraj sa krizama koje pogađaju bezbednost članica, traganje za političkim naporima koji prednost daju dijalogu sa drugim državama, kao i aktivno traganje za kooperativnim prilazom evropskoj bezbednosti.

Radi ispunjenja svoje *vitalne vojno-bezbednosne svrhe* i svoga cilja u novoj geopolitičkoj i geostrateškoj kompoziciji Evrope, *Severnoatlantski savez* ostvaruje sada sledeća četiri *fundamentalna bezbednosna zadatka*:

1) obezbeđuje jedan od neophodnih temelja za stabilnu bezbednosnu klimu u Evropi, zasnovanu na jačanju demokratskih institucija i na obaveznosti na mirno rešavanje sporova, pri čemu „*nijedna zemlja ne bi mogla da zastrašuje ili prisiljava bilo koju drugu evropsku državu ili da nameće hegemoniju pretnjom ili upotrebom sile*“ (podvukao D. N.);

¹³ NATO – *score Security Functions in the New Europe*, Text of a statement issued by the North Atlantic Council Ministerial Session in Copenhagen, June 6–7, 1991, „European Wireless File“, No 110, June 10, str. 8–9.

2) služi kao transatlantski forum za saveznička savetovanja i dogovaranja „o bilo kojem pitanju koje pogađa njihove vitalne interese, uključujući moguća događanja koja nose rizik po bezbednost članova“, i za odgovarajuću koordinaciju njihovih napora na područjima od zajedničkog interesa (podvukao D. N.);

3) služi za odvrćanje i odbranu protiv bilo koje pretnje agresijom na teritoriji bilo koje države članice NATO, i

4) osigurava i održava stratešku ravnotežu unutar Evrope.

Za ostale evropske institucije – EZ, KEBS i Savet Evrope, takođe se predviđa „dopunska“ bezbednosno-odbrambena uloga, prema njihovim odgovornostima i ciljevima. „Stvaranje evropskog identiteta u bezbednosti i odbrani“, zaključuje se u saopštenju, „naglasiće spremnost Evropljana da uzmu veće učešće u odgovornosti za njihovu bezbednost i pomoći će jačanju transatlantske solidarnosti. Ipak, veličina članstva i same mogućnosti daju NATO-u naročit položaj, tako da on može ispuniti sve četiri ključne bezbednosne funkcije“.

Analizom navedenih ciljeva, svrhe i zadatka novog transatlantsko-evropskog strateškog vojno-bezbednosnog savezništva upućuje na više generalnih zaključaka, kao i na razmišljanja, u okviru njih, o vojno-bezbednosnom položaju, subjektivitetu i identitetu malih i srednjih evropskih država, posebno onih iz centralno-istočnoevropske „oslobođene“ zone, u novonastajućem evropskom vojnom i političkom poretku. Novi transatlantski evropski strateški bezbednosni okvir garantuje očuvanje, između ostalog, strateške ravnoteže na kontinentu i zaštitu članicama NATO od spoljne agresije, i omogućava stvaranje bezbednosnog okruženja u kojem nijedna zemlja, znači ni članica NATO, EZ i KEBS-a, niti supersila, *ne bi mogla* da prisiljava bilo koju evropsku zemlju na potčinjavanje. Međutim, nigde se u tom sistemu bezbednosti ne pružaju garantije, a ponajmanje manjim zemljama, da će u primeni tog postulata biti doslednosti, posebno kada se uzme u obzir to da transatlantski saveznici imperativno preduzimaju *konsultacije i koordinaciju* o „bilo kojem pitanju“ (pa i svakom unutarevropskom, regionalnom) „koje pogađa njihove vitalne interese“, uključujući i moguće događaje, najšireg spektra, koji nose rizik po njihovu bezbednost.

Priroda tih „konsultacija“ demonstrirana je u ratu u Zalivu protiv Iraka, koji je, pored ostalog, bio i prvi, eksperimentalni obrazac funkcionisanja novog koncepta savezništva, doduše ne na tlu Evrope, i to bez neposrednog angažovanja NATO. „Zalivska kriza“ piše u završnom kominikeu Severnoatlantskog saveta od 7. juna 1991, „podvukla je činjenicu da u jednom međuzavisnom svetu... moramo biti pripremni da odgovorimo na nepredvidljivi razvoj događaja koji su izvan tradicionalne pažnje Saveza ali koji mogu imati neposredne implikacije za našu bezbednost. Više nego ikada ranije, danas oni događaji širom sveta koji pogađaju naše bezbednosne interese postaju legitimni predmet konsultacija, i, gde se pokaže potrebnim, koordinacije među nama“. Nema sumnje da se taj stav odnosi i da će se primenjivati i na „nepredvidljive događaje“, tj. „situacije koje izmiču kontroli“ u Centralno-istočnoj Evropi.¹⁴

c) *Kada je NATO u pitanju*, ne iznenađuje to što su SAD i zapadni saveznici odlučili da ga zadrže kao „kičmu“ Saveza i posle ukidanja Varšavskog ugovora i vojnog i strategijskog povlačenja Sovjetskog Saveza u svoje istočne, nacionalne okvire. Pokazalo se da, kada se na umu imaju priroda i ciljevi oba vojna saveza, između njih nije bilo prave simetrije („spojenih sudova“) i da raspuštanje, dokidanje jednog bloka, ne mora da vodi ukidanju drugog. Još je interesantnije zapažanje da se rasformirao vojno-politički odbrambeni savez koji je upravo bio neprikosnoveni kohezioni osnov jednoobraznog jedinstva i monolitne čvrstine istočne, totalitarne zajednice, a da je ostao „u funkciji“ savez mnogo labavije, liberalnije zapadne zajednice, iako se drastično smanjila opasnost od sovjetsko-istočnoevropske vojne pretnje i ugroženosti. Nameće se otuda pitanje zbog čega je to tako, kakva je uloga NATO i kakvim interesima on treba da služi u sadašnjoj i budućoj Evropi bez blokofske podele i bez hladnog rata, i naspram koga je NATO postavljen u svojoj odbrambenoj misiji.

Sa sigurnošću se može konstatovati da se radi o ideološki, vojno, strategijski i politički „ispražnjenom“ centralno-istočnoevropskom prostoru i, naravno, o strukturi i ciljevima

¹⁴ *North Atlantic Council Final Communique*, Issued in Copenhagen, June 7, 1991, „European Wireless File“, No 110, June 10, 1991, str. 7.

novog evropskog transatlantskog političkog i bezbednosnog poretka. Predviđeno je da NATO i ubuduće ostane moćni vojnostrategijski instrument u rukama SAD i Zapadne Evrope, namenjen za kontrolu procesa uspostavljanja, izgradnje i učvršćenja novog evropskog poretka. Buduće oružane snage EZ, kao sredstvo njene jedinstvene odbrambene politike, mogle bi, čini se, biti antipod, kontrabalans NATO, mada i svojevrsno „dupliranje kapaciteta“.

Pogled na *američko vojno prisustvo u Evropi* i na još uvek *neophodnu i nezamenljivu ulogu NATO* u očuvanju stabilnosti u novoj Evropi, saopštio je jula 1991. u Brislu stalni predstavnik SAD u NATO, ambasador Viljem Taft IV. Za njega, NATO je neophodan „radi očuvanja ravnoteže na evropskom kontinentu – ravnoteže sa Sovjetskim Savezom i ravnoteže između samih velikih evropskih država“. Drugo, „treba da služi kao bezbednosno sidro u Zapadnoj Evropi, tako da Istočna Evropa može razvijati svoje potencijale sa najmanjim mogućim stepenom pretnje nestabilnošću, neredom i zaplašivanjem“. Treće, „neophodan je da Amerikancima i Evropljanima bude forum za zajedničko konsultovanje, preduzimanje akcija po pitanjima od zajedničkog bezbednosnog interesa“. Što se prisustva američkih vojnih snaga u Evropi tiče, uprkos planovima za njihovo smanjivanje, „SAD ostaju privržene očuvanju svoga prisustva u Evropi. Amerika će ostati – ne samo da sačuva slobodu Evrope, ne samo da pruži šansu slobodi u Istočnoj Evropi, ne samo da unapredi novi odnos sa Sovjetskim Savezom već i zato što ne zna za bolji način da se očuva sloboda Zapada“.¹⁵

U svakom slučaju, na tlu sadašnje Evrope ostaju, za sada samo dve nadmoćne, konvencionalne i nuklearne, kontinentalne vojne supersile – NATO i SSSR. To je nova vojna i strategijska realnost i podela Evrope. Za sada, jedino je sasvim sigurno da će SSSR, i pored smanjenja naoružanja, morati da zadrži svoje evropske vojne kapacitete na odgovarajućem nivou i da neće napustiti utakmicu u vojnotehnološkom istraživanju i razvoju.

d) Među najvećim izazovima i relevantnim pitanjima kojima se bave SAD u procesu kreiranja i „uhodavanja“ nove

¹⁵ *NATO Remains an Important Security Instrument*, Speech of NATO Workshop for Central and Eastern European journalists and academics, July 19, 1991, „European Wireless File“, No 139, July 22, 1991. str. 5.

bezbednosno-odbrambene strukture i koncepcije za Evropu bez blokovsko-ideoloških podela jeste i stvaranje mogućnosti za *učešće bivših socijalističkih zemalja u transatlantskom evropskom odbrambenom savezništvu*. Radi se o početku dugoročnog, postepenog i suptilnog procesa organizovanja „spoljašnjeg prstena“ evropske bezbednosti i odbrane koji treba, u početku, da zemlje centralno-istočnoevropske zone samo politički približi, a kasnije politički i vojno amalgamira i uključi u odbrambenu strukturu. Odnosno, o svojevrsnom proširenju postojeće zapadne „bezbednosno-odbrambene mreže“ na Istok i Centralnu Evropu.

Uvod u taj proces je intenziviranje bilateralnih i regionalnih političkih i vojno-diplomatskih odnosa i kontakata sa zemljama centralne i istočne Evrope, „proširenje mreže kooperativnih odnosa duž cele Evrope“, kao okvira unutar koga će Atlantski savez, preko članica ponaosob ili preko institucija kao što su EZ, Savet Evrope, KEBS ili dojučerašnja Heksagonala, „aktivno tragati za razvojem tešnijih odnosa sa zemljama centralne i istočne Evrope“. Taj pripremni proces treba ubrzo da se završi uspostavljanjem „*političkog partnerstva*“ sa centralno-istočnoevropskim zemljama, što je, inače, kategorija koja je donedavno korišćena samo za određivanje karaktera odnosa između SAD i njihovih zapadnih saveznika.

U saopštenju Severnoatlantskog saveta iz Kopenhagena od 6. i 7. juna 1991.¹⁶ predviđen je i pozdravljen „*razvoj mreže evropskih bezbednosnih odnosa*“, čemu je simboličan doprinos dao i predsednik Češko-Slovačke Vaclav Havel proletošnjom posetom Severnoatlantskom savetu. Ono govori i o potrebi i odlučnosti Saveta da najbolje iskoristi svoje resurse za jačanje odnosa sa tim zemljama, za unapređenje uzajamnog poverenja i sve bližih veza s njima, i za „*obezbeđenje punog uzajamnog razumevanja legitimnih bezbednosnih interesa i politika*“ radi „*izražavanja naše privrženosti razvoju bezbednosnog partnerstva*“. To partnerstvo treba da se ostvari kroz *primenu opsežnog kompleta daljih inicijativa* i mera, koje uključuju:

- intenziviranje programa vojnih kontakata na raznim nivoima;

- organizovanje skupova zvaničnika i eksperata radi izmene pogleda i informacija o pitanjima bezbednosne politi-

¹⁶ „European Wireless File“, No 110, June 10, 1991, str. 4.

ke, vojne strategije i doktrine i o ostalim aktuelnim temama iz oblasti bezbednosti, kao što je razmena iskustava u domenu kontrole i neširenja naoružanja i konverzije vojne industrije u civilnu;

– intenzivirane vojne kontakte između visokih vojnih vlasti NATO i njihovih partnera u zemljama centralne i istočne Evrope, rasprave u sedištu NATO i glavnih komandi NATO, sa oficirima iz tih zemalja o pitanjima od uzajamnog interesa i pozive oficirima i civilnim zvaničnicima iz tih zemalja u centre za obuku NATO na specijalne programe privikavanja;

– učešće eksperata iz Centralne i Istočne Evrope u izvesnim aktivnostima Saveza, uključujući one koje se odnose na NATO program iz nauke i čovekove okoline nazvan „Treća dimenzija“, i razmenu mišljenja o pitanjima kao što su vazduhoplovni menadžment;

– postepeno širenje NATO informacionih programa u region, podršku za rasprave unutar tih zemalja o bezbednim pitanjima u demokratskom kontekstu i pozive parlamentarnim, obrazovnim i medija grupama i delegacijama mladih lidera da posete sedište NATO.

Na osnovu takvog programa, Severnoatlantski savet smatra da će u potpunosti doprineti izgradnji stabilnog i dugotrajnog mira i bezbednosti u svim zemljama Evrope, i poziva sve evropske zemlje da mu se pridruže u ostvarenju tog zajedničkog cilja.

S U M M A R Y

UNITED STATES OF AMERICA AND THE ESTABLISHMENT OF A NEW EURO-ATLANTIC POLITICAL AND DEFENCE-SECURITY ORDER

We are witnessing an intensive and by ramifications complex and unforeseeable process of emergence and establishment of the third European order of the 20th century, being the first one to come into being in the time of peace as the result of agreement by two superpowers and the leading European countries. Radical changes in Europe in the two past years had an impact also to the external policy of the USA, in the sense that the United States for the first time consider and approach Europe as an indivisible and integrated pluralistic region. The basically new geopolitic and geostrategic picture of

Europe is a major challenge also for the American external policy, which responds by the definition, designing and launching a new conceptual approach and political model for relations with Europe, i. e. a concept of a „new Europe“, in the form of a trans-Atlantic (Euro-Atlantic) community spreading itself from Vancouver to Vladivostok. Such concept means an enlargement or spreading of the Atlantic Alliance to the Central-Eastern Europe and the Soviet Union.

A new geostrategic composition of Europe is of a fundamental interest for the USA in the process of creating a new trans-Atlantic European military-security and political order, i. e. a „cooperative security structure“ or „transformed Atlantic Alliance“. A very significant point in this process is the delicate reaction of dichotomy between the existing defence structure of the Atlantic Alliance, with the NATO in its centre, and the recently established common defence policy of the united Europe in 1992, i. e. the „European defence identity“. It has been foreseen that the NATO will remain a powerful military-strategic instrument of the USA and the Atlantic Alliance, intended for the control over the process of establishment and solidification of a new European security and political order.

In the new structure of the trans-Atlantic European security order should be included also former socialistic countries, by their gradual amalgamation as the second or „outer“ ring of the present West-European defence net. The Atlantic Alliance is building with these countries a relationship of the political and security partnership – by intensification of bilateral and regional military cooperation and of widest military, technical, information and educational contacts, via establishments and organizations such as CSCE, the European Council, the Hexagonale, and the like.

R E S U M E

EUA ET CONSTITUTION DU NOUVEL ORDRE EUROATLANTIQUE, POLITIQUE, DEFENSIF ET DE SECURITE

Le processus intensif, et d'après ses répercussions, multiplex et incertain, de la naissance du troisième ordre européen durant le 20ème siècle est en cours de réalisation, apparaissant comme le résultat du traité de deux superpuissances et des pays guides en Europe. Les changements radicaux en Europe durant les deux dernières années font influence sur la politique des EUA aussi de façon que, pour la première fois, l'Europe soit estimée comme un entier indivisible, sur un espace pluralistique. Essentiellement, la nouvelle image de l'Europe est une provocation pour la politique américaine ce que implique sa réponse par définition, formation et lancement du nouveau concept du modèle des rapports politiques. Autrement dit, le concept de la „nouvelle Europe“ est vu en forme de la Communauté transatlantique (euroatlantique) du Vancouver au Vladivostok. Ce concept signifie élargissement du Traité atlantique vers l'Europe Centrale et de l'Est et vers l'Union soviétique. La nouvelle composition de l'Europe est dans l'intérêt essentiel des EUA dans le processus de la création

du nouvel ordre transatlantique européen au point de vue sécurité militaire et politique, soit disant „la structure coopérative de sécurité“ ou „alliance atlantique transformée“. La question très importante dans ce processus est le rapport délicat de dichotomie entre la structure existante de l'Alliance atlantique, avec l'OTAN au milieu, et la politique commune récente de l'Europe unifiée en 1992, soit disant „identité défensive européenne“. Il est prévu que l'OTAN demeure un instrument stratégique-militaire puissant des EUA et de l'Alliance atlantique, réservé au contrôle du processus de l'établissement et du durcissement du nouvel ordre politique et de sécurité de l'Europe.

La nouvelle structure de l'ordre européen doit comprendre les pays ex-socialistes par leur inclusion graduelle dans structure ayant le rôle de la „bague extérieure“ de la structure défensive actuelle. Avec ces pays, l'Alliance atlantique construit les rapports comme partenaire sur le champ politique. Cela est réalisé par: intensification de la coopération bilatérale et multilatérale le plus large des spécialistes militaires, informatiques, de l'éducation, par les institutions et organisations comme CSE, Conseil de l'Europe, Hexagonale et autres.

РЕЗЮМЕ

США И УЧРЕЖДЕНИЕ НОВОГО ЕВРОАТЛАНТИЧЕСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО И ОБОРОНИТЕЛЬНОГО ПОРЯТКА И СИСТЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ

В настоящее время идет интенсивный и по своим последствиям сложный и неизвестный процесс третьего европейского порядка в 20-ом веке, причем первого, который создается в мирное время, в результате договоренности двух великих держав и ведущих европейских стран. Радикальные изменения в Европе, имевшие место за последних два года, оказали влияние и на внешнюю политику США, так что они впервые подходят к Европе, как к неделимому, плюралистическому пространству. Существенно новая геополитическая и геостратегическая картина Европы является большим вызовом и шансом для американской внешней политики, на которые она отвечает определением, дизайнированием и запуском нового концептуального подхода и новой политической модели отношений с Европой, т. е. концепции „новой Европы“ в виде *Трансантлантического (евроатлантического) содружества* от Ванкувера до Владивостока. Эта концепция означает расширение Атлантического союза на Центрально-Восточную Европу и на Советский Союз.

Новый геостратегический состав Европы имеет существенное значение для США в процессе создания нового трансатлантического военного, политического союза и системы безопасности. т. е. „кооперативной структуры безопасности“ или „трансформированного атлантического союзничества“. Весьма значительным в этом процессе является деликатное отношение дихотомии между существующей структурой Атлантического союза,

в центре которого находится НАТО, и предстоящей совместной оборонительной политикой объединенной Европы 1991, т.е. „европейского оборонительного характера“. Предусматривается, чтобы НАТО и впредь остался военнoстратегическим орудием США и Атлантического союза, для контроля процессов восстановления и укрепления нового европейского политического порядка и системы безопасности.

В новую структуру трансатлантической европейской системы безопасности надо включить и бывшие социалистические страны, путем их постепенного амальгамирования в нее, как будущего второго, „внешнего кольца“ нынешней западноевропейской оборонительной сети. С этими странами Атлантический союз строит партнерские отношения в области политики и безопасности, путем интенсификации двухстороннего и регионального военного сотрудничества и широчайших военных, технических, информационных и образовательных контактов, посредством институтов, как СБСЕ, Совет Европы, Гексагон и др.

Istočna Evropa i Jugoslavija

Dr RANKO PETKOVIĆ

Posle sloma tzv. socijalističke zajednice i Varšavskog ugovora došlo je do velikih promena u Istočnoj Evropi i na Balkanu. U procesu raskida sa starim društvenim uređenjem i prelaskom na tržišnu privredu i višestranačku parlamentarnu demokratiju ispoljili su se mnogi do tada prigušeni međunacionalni i etnički problemi, koji su doveli do nestabilnosti u čitavom tom delu Evrope.

Iako se Jugoslavija nikada nije smatrala, barem ne u političkom smislu, sastavnim delom Istočne Evrope, i ona je, kao po sistemu domina, ne samo doživela sudbinu zemalja tzv. socijalističke zajednice, nego je prvenstveno zbog svog složenog međunacionalnog sastava – zapala u još dublju krizu od njihove.

Autor u prvom delu članka objašnjava sličnosti i razlike u posleratnom razvoju Istočne Evrope i Jugoslavije, konstatujući da se sve te zemlje, posle okončanja hladnog rata, vraćaju svom istorijskom i civilizacijskom polazištu, odakle su istrgnute nasiljem ideologije i vojne sile koja je diktirala raspored snaga u Evropi nakon drugog svetskog rata.

U drugom delu članka autor analizira odnos svih zemalja istočne Evrope prema sadašnjoj jugoslovenskoj krizi, zadržavajući se posebno na činionicima koji određuju stav Sovjetskog Saveza, kome predviđa sličnu sudbinu.

Između Istočne Evrope, kao geopolitičkog prostora, i Jugoslavije postoje mnogostruke veze. Stoga, veoma je teško geografski precizno definisati područje istočne Evrope. Postoje definicije koje u istočnu Evropu uključuju celo balkansko područje, Češko-Slovačku, Poljsku i Sovjetski Savez, dok se, prema drugima, pod tim pojmom podrazumevaju samo pojedine balkanske zemlje: Bugarska, Rumunija, delimično Jugoslavija, Poljska i Sovjetski Savez. Bez obzira na te razlike, očigledno je da je Jugoslavija, kao balkanska zemlja, geografski neposredno povezana s tim područjem.

Najveći deo istorije Jugoslavije, odnosno većine naroda koji se nalaze u njenim granicama, dešavao se u koordinatama istočne Evrope ili tzv. Istoka. U okviru turske imperije, na

primer, narodi koji žive na tlu Jugoslavije delili su, u različitim istorijskim epohama, sličnu sudbinu sa nekim drugim narodima koji pripadaju geografskom pojmu istočne Evrope. To potvrđuje i najnovija istorija mnogostranom povezanošću događaja, položaja i interesa naroda na tom prostoru.

Narode Jugoslavije, kao Južne Slovene, sa Istočnom Evropom, u kojoj preovlađuju narodi istog porekla, u nekim istorijskim razdobljima više, a u nekima manje, povezivalo je pripadništvo tom etničkom entitetu, naročito u periodima kada je bio ugrožen od turskog, germanskog i nekih drugih činilaca. Isto tako, osetne su veze iz doba Vizantijskog carstva, kao i one koje su nastale na osnovu zajedničke pravoslavne religije.

Pod istorijskim i civilizacijskim vezama podrazumevaju se i političke veze, koje su u međuratnom i posleratnom periodu bile specifične. Značajnu konstantu činila je balkanska saradnja, a posleratna sudbina Jugoslavije umnogome je bila određena pripadanjem geopolitičkom pojmu Istočne Evrope, što je podrazumevalo, ponekad u suprotnosti sa elementarnom geografskom logikom, sve zemlje koje su se, milom ili silom, opredelile za socijalizam i na neki način bile vezane za Sovjetski Savez.

Premda prema navedenim pokazateljima Jugoslavija, u celini ili većim delom, spada u područje istočne Evrope ili područje koje je mnogostruko vezano za nju, nakon raskida sa Sovjetskim Savezom, 1948. godine, uporno je nastojala da dokaže da ne pripada Istočnoj Evropi, što je moglo biti tačno kada se radi o političkom ali ne i kada je reč o geografskom pojmu istočne Evrope. To su ubedljivo potvrdila i zbivanja u Istočnoj Evropi nakon dolaska Mihaila Gorbačova na čelo Sovjetskog Saveza 1985. godine. Po zakonu spojenih sudova, slom tzv. socijalističke zajednice u Istočnoj Evropi, bez obzira na sve razlike u društvenom uređenju, presudno je delovao i na destrukciju ili samouništenje socijalističkog poretka u Jugoslaviji.

Sve što se dešavalo u Istočnoj Evropi od 1985. godine ne umanjuje istorijsku vrednost pobede savezničkih sila u drugom svetskom ratu, budući da se radi o uništenju fašističke osvajačke mašinerije i ideologije, ali su neki teritorijalni i politički rezultati toga rata bili nasilnički akti nad istorijom i civilizaci-

jom. Naime, Evropa je bila podeljena demarkacionim linijama koje nisu mogle dugo opstati (premda je i četrdeset godina dugo razdoblje). Najdrastičniji primer za to bila je podela Nemačke, a pojedine zemlje istočne Evrope, kao Mađarska, Češko-Slovačka i Poljska, prosto su istrgnute iz svog civilizacijskog ambijenta i, posredstvom vojne sile i ideologije, vezane za Sovjetski Savez.

Pošto vojna sila i, još manje, ideologija nisu mogle biti superiornije od istorijskih, civilizacijskih, ekonomskih i drugih interesa i preokupacija zemalja istočne Evrope, izlivi nezadovoljstva i bunta su nagoveštavali sve što će se dogoditi nakon Gorbačovljeve odluke da odustane od koncepcije i primene „Brežnjevljeve doktrine“ kao instrumenta za očuvanje monolitnosti tzv. socijalističke zajednice.

Čim se ispostavilo da Sovjetski Savez neće intervenisati u slučaju ostvarivanja prava na samoopredeljenje zemalja istočne Evrope, shvaćenog u prigodnom političkom značenju, unutrašnja politička sila, ideološka ili vojna, nije bila u stanju da spreči narode istočne Evrope da se okrenu od Sovjetskog Saveza i – neki brže, neki sporije – prestruje prema Zapadu. Međutim, moglo se očekivati da se događaji u Istočnoj Evropi neće direktno i po automatizmu odraziti na Jugoslaviju.

Prvo, Jugoslavija nije bila članica ni tzv. socijalističke zajednice ni Varšavskog ugovora, pa nije mogla osećati da je prinudno vezana sa Sovjetski Savez, što su, s razlogom, mogli osećati istočni Nemci, Poljaci, Mađari ili Rumuni. Kao nesvrstanoj zemlji, Jugoslaviji su, teorijski, bile otvorene sve opcije, kao i mnoge prednosti istovremenog razvoja saradnje i sa Zapadom i sa Istokom.

Drugo, jugoslovenska varijanta socijalizma, sa samoupravljanjem, uz sve što joj se s pravom može prigovoriti, bila je prosvetljenija varijanta socijalizma u odnosu na onu koja je dominirala u tzv. socijalističkoj zajednici. Jedna od njenih velikih prednosti bila je mogućnost građana da slobodno putuju u inostranstvo, pa i da se tamo zapošljavaju, što je bio samo nedostižan san građana u zemljama istočne Evrope.

Treće, smatralo se da ni socijalizam ni vlast u Jugoslaviji nisu uvezeni iz inostranstva, da nisu nametnuti bajonetima sovjetskih trupa, već da su proizašli iz oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije naroda Jugoslavije.

Iako nijedan od tih činilaca ne može da se zanemari, jer ukazuje na stvarne i ne male razlike u posleratnom položaju i putevima razvoja Jugoslavije u odnosu na zemlje istočne Evrope, lavina rušenja tzv. socijalističke zajednice i Istočnog bloka zahvatila je i Jugoslaviju.

Slom Istočnog bloka nije bio samo slom institucionalnih veza kojima su zemlje tzv. socijalističke zajednice i Varšavskog ugovora bile vezane za Sovjetski Savez. *To jeste bio slom institucija sistema, ali i sistema ideja koje su ih osmišljavale.* Bio je to, u stvari, slom socijalizma kao njihovog vezivnog tkiva, ideološke metafore i političke paradigme. Tom slomu su doprineli, u jasnoj dijalektičkoj sprezi, koliko mane i nedostaci socijalističkog sistema, toliko i prednosti zapadnog društva, naročito kada se radi o ljudskim pravima, demokratskim slobodama i ekonomskom prosperitetu.

Budući istoričari će pouzdanije utvrditi da li su tzv. rukovodeće strukture u Jugoslaviji mogle da izbegnu političku sudbinu režima u istočnoj Evropi i da, s obzirom na prednosti i razlike u položaju i razvoju Jugoslavije, nađu način za transformaciju i prilagođavanje Jugoslavije velikim promenama koje su se dogodile u Evropi i svetu. Savremenici mogu samo posvedočiti da se to nije dogodilo i da se Jugoslavija, koja se tridesetak godina „ponosila“ svojim udaljavanjem od istočne Evrope, u trenutku njenog sloma našla gotovo u istom košu s njom. Na osnovu toga bi se moglo reći da su, bez obzira na sve razlike između Jugoslavije i zemalja istočne Evrope, dve okolnosti presudno uticale na to da podeli sudbinu sa njima i inferiornost koju je socijalistički sistem *en general* ispoljio u domenu ljudskih prava, demokratskih sloboda i ekonomskog razvoja, i superiornost zapadnog modela tržišne privrede na svim tim područjima ljudske egzistencije.

U suptilnijim razgraničenjima geografskog i političkog pojma istočne Evrope postavlja se pitanje da li su događaji u istočnoj Evropi zahvatili Jugoslaviju zbog toga što je ona u geopolitičkom smislu sastavni deo tog područja ili zbog toga što je sistemom ideja bila vezana za Istočnu Evropu kao simbol poretka socijalizma u evropskom prostoru.

Po zakonu spojenih sudova, i u geografskom i u političkom smislu, zbivanja u Jugoslaviji su u celom posleratnom periodu, na razne načine, uticala na procese i stanje duhova u zemljama istočne Evrope, što je i sada slučaj.

U dugom razdoblju između 1948. i 1985. godine tj. od jugoslovenskog raskida s Kominformom do dramatičnih zaokreta do kojih je doveo dolazak Gorbačova na političku scenu Sovjetskog Saveza, *iskustvo jugoslovenskog samoupravnog socijalizma i politike nesvrstanosti, bez obzira na sve sadašnje krupne primedbe, ohrabivali su nosioce demokratskih i reformističkih shvatanja u svim zemljama istočne Evrope.*

Procesi koji su u Jugoslaviji doveli do međunacionalnih sukoba i građanskog rata deluju na zemlje istočne Evrope ne samo kao upozorenje šta se u nekima od njih može dogoditi već i kao svojevrsna inspiracija da se to upravo i dogodi. To se naročito odnosi na tzv. mnogonacionalne zemlje, kao i na one u kojima postoje veće i kompaktnije nacionalne manjine. Kada je reč o Sovjetskom Savezu, bez obzira na sve ogromne razlike između njega i Jugoslavije, Moskva pomno prati šta se u njoj zbiva da bi izvukla pouke i izbegla vrtloge u kojima se ona našla. Ne radi se samo o svojevrsnoj simetriji secesionističkih akata i ambicija baltičkih i drugih sovjetskih republika i Slovenije i Hrvatske već i o uvođenju višestranačkog sistema, prelasku na tržišnu privredu i samoj budućnosti i sudbini socijalističkih federacija. Interesantan je primer Češko-Slovačke, koja je smatrala da će se suprotnosti između Češke i Slovačke prevazići uključivanjem u evropske institucije i integracije, pa je na zbivanja u Jugoslaviji gledala kao na primitivne prizore sa Balkana sve dok se nije postavilo pitanje mogućnosti samog održavanja češkoslovačke federacije. U tom kontekstu, postoji analogija između Slovačke i Hrvatske, s obzirom na to da su i jedna i druga imale svoje nezavisne države pod egidom Trećeg rajha. Osim toga, različiti vidovi aktiviranja tzv. kosovskog pitanja u Jugoslaviji odražavaju se i na pitanje položaja nacionalnih manjina u mnogim zemljama istočne Evrope – od Rumunije do Sovjetskog Saveza.

Jugoslovenska kriza je izazvala bojazan u Istočnoj Evropi od mogućnosti da raspadanje Jugoslavije dovede do snažnijih političkih i nacionalnih potresa u čitavom tom području i do uspostavljanja novog rasporeda snaga na celom evropskom prostoru. U okviru toga, može se analizirati stav pojedinih zemalja istočne Evrope, kako susednih tako i drugih, prema osnovnim obeležjima i činionicima krize u Jugoslaviji.

Mađarska je bila jedna od prvih susednih zemalja koja je, bez mnogo uzdržavanja i premišljanja, otkrila svoj stav, interese i pretenzije prema Jugoslaviji i akterima njene krize. Ne samo da je sa njene teritorije, pa i izvora, počelo snabdevanje oružjem Hrvatske nego su i zvanični predstavnici Mađarske počeli otvoreno da zagovaraju priznavanje Hrvatske i Slovenije, pa i da pružaju podršku drugim međunarodnim činiocima koji se zalažu za rasturanje Jugoslavije. Takav stav sadašnjeg novog demokratskog i pluralističkog rukovodstva Mađarske prema Jugoslaviji, susedu za koji je vezuju mnogi zajednički interesi, može se tumačiti s više aspekata.

Moglo bi se reći da Mađarska, u dilemi između Srbije i Hrvatske, ili pravoslavnog i katoličkog dela Jugoslavije, mora da bude „bliža“ interesima Hrvatske i Slovenije, koje su u dužem periodu bile sastavni deo Austro-Ugarske Monarhije i sledbenici *Rimske kurije*. Međutim, istorijski sentimentima nemaju previše važnu ulogu u pragmatičnoj politici koju vodi sadašnje mađarsko rukovodstvo, rešeno da se na svaki mogući način prilagodi i dodvori Zapadnoj Evropi. Osim toga, Mađarska podržava secesionističke krugove u Jugoslaviji, ne samo u Hrvatskoj i Sloveniji već i na Kosovu, dakle ne zbog svoje preterane brige za bivše pripadnike Austro-Ugarske Monarhije, ljudska prava, pravo naroda na samoopredeljenje ili položaj etničkih kolektiviteta. Radi se očigledno, o nekim aspiracijama Mađarske prema Jugoslaviji. Novo rukovodstvo Mađarske, da bi se učvrstilo na vlasti, unelo je u svoj program i ostvarivanje vitalnih nacionalnih ciljeva, koji obuhvataju, prema nekim tumačenjima i saznanjima, i uključivanje u nacionalne granice svih Mađara koji žive izvan zemlje – ne samo u Rumuniji ili Češko-Slovačkoj već i u Jugoslaviji. Taj plan ili program se u tzv. normalnim, mirnodopskim evropskim prilikama ne bi mogao ostvariti, ali bi u okviru postojećeg ili predstojećeg rušenja Jugoslavije neke mogućnosti za njegovo ostvarivanje mogle postojati. Naime, kao što je i prilikom rušenja Jugoslavije u toku drugog svetskog rata Mađarska pripojila sebi srpske krajeve u Vojvodini u kojima živi mađarska narodnost, tako bi se u slučaju haosa u Jugoslaviji, a posebno slabljenja Jugoslovenske narodne armije i Srbije, mogla „ponoviti istorija“.

Argumenti koji potvrđuju da bi to mogla biti jedna od dominantnih opcija Mađarske u odnosu na jugoslovensku

krizu mogu se naći i u pisanju nekih listova i drugih sredstava informisanja u Mađarskoj koji su kritički raspoloženi prema politici vlade, i to ne samo kada je u pitanju Jugoslavija već i o nekim drugim aspektima. Isto tako, u nekim aktivnostima Mađara u Vojvodini mogu se naslutiti raspoloženja ili očekivanja koja idu u prilog ostvarivanju koncepta „velike Mađarske“.

Uprkos tome što se može smatrati da takva interpretacija interesa i ciljeva Mađarske u odnosu na jugoslovensku krizu preovladava u sadašnjem rukovodstvu Mađarske, pogotovu u svojevrsnoj istorijskoj i političkoj vezi sa stanovištima Austrije i Nemačke, ne bi trebalo zanemariti činjenicu da u Mađarskoj postoji značajan deo demokratske javnosti koja smatra da bi realizacija tih programskih ciljeva bila avanturizam. Ne samo zbog tragičnih iskustava iz drugog svetskog rata, ne samo zbog toga što Mađari u Vojvodini žive slobodno i ravnopravno s drugim narodima u toj srpskoj pokrajini, ne samo zbog toga što bi u vreme prerastanja Evropske zajednice u političku, ekonomsku i monetarnu uniju svako zalaganje za restauraciju Austro-Ugarske Monarhije bilo anahronizam već i zato što bi dubljim mešanjem u jugoslovensku krizu Mađarska bila uvučena u vrtlog iz kojeg se ne bi mogla lako izvući i što bi u sadašnjim evropskim podelama oko Jugoslavije mogla da se zameri onima koji se zalažu za konstruktivniji pristup rešavanju jugoslovenske krize.

Rumunija je uvek spadala među „pitomije“, odnosno bolje susede Jugoslavije, iako u prelomnim jugoslovenskim događajima, kakav je bio drugi svetski rat, nisu bile na istoj strani. U svakom slučaju, dobri jugoslovensko-rumunski odnosi, u novije vreme, zasnivaju se na konvergenciji njihovih nacionalnih interesa u periodu između dva rata, opredmećenoj u zajedničkom pripadništvu Maloj Antanti, okolnosti da Rumunija u toku drugog svetskog rata, premda je bila član Trojnog pakta, jedina nije poslala trupe da komadaju Jugoslaviju, poput drugih susednih zemalja članica tog pakta, kao i na činjenicu da je Rumunija u okviru tzv. socijalističke zajednice i Varšavskog ugovora imala poziciju koja je znatno konvenirala interesima Jugoslavije.

Stav prema jugoslovenskoj krizi sadašnje Rumunije, u kojoj novi demokratski pluralistički sistem još nije konsolidovan, određuju okolnosti koje čine srž njenih nacionalnih

interesa. Naime, interes Rumunije da se u kakvom-takvom vidu sačuva Jugoslavija proizilazi iz toga što bi, u slučaju njenog raspada i eventualnog slabljenja Srbije, Mađarska mogla da iskaže teritorijalne pretenzije prema delovima Vojvodine koje naseljavaju Mađari i time pojača i svoje pretenzije na pripajanje Transilvanije, što je rak-rana u odnosima tih dveju zemalja, dojučerašnjih članica iste ideološke i vojne porodice. Isto tako, građanski rat u Jugoslaviji i potresi u njenom geopolitičkom prostoru ne bi bili u interesu bezbednosti Rumunije. Zbog pravoslavne vere, podunavske saradnje i monarhističkih tradicija Rumunija iskazuje više razumevanja za interese tzv. balkanskih delova Jugoslavije nego za severozapadne republike koje su otvorenije prema Mađarskoj. To bi mogle biti konstante u rumunskom stavu prema Jugoslaviji, ali nije isključena evolucija i u nekom drugom smeru, zavisno od razvoja političkih događaja u Rumuniji, njenog prilagođavanja stavovima EZ i eventualnog dizanja glave političkih struja koje bi se mogle nadovezati na nekadašnje rumunske aspiracije prema jugoslovenskom Banatu.

Prema jednoj istorijskoj definiciji, *Bugarska* je jedna od zemalja „tradicionalnih“ protivnika Srbije i Jugoslavije. Dokaz za to su balkanski ratovi i dva svetska rata u kojima su Jugosloveni i Bugari ukrštali koplja. Te okolnosti, same po sebi, ne bi trebalo da znače da su Bugarska i Jugoslavija zauvek osuđene na suparništvo i neprijateljstvo, jer su Nemačka i Francuska u svojim međusobnim odnosima uspele da okrenu novi list istorije, ali je sasvim izvesno da Bugarska nastoji da u sadašnjoj jugoslovenskoj krizi prikupi neki veći poen za sebe. Radi se, u suštini, o teritorijalnim pretenzijama Bugarske prema Jugoslaviji, odnosno prema Makedoniji i delovima Srbije. Lansiranjem i konsekvantnim pridržavanjem stanovišta da ne postoji makedonska nacija Bugarska ne samo da poriče nacionalna prava Makedonaca na bugarskom tlu već smatra svojim teritorije na kojima žive Makedonci u Jugoslaviji.

U vreme dok se Bugarska nalazila u tzv. socijalističkoj zajednici i Varšavskom ugovoru, njene teritorijalne aspiracije prema Jugoslaviji bile su prigušene zbog odnosa snaga i drugih evropskih i svetskih realnosti. Bugarska je priznavala postojanje makedonske države u ustavnom sistemu Jugoslavije, ali

ne i postojanje makedonske nacije. Sada u izmenjenim okolnostima, kada su u Bugarskoj došle do većeg izražaja snage koje se zalažu za velikobugarski nacionalni program i kada se rušenjem Jugoslavije menja odnos snaga u tom delu sveta, Bugarska sagledava veće mogućnosti za ostvarivanje svojih starih težnji i aspiracija. S obzirom na to da Evropa (još) nije voljna da dozvoli susednim zemljama da putem primene sile krenu u izravnavanje računa s Jugoslavijom, bugarske aspiracije, za sada, imaju obeležja diplomatsko-političke akcije pružanja faktičke podrške secesionističkim snagama u Jugoslaviji – od Slovenije i Hrvatske do Makedonije.

Tek u tom kontekstu se može shvatiti dosta „radikalna“ promena u stavu Bugarske prema Makedoniji, jer sada Bugarska prihvata postojanje makedonske države ne samo u ustavnom poretku Jugoslavije već i izvan njega kao nezavisne i suverene države, iako i dalje ne priznaje postojanje makedonske nacije. Prihvatanjem nezavisne i suverene Makedonije Bugarska izdvaja deo jugoslovenskih teritorija iz sastava Jugoslavije na koje pretenduje i time ih objektivno približava sebi. Drugu fazu u ostvarivanju tog scenarija, u kojem sudeluju i probugarski krugovi u Makedoniji, činilo bi uspostavljanje institucionalnih veza sa Makedonijom, čime bi se ona našla u bugarskim granicama, što je i krajnji cilj sve uticajnijih snaga u Bugarskoj. Sve to znači da Bugarsku možemo svrstati među susede koji u raspadanju Jugoslavije vide način za ostvarivanje svojih istorijskih, teritorijalnih i drugih revandikacija, među kojima je i ta da bi proširena i osnažena Bugarska, u odnosu na dezintegrisanu Jugoslaviju i oslabljenu Srbiju, zauzela stožernu poziciju u balkanskom prostoru.

Otkada je formirana kao nezavisna država u prvom svetskom ratu, *Albanija* smatra da je njeno stanovništvo podeljeno na dva dela, na Albance koji su ušli u okvire Albanije i Albance koji su pripali Jugoslaviji. S obzirom na nedostatak realnijih mogućnosti da silom priključi delove Jugoslavije u kojima žive Albanci, upravljači u Tirani su između dva svetska rata bili razapeti između održavanja dobrih odnosa s Jugoslavijom i povezivanja s Italijom. Ta politička matrica se ponovila i u drugom svetskom ratu, s tim što su nosioci oslobodilačke borbe u Albaniji sve do 1948. godine smatrali da će se sjediniti sa svojom braćom na Kosovu

u okviru balkanske federacije. Od 1948. godine, sve do najnovijih političkih preokreta u Albaniji, rukovodeće garniture u Tirani imale su stalne teritorijalne aspiracije prema Jugoslaviji, ali ih nisu naročito eksponirale zbog odnosa snaga, osećanja sopstvene slabosti i verovanja da sami Albanci na Kosovu, Makedoniji i Crnoj Gori mogu da ostvare taj zajednički nacionalni cilj. U novim okolnostima, uslovljenim krizom u Jugoslaviji, mogu da se izmene odnosi snaga, ali još ne toliko da bi Albanija bila uverena u to da silom može pripojiti delove Jugoslavije u kojima žive Albanci. Naime, više se veruje u mogućnost da separatistički pokret na Kosovu obezbedi njegovu priključivanje Albaniji. Ali, sadašnje rukovodstvo u Albaniji je agilnije i angažovanije u oba smera, posebno zbog većeg stepena samouverenosti proisteklog iz probijanja obruča izolacije u kojoj se nalazila Albanija i zbog sve širih međunarodnih i drugih sukoba u Jugoslaviji.

Češko-Slovačka je razočarala sve one koji su smatrali da će biti među zemljama koje će se zalagati za očuvanje Jugoslavije. To razočarenje je utoliko veće što sadašnje generacije još pamte nezaboravne akte solidarnosti jugoslovenskih naroda kada je Čehoslovačka bila u opasnosti: u periodu između dva rata, kada je Treći rajh okupirao Sudete i u vreme kada je Čehoslovačka bila član tzv. socijalističke zajednice i Varšavskog ugovora, tada je Jugoslavija, dovodeći u pitanje odnose i saradnju sa Sovjetskim Savezom, oštro osudila intervenciju 1968. godine. Osim toga, postoje snažne tzv. sveslovenske veze između naroda Jugoslavije i Češko-Slovačke, kao i drugi kulturni i civilizacijski kontakti građana dveju zemalja.

Na žalost, češkoslovačko rukovodstvo, na čelu sa Havelom, u pristupu jugoslovenskoj krizi dalo je prednost nekim drugim interesima, među kojima je najvažnija orijentaciju Češko-Slovačke na saradnju sa bivšim članicama Austro-Ugarske Monarhije, i posebno, s Nemačkom. Njeno rukovodstvo smatra da će orijentacijom na Nemačku i Austriju najkraćim putem dobiti vizu za ulazak u evropske institucije i integracije, i time na najbezbolniji način rešiti ekonomske i socijalne probleme sa kojima se suočava. U takvoj situaciji, koja nije bez osnova s obzirom na ulogu Nemačke u evropskim institucijama i integracijama, Češko-Slovačka zaboravlja svoju vla-

stiti sudbinu – potčinjenost slovenskih naroda u okviru Austro-Ugarske Monarhije i pretenzije Nemačke prema njenim teritorijama. U stavu predsednika Havela očit je i disidentsko-demokratski avangardizam, koji ga, hteo ili ne, pretvara u samozvanog arbitra za sve što se dešava u zemljama istočne Evrope, pa i u Jugoslaviji. Tako, njegove su simpatije *a priori* na strani „demokratskih“ republika u Jugoslaviji koje se pozivaju na pravo naroda na samoopredeljenje, premda Evropa i svet sve više uviđaju da se radi o običnoj ideološkoj kamuflaži u suštini veoma autoritativnih režima. Možda će na menjanje stava Češko-Slovačke početi da utiče okolnost da se i ona sada suočava sa mogućnošću raspada pod dejstvom prava naroda Slovačke na samoopredeljenje, ali i sećanje na drugi svetski rat, kada je to pravo i ostvarila pod okriljem hitlerovske soldateske.

Poljska se nije mnogo eksponirala u odnosu na jugoslovensku krizu, pre svega zbog toga što je zaokupljena mnogim teškim problemima za koje još ne nalazi rešenje. Iako se radi prvenstveno o njenim unutrašnjim političkim, ekonomskim i socijalnim problemima, ne treba zanemariti ni činjenicu da je još uvek u nelagodnom položaju između Nemačke i Sovjetskog Saveza. Stoga se Poljska, očigledno, ograničila na doprinos rešavanju jugoslovenske krize kroz KEBS, predlažući da pošalje i svoje posmatrače u Jugoslaviju. Ali, treba imati u vidu da će rimokatolička Poljska, koja održava bliske veze sa papom Jovanom Pavlom II, imati više afiniteta za verske srodnike u Jugoslaviji nego za delove Jugoslavije koji pretežno pripadaju pravoslavnoj religiji.

U stavu Sovjetskog Saveza prema jugoslovenskoj krizi značajni su mnogi činioци, čija su dejstva ponekad usmerena u istom pravcu, a ponekad su u koliziji. Sa istorijskog stanovišta, interese i učešće Sovjetskog Saveza u rešavanju jugoslovenske krize ne bi trebalo ni isključiti, ni zanemarivati. U čitavoj novijoj istoriji carska Rusija je bila prisutna na balkanskim prostorima kao suparnica Turske i Austrije i „zaštitnica pravoslavlja“. U periodu nakon drugog svetskog rata, u doba blokovske konfrontacije, bili su izraženi interesi Sovjetskog Saveza za balkanski prostor u kojem se ništa nije moglo dogoditi bez njegovog političkog, pa i vojnog angažovanja.

Kao geopolitički činilac, Balkan je uvek bio deo vitalnih interesa Rusije i Sovjetskog Saveza, bilo da je reč o crnomorskom basenu, Bosforu i Dardanelima, balkanskom kontinentalnom platou ili obalama Jadranskog mora. Čak i kada su geopolitički interesi Sovjetskog Saveza bili isključivo vezani za Bugarsku, reflektovali su se i na zbivanja na jugoslovenskom prostoru. Sa političkog i ekonomskog stanovišta interes carske Rusije ili Sovjetskog Saveza za taj prostor proizilazio je iz njihove težnje da budu sila evropskog ili svetskog ranga bez koje se u Evropi, a pogotovu u tom delu Evrope, ništa ne može događati ili rešavati.

Sve te konstante utiču i na formiranje sadašnjeg stava Sovjetskog Saveza prema Jugoslaviji, ali su u senci nekih drugih okolnosti.

Prvo, nakon dolaska Gorbačova na njegovo čelo, u procesu pregovaranja i sporazumevanja sa SAD, Sovjetski Savez je, pod tzv. istorijskom prinudom, ali velikim delom i dragovoljno, napustio celu svoju sferu interesa u Centralnoj i Istočnoj Evropi. Sasvim je sigurno da su Centralna i Istočna Evropa – i sa geopolitičkog, geostrateškog, ekonomskog i svakog drugog stanovišta – bile mnogo značajnije za Sovjetski Savez od njegovih interesa na Balkanu, pa se može pretpostaviti da ih neće „braniti“ kada ih već nije mogao očuvati na tim područjima.

Drugo, na Balkanu, u jugoslovenskom okruženju, nije ostala nijedna zemlja koja želi da zadrži ili obnovi savezničke odnose sa Sovjetskim Savezom. I Rumunija i Bugarska su okrenule leđa Sovjetskom Savezu i na svaki način nastoje da se približe donedavno suprotnom taboru – Zapadu. To, *mutatis mutandis*, važi i za Jugoslaviju i Albaniju, koje su već ranije raskinule sa Sovjetskim Savezom i svoju perspektivu vide u evropskim institucijama i integracijama. I sa te tačke gledišta Sovjetski Savez nema nikakvih obaveza prema tim zemljama, uključujući i Jugoslaviju, a kada bi i imao neke posebne interese i aspiracije, oni ne bi bili prihvaćeni.

Treće, Sovjetski Savez se nalazi u dubokoj političkoj, ekonomskoj i socijalnoj krizi pa je uglavnom preokupiran sopstvenim problemima. Bez obzira na to što je u pitanju velika zemlja, sa ogromnim demografskim, ekonomskim, vojnim i drugim resursima, ipak u sadašnjem razdoblju Sovjet-

ski Savez nema ni vremena, ni energije, ni snage da se bavi balkanskim, evropskim i svetskim problemima kao ranije, pa čak ni da zastupa ili brani svoje interese tamo gde su ugroženi.

Četvrto, u okviru „perestrojke“, i promena koje su se na nju nadovezale, Sovjetski Savez nastoji da se transformiše u demokratsku zemlju i da, zajedno sa SAD i drugim zapadnim zemljama, bude učesnik u stvaranju novog svetskog poretka. Stoga nastoji da se distancira od svega što bi moglo da asocira na njegovu politiku u doba staljinizma i brežnjevizma, i da se predstavi kao lojalan i konstruktivan partner SAD i drugih zapadnih zemalja. Osim ostalog, na to ga prisiljava i okolnost da ga iz teške ekonomske krize može izvući samo dugoročna ekonomska saradnja sa razvijenim zapadnim zemljama. Stoga se teško može očekivati da bi Sovjetski Savez, bez velike potrebe, hteo da zauzima različite stavove prema bilo kojem evropskom i svetskom pitanju u odnosu na stavove SAD i zapadnih zemalja, a još manje da im se suprotstavlja. To se odnosi i na bilateralne odnose i na njegovo učešće u evropskim i svetskim institucijama, od KEBS-a do Ujedinjenih nacija.

Peto, premda u globalnoj politici Sovjetskog Saveza centralno mesto imaju SAD i, prirodno, veliki značaj se pridaje odnosima i saradnji sa zemljama kao što je Japan na ekonomskom, ili Francuska na političkom planu, ipak se može uočiti postepeno uspostavljanje posebnog partnerstva između Nemačke i Sovjetskog Saveza, iako je partnerstvo u ovom trenutku možda još prejaka reč. U svakom slučaju, radi se o obostranim interesima tih dveju velikih zemalja. Ujedinjena Nemačka inklinira prema Istoku, ne samo kada je u pitanju *Drang nach Osten* već i kada se radi o ekonomskoj ekspanziji Nemačke prema sovjetskim tržištima, a u istorijskoj projekciji i o stvaranju protivteže američkom prisustvu i uticaju u Evropi i svetu. Za Sovjetski Savez sada, kao i u doba Petra Velikog, sve intenzivnija politička i ekonomska saradnja sa Nemačkom znači „presecanje“ dileme o modernoj evropskoj orijentaciji ili azijskoj zaostalosti. Ako je u staljinizmu preovladavala azijska zaostalost, u sadašnjem i budućem vremenu treba da prevlada uključivanje u evropske tokove, koje bez dobrih odnosa sa Nemačkom gotovo nije moguće. Taj sovjetski

interes će, svakako, biti značajan i za stav SSSR-a prema jugoslovenskoj krizi.

Šesto, Sovjetski Savez je još razapet između vremena pre državnog udara i posle državnog udara, od kojeg, za neke, počinje njegova nova istorija. U novoj političkoj strategiji, koja je u procesu formiranja, idu uporedo, razilaze se ili sudaraju postulati Gorbačovljeve i, sve više, Jeljcinove politike. U tom kontekstu, Gorbačovljevom zalaganju za očuvanje federacije sve više će se suprotstavljati formiranje suverenih, pa i potpuno nezavisnih država u ili izvan njenih okvira. Takvo stanje je verovatno već uticalo na „umekšavanje“ ili odbacivanje relativno kategoričkog sovjetskog stava prema očuvanju Jugoslavije, kao paradigme za sopstvenu sudbinu, i pokazivanje sve većeg razumevanja za one koji, pozivanjem na pravo na samoopredeljenje, maskiraju svoj jednostrani secesionizam u Jugoslaviji.

Sve te činioce i okolnosti treba uzimati u obzir prilikom procenjivanja sovjetskog stava prema jugoslovenskoj krizi sada i u budućnosti, ali ne treba zanemariti ni dve faktičke okolnosti: da se od načina rešavanja i ishoda jugoslovenske krize stvara presedan koji može značajno uticati na sudbinu Sovjetskog Saveza i da zbog toga, a i sve većeg razdora u interesima zapadnih zemalja, može da se očekuje i zauzimanje specifičnijih pozicija Sovjetskog Saveza u odnosu na njeno rešavanje. Ipak, premda ni uloga ni moć Sovjetskog Saveza nisu onakvi kakvi su bili u ranijim vremenima, ne sme se potceniti, kada se radi o jugoslovenskoj krizi, ne samo „težina“ njegove reči u KEBS-u ili Savetu bezbednosti nego ni uticaj koji njegova mišljenja mogu da imaju u Bonu ili Vašingtonu.

S U M M A R Y

EASTERN EUROPE AND YUGOSLAVIA

After the collapse of the so called socialistic community and the Warsaw Agreement great changes in Eastern Europe and Balkans ensued. In the process of breaking off with the social order existing hitherto and transition to the market economy and multi-party parliamentary democracy have emerged many hitherto repressed intra-national and ethnical problems which led to instability in this entire part of Europe.

Although Yugoslavia was never considered, at least in the political sense of the word, an integral part of Eastern Europe, also this country has not only met, by the system of falling of the row of domino pieces, the fate of countries of the so called socialistic community but has developed even deeper internal crisis of its own, in the first place because of its complex intra-national composition.

In the first part of the article the author explains similarities and differences in the post-war development of Eastern Europe and Yugoslavia, and states that all these countries are returning after the close of the cold war to their historical and civilization origins wherefrom they had been wrenched by the violence of an ideology and by military force that dictated the constellation of power in Europe after the World War II!

In the second part of the article are analysed the attitudes of each and all of East European countries towards the present Yugoslav crisis, with a particular emphasis on factors determining the attitude of the Soviet Union, to which country the author foresees a similar fate.

R E S U M E

L'EUROPE DE L'EST ET LA YOUSLAVIE

Après le débauche de la soit disant communauté socialiste et du Pacte de Varsovie il sont venus les grands changements en Europe de l'Est et sur le Balkan. Dans le processus de divorce avec ancien ordre social et après le passage au lois de l'économie de marché et, sur le plan politique, sur la démocratie pluraliste parlementaire, on vu se produire beaucoup de problèmes intéréthniques, qui menaient vers instabilité dans cette partie de l'Europe.

La Yougoslavie, ne se traitait jamais, elle-même, au moins au sens politique, la partie integrante de l'Europe de l'Est, mais, malgré cela elle a subit, selon le système du domino, le sort des soit disant pays de la communauté socialiste. En plus, premièrement grace à sa composition multinationale, elle est tombée dans une crise plus profonde que les leurs.

L'auteur explique, dans une première partie de l'article, les ressemblances et les différences du développement de l'Europe de l'Est et de la Yougoslavie, faisant la constatation que tous ces pays, après la fin de la guerre froide, reviennent aux racines historiques et de civilisation desquelles elles ont été arrachés par l'idéologie et par la force militaire dictant le dispositif des forces en Europe après la deuxième guerre mondiale.

Dans une deuxième partie, auteur fait une analyse des rapports de ces pays envers la crise yougoslave actuelle, accentuant en particulier les faits déterminant la position de l'Union Soviétique, à qui le même sort est réservé.

РЕЗЮМЕ

ВОСТОЧНАЯ ЕВРОПА И ЮГОСЛАВИЯ

После краха т. н. социалистического содружества и Варшавского договора имели место большие изменения в Восточной Европе и на Балканах. В процессе отмены старого общественного строя и перехода на рыночную экономику и многопартийную парламентарную демократию проявились многочисленные до этого времени оттесняемые межнациональные и этнические проблемы, вызвавшие неустойчивость во в этой части Европы.

Хотя Югославия никогда не считалась, хоть в политическом смысле, составной частью Восточной Европы, и она, по принципу домино, не только переживает судьбу стран т. н. социалистического содружества, но, в первую очередь по причине своего сложного межнационального состава, попала в кризис, более глубокий, чем они.

Автором в первой части статьи разъясняются сходство и различия в послевоенном развитии Восточной Европы и Югославии, а также констатируется, что все эти страны после окончания холодной войны возвращаются к своим историческим и культурным истокам, откуда они вырваны насильем идеологии и военной мощи, диктовавшей распоряжение сил в Европе после Второй мировой войны.

Во второй части статьи автор анализирует отношение всех стран Восточной Европы к нынешнему югославскому кризису, обращая при этом внимание на факты, определяющие позицию Советского Союза, которому предсказывает подобную судьбу.

Neki unutrašnji i međunarodni aspekti i implikacije promene federalne strukture SSSR-a

Mr VLADIMIR VEREŠ

Glavna posledica svega što se dogodilo u Sovjetskom Savezu u avgustu 1991. jeste znatno ubrzan i dinamiziran proces raspleta društvene krize u zemlji. Gledano dugoročno, radi se o procesima koji su bili neizbežni i nezaustavljivi, tj. oni bi se dešavali i da nije bilo pokušaja prevrata u avgustu. Međutim, taj događaj poslužio je kao katalizator, promenio je dinamiku raspleta sovjetske krize i uneo nove forme i metode razrešavanja izuzetno komplikovane situacije u sovjetskom društvu. Najzad, doprineo je ubrzanom i radikalnom redefinisaju same sovjetske države kao zajednice naroda i republika. Specifičnost nastale situacije je u tome da su, s jedne strane, veoma ubrzani i radikalizovani dezintegrativni procesi u SSSR-u, ali je, s druge strane, veoma brzo preovladala svest o neophodnosti da se izbegnu anarhija i definitivni raspad.

Sovjetske republike su se našle u procesu između rešenosti da se iskoristi nastala situacija radi što većeg osamostaljivanja i objektivnih, teško savladivih prepreka u ekonomskoj i vojnoj sferi, kao i u sferi međunacionalnih odnosa. Tako je rapidna dezintegracija, barem privremeno, zaustavljena na minimalnom nivou zajedničkih interesa, ali uz velike neizvesnosti vezane za budućnost.

Posledice i uticaj dezintegracije SSSR-a i formiranja novog konfederativnog saveza na toj teritoriji, naravno, teško su predvidive. Jasno je jedino to da je promenama u SSSR-u definitivno završen posleratni međunarodni poredak u Evropi i da SSSR prestaje da bude supersila prema „klasičnom“ kriterijumu. Njegovo ponašanje moglo bi biti predvidljivo ukoliko bi se savez održao tako da savezni organi ipak presudno utiču na glavne spoljnopolitičke korake zemlje. U tom slučaju spoljna politika SSSR-a biće usmerena, pre svega, na obezbeđivanje što povoljnijih uslova za unutrašnje radikalne reforme.

Ukoliko dođe do dalje dezintegracije SSSR-a, a posebno do stvaranja novih nezavisnih država, moguće su i ozbiljnije komplikacije. Najrealnija varijanta daljeg razvoja, međutim, negde je između očuvanja saveza i potpune dezintegracije. Ukoliko ne bi došlo do temeljnijih potresa ili sukoba, moglo bi se očekivati da se posle neizbežnog perioda afirmisanja „nove nezavisnosti“ u republikama jasnije definišu i iskristališu realni vitalni interesi.

Među tim problemima osnovno je pitanje buduće politike i ponašanja Rusije. Od orijentacije ruskog rukovodstva, pozicije Jeljcina i njegovih odnosa sa Gorbačovim, kao i od odnosa političkih snaga u Rusiji, odlučujuće će zavisiti samo formiranje, a pogotovu dalji razvoj novog saveza država.

Uvodne napomene

Osnovna posledica svega što se dogodilo u Sovjetskom Savezu u avgustu 1991, tačnije u periodu od 19. do 21. avgusta, jeste ubrzan rasplet društvene krize u zemlji, koji bi, inače, bio znatno sporiji i postepeniji. Naime, svi politički, ekonomski i drugi tokovi u sovjetskom društvu naglo su ubrzani i čvor protivurečnosti se sada mnogo više preseca nego raspliće. To se, pre svega, odnosi na buduće uređenje zemlje kao višenacionalne zajednice, kao i na prirodu i karakter njenog političkog sistema. U krajnjem, snage koje su pokušale da u avgustu izvedu puč dovele su do rezultata koji je sasvim suprotan njihovim prvobitnim namerama: ne samo da nije sprečen već je i ubrzan raspad zemlje u njenoj dosadašnjoj formi. Zatim, Komunistička partija Sovjetskog Saveza (KPSS) sasvim je odbačena na margine političkog života, dok su snage koje su joj se politički suprotstavile dobile značaj i uticaj za koji bi se najverovatnije morale mnogo duže boriti da nije bilo avgustovskih događaja. Najzad, veoma je ubrzan i radikalizovan proces reformisanja značajnih društvenih struktura, kao što su armija, služba unutrašnjih poslova i organi bezbednosti. Pri tome, gledano dugoročno, radi se o procesima koji su bili neizbežni i nezaustavljivi, tj. koji bi se razvijali i da nije bilo pokušaja prevrata u avgustu. Međutim, taj događaj poslužio je kao katalizator, promenio je dinamiku rasplesa sovjetske krize i uneo nove forme i metode razrešavanja izuzetno komplikovane situacije u sovjetskom društvu. Najzad, on je doprineo ubrzanom i radikalnom redefinisaju same sovjetske države kao zajednice naroda i republika. To je, za sada, i najvidljivija posledica avgustovskih događaja, a ona, ujedno, najviše utiče i na međunarodni status i spoljnu politiku zemlje.

GORBAČOVLJEVA SREDNJA LINIJA

U periodu posle 1985. godine postajalo je sve jasnije da SSSR može opstati samo uz temeljito redefinisanje svoje federalne strukture. Međutim, porast nacionalizma i separatizma u gotovo svim republikama izbacio je na površinu brojne ekstremne stavove koji bi vodili potpunom razbijanju zemlje

i njenoj podeli na više nezavisnih država. S druge strane, deo državnog, partijskog i privrednog aparata nastavio je da insistira na velikodržavnom i imperijalnom pristupu, oličenom u strogo centralizovanom upravljanju političkim i ekonomskim tokovima, što je dolazilo u sve veći raskorak sa stvarnošću. Predsednik Gorbačov se, uglavnom, držao srednje linije, pokušavajući da pomiri radikalne političke promene sa zadržavanjem osnovnog federalnog okvira zemlje koji je nasledio. On je bio spremniji da prihvati promene političkog i ekonomskog sistema nego federalne strukture, ne želeći da bude lider koji je predsedavao dezintegraciji Sovjetskog Saveza. Međutim, najmanje dva činioca su onemogućila da se SSSR očuva u dosadašnjim okvirima: prvo, politička demokratizacija, glasnost i ukidanje monopola KPSS omogućili su izbijanje u prvi plan međunacionalne i međurepubličke protivurečnosti, a pre svega suprotnosti između „centra“ i republika, koje su ranije bile veštački potiskivane, skrivane i prećutkivane. To je posebno izraženo u baltičkim republikama, koje su pod pritiskom pripojene SSSR-u 1940. godine i u kojima se, bez obzira na represije i ideološku indoktrinaciju, nikada nije formiralo istinsko osećanje pripadnosti sovjetskoj državnoj zajednici. Drugo, veoma veliki uticaj na pravce rešavanja krize sovjetskog federalizma imala su politička raspoloženja u Rusiji (RSFSR), gde, suprotno nekim očekivanjima (posebno inostranih posmatrača), nisu preovladala raspoloženja da se po svaku cenu očuva „centar“ preko kojeg bi Rusija odlučujuće uticala na druge republike. Naprotiv, posle izbora Borisa Jeljcina za predsednika Rusije, upravo je ta republika podržala zahteve baltičkih republika za nezavisnošću, kao i drugih za većom samostalnošću. U vezi s tim, stav Jeljcina je bio liberalniji i fleksibilniji nego stav Gorbačova. To je, pre svega, bilo u funkciji osamostaljivanja same Rusije, ali je objektivno stvorilo manevarski prostor drugim republikama da se distanciraju od „centra“ bez bojazni da će uslediti pritisak Rusije.

Gorbačov je u takvoj situaciji dugo pokušavao da manevriše u odnosu na republike, kombinujući liberalan pristup sa povremenim zaoštavanjima, ali sa konačnim ciljem da ipak ne dopusti dezintegraciju zemlje, pa čak ni odvajanje baltičkih republika. U vođenju takve politike pokušao je da pomiri

interese konzervativnih krugova i radikalnih demokrata i pronađe srednju liniju, koja bi se oslonila na proces političke demokratizacije i ekonomske reforme, ali ne bi dovela do antagonizma moćnih struktura vezanih za partijski i državni aparat. U osnovi takve politike bilo je shvatanje da su duboke promene u društvu neophodne, ali da većina stanovništva nije spremna da odmah prihvati sve bolne posledice radikalnih reformi, pre svega ekonomske. Takva Gorbačovljeva politika se u mnogim delikatnim i kriznim trenucima pokazala kao dovoljno realna i pragmatična. Činjenica je da je SSSR, zahvaljujući takvoj politici, u nekoliko navrata izbegao oštre unutrašnje konflikte, pa i građanski rat. S druge strane, stalni kompromisi su doprineli da se zakasni sa preduzimanjem nekih veoma značajnih mera i akcija. To se posebno odnosi na sferu međunacionalnih i međurepubličkih odnosa. Da je republikama još u početku „perestrojke“, tj. pre tri – četiri godine, ponuđen savezni ugovor kojim bi se formirala neka vrsta labave ili asimetrične federacije, ili neka vrsta konfederacije, postojala bi velika mogućnost da sve republike ostanu na okupu – osim eventualno baltičkih – i da, pri tome, „centar“ ipak zadrži brojne značajne kompetencije. Međutim, ta je prilika propuštena, a što je vreme više odmicalo sprečavanje dezintegracije je postajalo sve teže. Rukovodstvo u Moskvi je pokušalo da nađe rešenje u potpisivanju saveznog ugovora, kojim bi se još mogli očuvati barem neki elementi saveza, koji je bio predviđen za potpisivanje 20. avgusta 1991. godine.

U međuvremenu, znatno je zaoštrena polarizacija političkih snaga u SSSR-u i prostor za kompromise je veoma sužen. Posle ubedljive pobeđe Jeljcina na izborima za predsednika Rusije i raskola u redovima KPSS u delu partijskog i državnog aparata i delu armije, procenjeno je da Gorbačov definitivno napušta politiku „srednje linije“ i sklapa savez sa radikalnim reformatorima. Svakako, on je politički uvek bio bliži njima, ali je povukao više taktičkih poteza koji su bili prihvatljivi i drugom krilu u okviru sovjetskih političkih snaga. Sredinom 1991. godine mogućnosti za takvo manevrisanje su iscrpljene. Pošto je, očigledno, procenjeno da bi posle potpisivanja saveznog ugovora bilo teže preduzeti akciju protiv Gorbačova i Jeljcina, te da je sam ugovor neprihvatljiv, konzervativno krilo se odlučilo za mere koje su preduzete dan uoči potpisivanja ugovora.

NOVI KONCEPT REŠAVANJA KRIZE SOVJETSKOG FEDERALIZMA

Posle poznatih zbivanja od 19. do 21. avgusta 1991, odnosno neuspelog pokušaja prevrata, situacija je toliko radikalizovana da je potpisivanje saveznog ugovora koji su izvođači prevrata želeli da spreče, pripisujući mu dezintegrativni karakter, postalo nemoguće jer republike više nisu bile spremne čak ni na takav sporazum. Efekat puča je, dakle, bio potpuno suprotan očekivanom. Događaji u avgustu su zaplašili republička rukovodstva zbog mogućeg povratka centralizma i „čvrste ruke“, a poslužili su i kao dobar povod da se donesu odluke o suverenosti i nezavisnosti, koje bi u slučaju potpisivanja saveznog ugovora imale drugu formu i do kojih bi se došlo sporije i uz ograničenja. Na taj način je *srušen ne samo koncept izvođača prevrata već i Gorbačovljev koncept o novom savezu*. U prvim danima posle neuspeha puča došlo je do anarhične situacije koju je karakterisala serija deklaracija o nezavisnosti i suverenitetu u republikama. Istovremeno, poseban značaj su imali procesi i tendencije u Rusiji, s obzirom na to da su upravo rukovodstva u RSFSR-u, Moskvi i Ljenjingradu, na čelu sa Borisom Jeljcinim, imala presudnu ulogu u zaustavljanju puča. Tih dana, međutim, izražene su i autoritarne tendencije u Jeljcinovom političkom ponašanju. Neki njegovi potezi – pokušaj da preuzme kontrolu nad celokupnim oružanim snagama SSSR-a, zatim deviznim i zlatnim rezervama zemlje itd., znatno su uticali na distanciranje republika kako od ruskog, tako i od „centralnog“ rukovodstva. Taj proces je, međutim, imao dva suprotna efekta. S jedne strane, usledio je talas euforičnih deklaracija o proglašenju nezavisnosti, i to ne samo saveznih republika već i autonomnih republika u sastavu RSFSR-a, a s druge strane, odmah su izbili u prvi plan najveći problemi, koji su zapretili tako ozbiljnim posledicama da se odmah pribeglo mehanizmima pregovaranja i dogovaranja kako bi se sprečili teški konflikti i sukobi. Naime, posle donošenja brojnih deklaracija o nezavisnosti, usledila je izjava rukovodstva Rusije o otvaranju graničnog pitanja, pre svega između Rusije i Ukrajine, i Rusije i Kazahstana. Radi se o problemu koji bi, ako se iskomplikuje, mogao imati nesagledive posledice. Naime, u

Ukrajini živi oko 12 miliona Rusa (od oko 50 miliona stanovnika), a neki delovi Ukrajine pripojeni su toj republici relativno nedavno (Krim 1954. godine, pre toga je bio deo Rusije). Kazahstan je, pak, jedina sovjetska republika u kojoj autohtono stanovništvo (Kazahi) čini manje od 50 odsto stanovništva, dok je broj Rusa u toj republici veoma veliki. *Eventualno novo razgraničenje između tih republika teško da bi bilo moguće bez oružanih sukoba sa nesagledivim posledicama.*

Upravo svest o velikom riziku konfrontacije, kao i sličnost pozicija rukovodstava Rusije, Ukrajine i Kazahstana u vreme avgustovskih događaja i njihove opšte političke orijentacije, omogućili su da napetost do koje je došlo brzo popusti. Naime, odmah je postignut sporazum između Rusije i Ukrajine o tome da se, s jedne strane, poštuju sadašnje granice, a s druge, da se formira neka forma novog saveza, pre svega ekonomskog, koji bi omogućio da se zadrže osnovne političke, ekonomske, kulturne i druge veze koje su između Rusije i Ukrajine i inače veoma snažne. Ta celokupna situacija, iako nije definitivno rešena, dokazuje ozbiljnost problema i činjenicu da postoje politički potencijali i činioци koji mogu rešavati krajnje delikatna pitanja uz pomoć dogovora i kompromisa.

Navedeni događaji, zapravo, bili su uvod u pronalaženje novog koncepta rešavanja krize sovjetskog federalizma. Specifičnost situacije bila je u tome da su, s jedne strane, veoma ubrzani i radikalizovani dezintegrativni procesi u SSSR-u, ali je, s druge strane, veoma brzo preovladala svest da je neophodno izbeći anarhiju i definitivni raspad, jer je kratki period neizvesnosti, pa i haosa u vreme prevrata i odmah posle njega, pokazao sve opasnosti i rizike koji bi se mogli samo još produbiti.

Nesumnjivo, u vreme prevrata osnovna politička figura u SSSR-u bio je Boris Jeljcin, dok su najvažnije strukture činila rukovodstva Rusije, Moskve i Lenjingrada. Jeljcinove pozicije su sada veoma jake. Međutim, posle nekih njegovih poteza, koji su izazvali nepoverenje i zabrinutost u većini republika, bila je stvorena mogućnost za barem delimično obnavljanje uticaja Gorbačova. Naime, i pored izuzetnog jačanja Jeljcinove pozicije, Gorbačov je za većinu republika u prvom periodu posle pokušaja prevrata delovao kao prihvatljivija i pouzdanija ličnost, s obzirom na to da su postojala izvesna podozrenja

oko mogućih Jeljcinovih težnji ka ruskoj dominaciji u novoformiranom savezu suverenih država. Iako se Jeljcinu teško može pripisati nacionalistička orijentacija (posebno kada se ima u vidu njegov stav prema baltičkim republikama), činjenica je da je u veoma komplikovanoj i delikatnoj situaciji kakva je nastala u avgustu učinio neke autoritarne korake koji su otvorili pitanje kakva bi bila politika prema republikama ukoliko bi on u novim odnosima u SSSR-u bio neograničeni arbitar. Stoga je rukovodstvo Rusije, a i on sam, težilo da odmah ublaži takva podozrenja i smanji nepoverenje, u čemu je delimično i uspelo. Pri tome je bilo značajno Jeljcinovo posredovanje između Jermenije i Azerbejdžana u vezi s poznatim problemom Nagornog Karabaha. Ipak, može se tvrditi da je upravo taj izuzetno složeni kompleks međunacionalnih i međurepubličkih odnosa stvorio donekle mogućnost za obnavljanje Gorbačovljeve pozicije i njegov politički povrtak. Međutim, ukupno uzevši, događaji u avgustu stavili su političku perspektivu Gorbačova pod veoma ozbiljnu sumnju.

SAVEZ SUVERENIH DRŽAVA – MINIMUM SAGLASNOSTI

Novi savez, oko kojeg je postignut dogovor odmah posle avgusta, imao bi formu asimetrične konfederacije, odnosno saveza suverenih država. Tekst dogovora postignut između republika može se oceniti kao pokušaj da se postigne minimum saglasnosti i izbegne potpuni razlaz, što je u datom trenutku bilo i jedino realno. Međutim, od početka je postojao značajan raskorak između samog koncepta saveza suverenih država i načina na koji bi on bio ostvaren. Naime, osnovna ideja je očigledno bila u tome da se formira asimetričan konfederalni odnos, tj. da stepen asocijacije republika sa „centrom“ bude različit. Takav pristup bi omogućio da se „privuče“ što veći broj republika. Najznačajniji činilac u tom slučaju je ekonomski, a zatim i etnička izmešanost stanovništva i eventualni problem granica.

Da bi se ocenile dalje perspektive dogovora između republika treba uzeti u obzir i sledeće činjenice, odnosno podatke: izmešanost stanovništva u SSSR-u veoma je ve-

lika. Udeo titularne nacije u stanovništvu republika kreće se od 40 odsto u Kazahstanu do 90 odsto u Jermeniji (u Letoniji, na primer, svega 52 odsto). Rusi čine 22 odsto stanovništva u Ukrajini, 38 odsto u Kazahstanu, 35 odsto u Letoniji i 30 odsto u Estoniji. U baltičkim državama živi oko osam miliona stanovnika, a najozbiljniji pretendenti na potpunu nezavisnost – Gruzija i Moldavija, imaju 5,5 odnosno 4,5 miliona stanovnika u odnosu na 290 miliona stanovnika koliko ima, odnosno koliko je imao SSSR do 6. septembra 1991. godine. Oko 25 miliona Rusa živi izvan Rusije.

Prema ekonomskim podacima, Rusija je najmanje zavisna od međurepubličke trgovine – oko 15 odsto. Za ostale republike međusobna saradnja, a posebno sa Rusijom, veoma je značajna. Međutim, u pojedinim sferama je i Rusija veoma zavisna, jer je opštesavezna podela rada bila takva da se neki artikli ili materijali za celu zemlju proizvode samo u jednoj ili dvema fabrikama koje nisu na teritoriji Rusije. Dalje, u samoj Rusiji neki veoma moćni privredni kapaciteti nalaze se na teritoriji autonomnih republika, kao i nalazišta nafte, zlata itd. (Tatarstan, Baškirija, Jakutija). Od republika koje su već napustile SSSR ili to žele da učine, na primer, baltičke republike su 1990. godine učestvovala u proizvodnji struje u SSSR-u sa tri, a Gruzija i Moldavija sa po jedan odsto. Gruzija je proizvela 0,1 odsto uglja, 0,04 odsto nafte i 0,01 odsto gasa. Baltičke republike i Moldavija ne proizvode ugljalj, naftu ili gas.

Već iz tih podataka se vidi da je u SSSR-u postojala velika ekonomska međuzavisnost republika, kao i da bi otvaranje pitanja etničkih granica između republika bilo katastrofalno. Uz to, pitanje „podele“ oružanih snaga i, naročito, nuklearnog naoružanja bilo bi praktično nerazrešivo, a i veoma mnogo bi uticalo na međunarodni položaj zemlje. Armijske jedinice i ratna tehnika nalaze se, naravno, u svim republikama. Nuklearno naoružanje locirano je u Rusiji, Ukrajini i Kazahstanu, dok se objekti raketnih jedinica koje imaju strateški značaj nalaze u svim republikama, osim u baltičkim. Smatra se da su sovjetske oružane snage 1. januara 1990. imale oko četiri miliona ljudi, 1.398 lansirnih rampi interkontinentalnih balističkih raketa, 940 podmorničkih balističkih raketa, 162 teška bombardera i 63.900 tenkova.¹

¹ Videti: „Izvestija“, 6. septembar 1991.

Sovjetske republike su se našle u procepu između rešenosti da se iskoristi nastala situacija za što veće osamostaljivanje i objektivnih, teško savladivih prepreka u ekonomskoj i vojnoj sferi, kao i u sferi međunacionalnih odnosa. Tako je rapidna dezintegracija, ipak, bar privremeno, zaustavljena na jednom minimalnom nivou zajedničkih interesa, ali uz velike neizvesnosti vezane za budućnost. Preovladalo je shvatanje da je „država propala, ali je ostala zemlja koja treba da živi“.² Pomalo je paradoksalan zaključak sovjetskih ekonomista da su zapravo one republike koje su po ekonomskoj strukturi najzaostaliye, ujedno i najsposobnije za izlazak na spoljno tržište. One će lakše naći tržište za svoje proizvode na kojima se specijalizuju, ali će, naravno, biti autsajderi i pašće u zavisnost. Najrazvijenije republike, međutim, imaće najveće teškoće oko osvajanja pozicija na stranom tržištu. Sovjetska industrija je uvek bila pretežno orijentisana na unutrašnje tržište, u čemu može biti i njena snaga, ali i velika slabost. Imajući u vidu da je i inače ekonomska situacija u SSSR-u veoma teška, a u snabdevanju kritična, može se zaključiti da je upravo ekonomski činilac razlog da republike traže forme kakvog-takvog zajedničkog života.

IZMEĐU OČUVANJA SAVEZA I DEZINTEGRACIJE

Posledice i uticaj dezintegracije SSSR-a i formiranja novog konfederativnog saveza na toj teritoriji su, naravno, teško predvidivi, jer je nemoguće prognozirati kako će uopšte teći proces rekonstrukcije SSSR-a. Jasno je jedino da promene u SSSR-u definitivno stavljaju tačku na posleratni međunarodni poredak u Evropi, da SSSR prestaje biti supersila prema „klasičnom“ kriterijumu i da će njegov uticaj u svetu, u smislu prisustva i umešanosti u zbivanja na svim kontinentima – opadati. Osnovno pitanje sada nije hoće li ili na koji način SSSR realizovati svoj međunarodni uticaj, već da li će ta zemlja uopšte opstati i u kojoj formi, odnosno da li će u SSSR-u doći do potresa koji bi poremetili proces oblikovanja novih odnosa u Evropi i svetu. Ponašanje SSSR-a moglo bi biti predvidljivo ukoliko bi u savezu eventualni savezni organi

² Poznati ekonomista Oto Laciš.

ipak imali presudan uticaj na glavne spoljnopolitičke korake zemlje. U tom slučaju spoljna politika SSSR-a bila bi usmerna, pre svega, na obezbeđivanje što povoljnijih uslova za unutrašnje radikalne reforme, i to na već afirmisanoj liniji „novog mišljenja“. Naglasak će biti na odnosima s partnerima koji mogu najviše doprineti ekonomskom oporavku zemlje. Istovremeno, SSSR težiće da zadrži položaj veoma uticajne zemlje, ali na novim osnovama. Umesto direktnog prisustva i uticaja, često i vojnog, sovjetska politika će pokušavati da pronađe načine za konstruktivan politički uticaj, i to koliko je moguće na osnovu konsensusa sa ključnim partnerima. Međutim, sve će to biti podređeno i zavisno od unutrašnjih okolnosti i odnosa političkih snaga u samom Sovjetskom Savezu.

Ukoliko dođe do dalje dezintegracije SSSR-a, a posebno do stvaranja novih nezavisnih država, moguće su i ozbiljnije komplikacije. To se već sada vidi na primeru dveju republika koje žele da se otepe – Moldavije i Gruzije. U Moldaviji se veoma zaoštavaju odnosi između moldavskog stanovništva, s jedne, i ruskog, ukrajinskog i ostalog, s druge strane. Ukoliko bi se pojavila realna perspektiva ujedinjenja Moldavije sa Rumunijom, veoma teško bi se izbegao unutrašnji sukob u Moldaviji. U Gruziji se, uporedo, odvija konflikt između vlasti i opozicije, kao i između „centra“ i autonomnih republika, koje uglavnom ne žele izdvajanje iz SSSR-a. Situacija u Gruziji je uopšte primer stanja do kojeg može dovesti nagli proces ostvarivanja težnje ka nezavisnosti bez neophodnih demokratskih struktura i organa na koje bi se takav proces mogao osloniti. Naime, posle izborne pobjede nacionalistički lider Gamsahurdija zaveo je totalitarni režim protiv kojeg ustaju i mnogi njegovi bivši saradnici i kojim se umnogome kompromituje sama ideja o samostalnosti Gruzije.

Dalji raspad SSSR-a mogao bi dovesti do jačanja islamskog fundamentalizma u Srednjoj Aziji, Azerbejdžanu i nekim autonomnim republikama Rusije, što bi izazvalo povećan interes, pa i eventualno angažovanje pojedinih susednih zemlja (Turska, Iran, Pakistan). U Ukrajini bi se moglo postaviti pitanje granica sa Rusijom (posebno Krim), kao i razlika između istočne i zapadne Ukrajine, koja je više separatistički nastrojena. Uz to, *s tačke gledišta ove ili one republike, gotovo*

*sve međurepubličke granice u SSSR-u mogu se smatrati spor-
nim.* S druge strane, upravo to može uticati na pojačane
napore da se izbegne postavljanje pitanja granica, što bi moglo
biti veoma značajno u formiranju bar minimalnih konfederal-
nih odnosa.

Pošto su zemlje zapadne Evrope i SAD pokazivale pri-
ličnu uzdržanost i u priznavanju baltičkih država, može se
pretpostaviti da neće žuriti sa priznavanjem drugih pretende-
nata na nezavisnost sve dok, eventualno, ne bude jasna
neizbežnost raspada SSSR-a, i dok to ne priznaju savezni
organi i Rusija. Iako je generalno slabljenje i dezintegracija
SSSR-a uvek bila dugoročni cilj politike Zapada, sada u
mnogim zapadnim krugovima postoji mišljenje da je, s jedne
strane, SSSR već znatno oslabljen i da je izgubio ulogu koju
je Zapad smatrao opasnom i pretećom za svoje interese, a
njegova dalja dezintegracija, s druge strane, izazvala bi veoma
ozbiljne probleme, eventualne sukobe oko granica i uvlačenje
ili bar pokušaje da se mnoge zemlje uvuku u konflikt.

Svakako, takav pristup nije jedini, jer nesumnjivo u
Zapadnoj Evropi i SAD ima krugova koji smatraju da je
interes Zapada u potpunoj dezintegraciji SSSR-a. Međutim,
očigledno je da su događaji došli dotle da bi haotičan raspad
nekadašnjeg rivala iz „hladnog rata“ mogao više štetiti interesu
Zapada nego imati pozitivnih efekata. Takvom shvatanju
doprinosi i iskustvo Jugoslavije, jer bi, po nekim procenama,
u slučaju daljeg komplikovanja situacije u SSSR-u tamo mogao
biti ponovljen „jugoslovenski scenario“, ali u mnogo širim
dimenzijama i sa težim posledicama. Uopšte, može se oceniti
da Jugoslavija efikasno deluje kao „opominjući faktor“ na
političke krugove u sovjetskim republikama kada se radi o
procenivanju mogućih perspektiva.

Najrealnija varijanta daljeg razvoja je negde između
očuvanja saveza i potpune dezintegracije. Naime, zbog svih
navedenih razloga apsolutna nezavisnost pojedinih republika
biće teško ostvarljiva. Čak i one republike koje takvu nezavi-
snost proglase ostaće u mnogim sferama vezane za druge
delove SSSR-a. Na primer, s obzirom na velike ekonomske
slabosti republika, teško je zamisliti njihovo potpuno finansij-
sko osamostaljivanje, a to je samo jedan od problema.

Savezno rukovodstvo će nastojati da se izbori bar za minimum kompetencija koje bi mu delegirale republike. Ono u tome može delimično uspeti, ne toliko zbog spremnosti republika da se odreknu dela samostalnosti, koliko zbog toga što „centar“ može odigrati ulogu arbitra i koordinatora između Rusije kao najmoćnije republike i drugih saveznih jedinica. Osim toga, bez njega bi se teško očuvao zajednički monetarni, energetska, saobraćajni i drugi sistem. Stoga će glavna karakteristika narednog perioda biti dugotrajno definisanje i razgraničavanje kompetencija između „centra“ i republika, čiji je krajnji ishod veoma neizvestan jer zavisi od brojnih činilaca. Jedan od njih je mogućnost izbivanja međuetničkih i međurepubličkih konflikata, a drugi je teška ekonomska situacija. Ukoliko se ona relativno brzo ne popravi, može doći do izmene u odnosu političkih snaga, odnosno do slabljenja ili raskola u redovima onih koji su izašli kao pobednici u avgustovskim događajima. Takve političke promene uticale bi i na sudbinu saveza suverenih država, tim pre što je u većini republika pojednostavljenim programima nacionalne nezavisnosti data prednost u odnosu na razrađenije programe političkog i ekonomskog razvoja.

Ukoliko ne bi došlo do temeljnijih potresa ili sukoba, moglo bi se očekivati da prvo protekne jedan neizbežan period afirmisanja „nove nezavisnosti“ u republikama, posle čega bi se jasnije definisali i iskristalisali realni vitalni interesi, bez zamagljivanja nacionalno-istorijskim temama, mitovima i tradicijama. Tek tada će moći da se odredi jasniji i realniji odnos između „centra“ i republika – ukoliko eventualni ekonomski kolaps i međuetnički konflikt u međuvremenu ne blokiraju celu „konstrukciju“ novog saveza.

Među tim problemima najznačajnija je buduća politika i ponašanje Rusije. Od toga, pre svega, zavisi perspektiva saveza suverenih država, realne kompetencije savezne vlasti i odnos republika prema njoj. Ukoliko bi se manifestovala težnja Rusije za dominacijom, to bi, kao prvo, stvorilo tenziju između rukovodstva Rusije i republika. To bi, u krajnjem, bio put ka raspadu Saveza. Da je pozicija Rusije osnovno pitanje vidljivo je već sada, kada savez suverenih država još praktično nije ni formiran. U rukovodstvu Rusije već postoje kolebanja i nesporazumi oko sporazuma o ekonomskoj zajednici, tj. ima

mišljenja da on ne odgovara interesima Rusije, te da ga treba menjati. Dalje, sa zvaničnog mesta se čula tvrdnja da samo Rusija može biti pravni naslednik Sovjetskog Saveza, što druge republike osporavaju. Iz svega toga može slediti zaključak da će od orijentacije ruskog rukovodstva, pozicije Jeljcina i njegovih odnosa sa Gorbačovim, kao i odnosa političkih snaga u Rusiji, odlučujuće zavisiti formiranje, a pogotovu dalji razvoj saveza suverenih država.

SLIČNOSTI I RAZLIKE SOVJETSKE I JUGOSLOVENSKE KRIZE

Zbivanja u SSSR-u i promene u njegovoj federalnoj strukturi dvojako utiču na Jugoslaviju i rasplet njene krize.

Prvo, promenom spoljne politike SSSR-a i raspadom Varšavskog pakta iz osnova je izmenjen geostrateški značaj Jugoslavije. Ona više ne razdvaja dva vojno-politička saveza, ne graniči se sa članicama oba pakta, niti predstavlja ideološko-političku „sivu zonu“. Osnovni interes obe supersile u odnosu na Jugoslaviju ranije je bio, pre svega, u tome da ona ne padne pod uticaj druge strane. Sada SSSR nema pretenzija, a ni potencijala i mogućnosti da ostvari poseban uticaj u Jugoslaviji. Ideološka komponenta – proširenje „socijalističke zajednice“ – sasvim je izgubljena, dok se osnovni strateški interes svodi na napor da se očuva sam Sovjetski Savez, a ne da se, eventualno, stekne pozicija i ostvari prisustvo u nekom drugom delu Evrope ili sveta.

Sve to, međutim, ne znači potpuno dezangažovanje SSSR-a, već jedan duži proces redefinisanja njegove pozicije u odnosu na raniji interes koji je imao kao supersila. SSSR – ukoliko se održi bar kao konfederativni savez sa relativno centralizovanom spoljnom politikom – neće želeći da se odrekne svih atributa velike sile, ali će pokušati da ih realizuje drugim sredstvima i sa drugačijim prioritetima. S obzirom na to da činilac sovjetskog vojnog prisustva ili ekonomske pomoći rapidno gubi na značaju, afirmisaće se sovjetsko političko prisustvo kao zemlje koja, recimo, može biti posrednik ili katalizator u slučaju konflikata, ili koja može doprineti rešavanju pojedinih problema, posebno tamo gde je tradicionalno

imala interese. Tako bi mogla biti usmerena i sovjetska politika prema Jugoslaviji, naročito s obzirom na činjenicu da međunarodni aspekt jugoslovenske krize sadrži elemente koji su od značajnog interesa za SSSR i u čijem je kreiranju on učestvovao (delovanje Nemačke, za čije ujedinjenje SSSR ima naročite zasluge, aktivnosti Austrije, čiju neutralnost garantuje i SSSR itd.). Dakle, sledi aktivnost SSSR-a na novim osnovama, uz stalno traženje dodirnih tačaka sa SAD i Zapadom, ali sve to zavisi, pre svega, od unutrašnjih okolnosti, odnosno od mogućnosti da SSSR uopšte bude aktivan.

Drugo, postoji aspekt identifikacije jugoslovenske krize sa sovjetskom. Dublja analiza bi pokazala da, pored mnogih sličnosti, postoje i veoma važne razlike, koje, u krajnjem, čine svaku uporednu analizu ograničenom. Osnovna razlika je u tome da je u krizi sovjetskog federalizma prisutniji politički činilac, odnosno činilac istinske duboke promene političke prirode sovjetskog društva. Iako međunacionalni odnosi, pa i konflikti, imaju izuzetno veliki značaj, osnova sovjetske krize je u sukobu različitih političkih orijentacija vezanih za presudne pravce daljeg razvoja zemlje. Uostalom, i rasplet dramatičnih događaja avgusta 1991. odigrao se, najvećim delom, u okvirima jedne republike i jedne nacije. Procesi nacionalnog buđenja i osamostaljivanja, kao i zahtevi i pretenzije za nezavisnošću i samostalnošću sovjetskih republika, tesno su vezani za političku transformaciju sovjetskog društva.

Jedan od razloga za takvu situaciju je način nastanka sovjetske federacije, a pre toga ruske imperije. Radilo se, naime, o dugom procesu proširivanja teritorije, odnosno pripajanja novih zemlja, i to pod različitim okolnostima – i dobrovoljno i nasilno. U tom smislu se stvaranje SSSR-a bitno razlikovalo od formiranja jugoslovenske države 1918. godine. U Jugoslaviji ne postoji brojčano i teritorijalno dominantna nacija u onom smislu u kojem su to Rusi u SSSR-u. Osim toga, u Jugoslaviji nema teritorija nasilno pripojenih u okviru podele sfera uticaja kao što je to bio slučaj sa baltičkim republikama, koje imaju sasvim drugi pravno-politički i istorijski osnov za otcepljenje nego bilo koja jugoslovenska republika. Najzad, istorijska iskustva naroda koji sada žive u SSSR-u ukazuju na stalne sukobe (između Jermena i Azerbejdžanaca), ali i odnose između velikih naroda koji praktično nikada nisu

međusobno ratovali (Rusi i Ukrajinci itd.). Gradanski rat 1917–1922. godine bio je političkog, a ne međunacionalnog karaktera. Takve istorijske okolnosti pružaju barem početne mogućnosti za miran dogovor naroda i republika, naročito onih najbrojnijih. Primer za to su do sada postignuti rezultati u sporazumevanju između Rusije i Ukrajine, naročito kada je u pitanju granica.

*

U sovjetskim političkim i naučnim krugovima postoji i mišljenje da bi koncept asimetrične federacije ili konfederacije, sa različitim stepenom asocijacije između pojedinih federalnih (konfederalnih) jedinica sa centrom, mogao biti barem približan model i za rešavanje jugoslovenske krize. Naime, polazi se od shvatanja da bi i u SSSR-u potpuno odvajanje većine republika otvorilo praktično nerešiva granična pitanja i dovelo do potpunog ekonomskog kolapsa, te da je jedini način da se to izbegne kompromis koji će sprečiti potpunu secesiju, ali i garantovati granice i zajednički ekonomski prostor. Pri tome je asimetrija jedan od osnovnih principa, jer među republikama ne postoji isti stepen zainteresovanosti za savez i zajedničke funkcije. Očigledno su se, pod pritiskom težnji za nezavisnošću, one snage koje žele da očuvaju savez pomirile sa ustupanjem veoma velikog obima kompetencija kako bi sačuvale minimum zajedničkog interesa. U nekim sferama su, pri tome, formulisana takva „konkurentna prava“ i „centra“ i republika da će samo duži period praktične primene pokazati čije odluke i težnje zapravo imaju prioritet. Stoga, dalji razvoj može dovesti kako do jačeg sukoba nadležnosti, tako i do postepenog probijanja vidljivijeg zajedničkog interesa, odnosno barem minimalnog zajedničkog imenitelja, naročito u ekonomiji.

Generalno, takav model bi bio prihvatljiv i za Jugoslaviju, ali uz uslov da se veoma precizno regulišu međunacionalni problemi, odnosno status i prava naroda koji sada učestvuju u sukobima do kojih je u Jugoslaviji došlo (granice, autonomije itd.). Najnepovoljnija razlika između sovjetske i jugoslovenske situacije je u tome što u Jugoslaviji traje ratni sukob koji veoma ozbiljno dovodi u pitanje mogućnost postizanja

svakog sporazuma, pa i onog koji bi bio sličan najnovijem sovjetskom modelu. Bez obzira na sve, taj model zaslužuje pažnju, ali bi morao pretrpeti određene korekcije ukoliko bi bio primenjen na jugoslovensku situaciju.

S U M M A R Y

SOME INTERNAL AND INTERNATIONAL ASPECTS AND IMPLICATIONS OF CHANGES OF THE FEDERAL STRUCTURE OF THE U.S.S.R.

The basic consequence of all that happened in the Soviet Union in last August was a considerably accelerated and dynamic process of the solution of the social crisis in the country. In the long run it is the process that was unavoidable and inevitable, i.e. it would have started and developed even without the attempt at a coup d'état in August 1991. This event, however, served as a catalyst, changed the dynamics of solution of the Soviet crisis and introduced new forms and methods of solution of an extremely complex situation in the Soviet society. And finally, it contributed to an accelerated and radical re-definition of the Soviet state as a community of nations and republics. The peculiarity of the thus formed situation is in that the disintegration processes in the USSR became substantially accelerated and radicalized and that, on the other hand, however, the realization of necessity of avoiding the anarchy and definitive disintegration of the state community very quickly prevailed.

The Soviet republics have found themselves faced with the dilemma of whether to use the newly formed situation to the purpose of their maximum emancipation and, on the other hand, to surmount difficult obstacles and problems both in the economic and military domains and in the sphere of international relations. Thus a rapid disintegration of the Soviet state community has been, at least temporarily, stopped at the minimum level of common interests, but also with grave uncertainties concerning its future.

Consequences and impact of the disintegration of the USSR and of the forming of a new confederative alliance of states on its territory are, of course, hard to predict. The only clearly established facts are that the recent changes in the USSR brought about a definitive end of the post-war international order in Europe, and that the USSR ceases to be a superpower by the „classical“ criterion. Its behaviour could be predicted if the alliance remained viable to the measure where the federal state institutions and organs would decisively influence the major international political steps of the contry. In such a case the external policy of the USSR would focus primarily on the securing as favourable as possible conditions for its internal political reforms.

In the case, however, of a further disintegration of the USSR, and notably of institution of new independent states, also more serious complications might

ensue. The most probable and realistic variant of further developments lies, however, somewhere between the preservation of the alliance and its full disintegration. If fundamental upheavals or conflicts will not follow one might expect that after an unavoidable period of affirmation of the „new independence“ of the Soviet republics their really vital interests will become more clearly defined and crystallized.

The most fundamental of these problems is the question of the future policy and behaviour of Russia. On the orientation of its leadership, on the position of Yelcin and his relations with Gorbachov as well as on the relations between the political forces within Russia will decisively depend the forming and further development of the new alliance of the Soviet states.

R E S U M E

CERTAINS ASPECTS INTERIEURS ET INTERNATIONAUX ET IMPLICATIONS DU CHANGEMENT DE LA STRUCTURE FEDERALE DE L'UNION SOVIETIQUE

La consequence principale du tout ce qui s'est passé en Union Soviétique en août 1991 est un processus dynamisé et accéléré de la résolution de la crise dans le pays. Regardant à long tère, il s'agit des processus qui ont été inévitables et sans possibilité de les arrêter, or ils avaient eu leur chemin du déroulement même sans coup d'état avorté en août. Cependant, cet évènement a servi comme catalisateur qui a changé la dynamique de la crise et a apporté de nouvelles formes et méthodes de résolution de la situation très compliqué dans la société soviétique. Enfin, il a contribué à la redéfinition accéléré et radicale de l'Etat soviétique comme la communauté des peuples et des républiques. La situation spécifique née consiste en processus accélérés de désintégration de l'URSS, mais aussi en conscience nouvelle de nécessité de l'empêchement de l'anarchie et de la destruction totale et définitive.

Les républiques soviétiques se sont trouvées dans un impasse entre la résolution de profiter de la situation pour obtenir leur indépendance, et les obstacles objectives dans le domaine économique et militaire, ainsi que dans le domaine des rapports nationaux. Une telle désintégration rapide, même temporairement a été arrêté au niveau minimum des intérêts communes, mais avec une grande incertitude pour le future.

Les consequences et l'influence de la désintégration de l'URSS et de la formation de la nouvelle aliance confédérale sur ce territoire, sont imprévisibles. Il est claire uniquement que les changements en URSS ont provoqué définitivement la fin de l'ordre postguerre en Europe et que l'URSS disparaît comme superpuissance d'après le critérium „classique“. Son comportement serait prévisible si l'aliance restera de façon que les organismes fédéraux faissant influence sur les décisions politiques principeles du pays. Dans ce cas, la politique extérieure du pays sera dirigé vers assurance des conditions favorables pour réalisation des réformes radicales à l'interieur du pays.

Si la désintégration de l'URSS continue, en particulier avec la création des nouveaux Etats, il est possible d'avoir les complications sérieuses. Variante la plus réaliste est, cependant, entre la sauvegarde de l'alliance et la destruction totale. Si les conflits de base ne se produiraient pas, on pourra espérer la définition claire des intérêts vitaux réels, après une période inévitable de l'affirmation des „nouvelles indépendances“ dans les républiques.

Parmi les problèmes de base il est aussi la question de la politique future et de comportement de la Russie. Le développement future de la nouvelle alliance des Etats, même sa formation, dépendra de l'orientation des dirigeants russes, de la position de Yeltsin et de ses rapports avec Gorbatchov, ce que paraît très important.

РЕЗЮМЕ

НЕКОТОРЫЕ ВНУТРЕННИЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ АСПЕКТЫ И ИМПЛИКАЦИИ ИЗМЕНЕНИЯ ФЕДЕРАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ СССР-а

Главное последствие всего, что случилось в Советском Союзе в августе 1991 года – значительное ускорение и динамизация процесса развязки общественного кризиса в стране. Если смотреть долгосрочно, речь идет о процессах, которые были неизбежными и неприостанавливаемыми, т. е. они бы случались, если бы и не было попытки переворота в августе. Однако, это событие послужило катализатором, изменило динамику развязки советского кризиса и внесло новые формы и методы решения сложной ситуации в советском обществе. Наконец, оно способствовало ускорению и радикальному переопределению самого советского государства, как содружества народов и республик. Специфика создавшейся ситуации заключается в том, что, с одной стороны, весьма ускорились и стали радикальными процессы дезинтеграции в СССР, но, с другой стороны, очень быстро взяло верх сознание о необходимости избежать анархии и окончательного распада.

Советские республики попали в затруднительное положение, ибо, с одной стороны, они исполнены решимости использовать создавшуюся ситуацию, для того, чтобы обеспечить предельную самостоятельность, а с другой, они должны преодолеть тяжелые преграды в экономической и военной сферах, а также в сфере межнациональных отношений. Таким образом скоротечная дезинтеграция, хоть временно, приостановилась на минимальном уровне совместных интересов, но при наличии большой неизвестности, связанной с будущим.

Последствия и влияние дезинтеграции СССР-а и формирования нового конфедеративного союза на этой территории, конечно, трудно предвидеть. ясно только одно, что изменениями в СССР дефинитивно окончен послевоенный международный порядок в Европе, что СССР перестает быть великой державой по „классическим“ критериям. Его поведение можно было бы предвидеть только в том случае, если бы союз сохранился таким

образом, чтобы союзные органы все-таки решающим образом влияли на главные внешнеполитические шаги страны. В таком случае внешняя политика СССР будет направлена, прежде всего, на обеспечение максимально благоприятных условий для внутренних радикальных реформ.

В случае, если произойдет дезинтеграция СССР, в частности, если оформятся новые независимые государства, возможны и серьезные осложнения. Наиболее реальным является вариант, которым обеспечивается среднее развитие, где-то между сохранением союза и полной дезинтеграцией. Если не будут иметь место основательные сотрясения или столкновения, можно было бы ожидать, чтобы после неизвестного периода подтверждения и выкристаллизировались реальные существенные интересы.

Среди этих проблем основным является вопрос будущей политики и поведения России. От ориентации русского руководства, позиции Ельцина и его отношений с Горбачевым, а также от отношений политических сил в России, существенно зависит само создание, в частности дальнейшее развитие нового союза держав.

Politički uzroci i posledice pada komunizma

Prof. dr RADOSLAV STOJANOVIĆ

U članku se izrazito kritički razmatra komunizam kao društveni i politički sistem i ukazuje na brojne posledice zbog kojih je moralo doći do njegovog pada u istočnoevropskim zemljama.

Autor smatra da je komunizam utopijska vizija u odnosu na savremenu stvarnost, jer svoje ideje ne zasniva na empirijskim činjenicama već na projekciji društva u budućnosti. Takođe, do pada komunizma došlo je i zbog toga što je on kao sistem uspostavljen suprotno pravilima organizacije sistema koji omogućava društveni progres.

Do pada komunizma došlo je zbog toga što je on kao sistem uspostavljen suprotno pravilima organizacije sistema koja u sadašnjem vremenu omogućuje društveni progres.

Kao sistem, komunizam uvećava entropiju, pa su njegove posledice pogubne za svako društvo u kojem se uspostavlja. Naime, ima u njemu više elemenata koji ga vode padu, a svi se jasno reflektuju na politički sistem komunističkih društava. Politika je proces u kojem vlast doprinosi društvenom progresu. Ako to ne čini, onda politika koči progres i uvećava entropiju. Zašto, dakle, komunizam uvećava entropiju?

TEORIJSKE HIPOTEZE

Sistemi koji deluju aktivno prema povratnoj sprezi mogu da ostvare progres jer su zasnovani na dvosmernom toku informacija. Količina informacija jeste mera organizovanosti ili dezorganizovanosti (entropije).¹ Sistemi kojima upravlja čovek moraju imati *centar odlučivanja* koji emituje i prima informacije. Preradom primljenih informacija on dopunjava i menja svoje odluke radi njihovog usavršavanja. Zbog toga,

¹ Norbert Wiener, *The Human use of human beings*, Sybernetic and Society, (in Serbo-croite) „Nolit“, Beograd, 1964, str. 53–54.

sistem treba da bude *decentralizovan* kako bi dvosmerne informacije poticale iz blizine događanja. Najzad, svaki sistem mora da ima ugrađenu unutrašnju kontrolu koja proverava informacije. U društvenom sistemu takva kontrola se uspostavlja stvaranjem institucija koje obezbeđuju *odgovornost* na svim nivoima sistema – od vrha do dna, i obrnuto. U političkom sistemu odgovornost se uspostavlja stvaranjem institucija vlasti između kojih se uspostavlja ravnoteža nadležnosti, tako da jedna drugu kontrolišu: zakonodavna vlast kontroliše izvršnu vlast, sudska zakonodavnu, a sve zajedno su odgovorne biračkom telu, koje ih u određenim vremenskim razmacima kažnjava ili nagrađuje. Tako organizovan politički sistem postiže najbolje rezultate u društvenom razvoju savremene epohe.

Komunistički sistem ima centar odlučivanja, ali je ukinuo dvosmernu odgovornost, te ona postoji samo odozdo do vrha, koji ne odgovara nikome. To dovodi do potpune centralizacije sistema, čime se ukida i dvosmerni tok informacija. Tako se informacije od vrha pretvaraju u naredbe koje ne trpe korekciju, pošto se sprovode silom. Zbog toga informacije odozdo nisu informacije, već laži kojima se izražava poslušnost naredbama vrha.

PRAKSA KOMUNIZMA

Generalno, komunizam je utopijska vizija u odnosu na savremenu stvarnost i sadašnjeg čoveka. Zato je komunizam *vera*, jer svoje ideje ne zasniva na empirijskim činjenicama, već na projekciji društva u budućnosti. Komunisti (vernici), tamo gde su dolazili na vlast, nastojali su da svoju utopiju (veru) primene u stvarnosti. Kada su shvatili da to nije moguće primenili su silu, jer su smatrali da narod nije „svestan“ veličine njihove ideje. Kasnije, kada su shvatili da ta „nesvesnost“ suviše dugo traje, fabrikovali su „neprijatelje naroda“ u inače nesvesnom narodu.

Komunizam kao doktrina nije monolitan, pa postoje različita mišljenja i ideje kako može da bude ostvaren. Međutim, pošto je on samo utopija, gde god je došlo do primene tih različitih ideja u praksi sve su se pokazale neprimenjive.

Razni „trockizmi“, „lenjinizmi“, „staljinizmi“, „maoizmi“ itd. to najbolje potvrđuju. Iz svih tih „izama“ postalo je jasno da se sve one mogu primeniti samo silom. Onaj ko je stekao najveću moć silom guši sve ostale ideje i otpor svojoj sopstvenoj. Tako se stvara „monolitna ideologija“ koja, s jedne strane, stvara stanje surove borbe za vlast, a sa druge, totalno ograničavanje slobode stvaralaštva, pošto ono jedino može ugroziti monolitizam vladajuće ideologije i, prema tome, onoga koji na njoj drži svoju vlast. Kako je do toga došlo u praksi komunizma?

Politički gledano, ideologija je „skup ideja koji društvene grupe upotrebljavaju da po cenu istine opravdaju, odnosno diskredituju poredak društvene moći ili snage koje mu se suprotstavljaju“.² S obzirom na brojnost političkih pokreta, jasno je da njihove različite ideologije ne mogu biti ništa drugo do različite percepcije stvarnosti. Ako se bilo koja od njih proglasi jedinom istinom, ona ne može izbeći sudbinu pretvaranja u dogmu. Time i sama ideologija gubi svoje osnovno svojstvo – pluralizam srazmeran broju društvenih grupa i njihovih interesa. Primena dogmi zahteva veru ili nasilje. Međutim, može se verovati u ono što se ne može proveriti, a komunizam je pokazao u životu da mu se ne može verovati. Upotreba sile da bi se obezbedila vera stvara sloj ljudi koji silom raspolaže. On se sve više sužava, tako da se vlast prenosi na vladajuću manjinu, koja može vladati samo ako nametne svoju ideologiju kao jedinu istinu. Da bi to postigla ona mora ugušiti kulturno stvaralaštvo koje je jedino u stanju da se kritički odnosi prema stvarnosti i da je menja.

Proces dogmatizacije komunističke ideologije tekao je postepeno posle oktobarske revolucije u Rusiji. Počeci tog procesa mogu se naći u nekim Lenjinovim političkim akcijama, naročito u njegovom raspuštanju Ustavotvorne skupštine 1918. i ukidanju frakcija unutar Komunističke partije 1921. godine. Pošto su boljševici dobili samo 25 odsto glasova za Ustavotvornu skupštinu, Lenjin je raspustio oružanom silom. Time je ukinuo kontrolu izvršne vlasti.³ Zatim, na 10. kongresu

² Svetozar Stojanović, *Od marksizma do ideologije realnog socijalizma*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1986. str. 74.

³ See, D. Mackenzie, and M. W. Curan, *A History of Russia and the Soviet Union*, Homewood: The Dorsey Press 1977, str. 470.

KPSS, na Lenjiovu inicijativu, zabranjene su sve frakcije unutar Partije, čime je ustoličen princip „monolitnog jedinstva“.⁴

Proces monolitizma u ideologiji nije bio završen 1921. godine ukidanjem frakcija u Komunističkoj partiji. Velika imena marksističke teorije u vođstvu sovjetske vlade – Trocki, Buharin, Zinovjev, Plehanov, još uvek su posedovali dovoljno moći da bi im bilo ko. mogao nametnuti dogme. Međutim, posle smrti Lenjina, s postepenim učvršćenjem Staljina na vlasti, u njegovim rukama se steklo dovoljno moći da uspešno likvidira sve one koji su njegovim dogmama suprotstavljali drugačije mišljenje. Samo Staljinova misao suvereno određuje celokupan život bez obzira na to koliko su te misli bile u koliziji sa stvarnošću. Tako je bilo sasvim normalno da Staljinova „nauka“ proglasi Ajnštajnovu teoriju relativiteta za „antimarksističku, buržoasku podvalu“, a Kibernetiku N. Wienera „imperijalističkom zaverom“, koja će, naravno, „propasti pre imperijalizma“. Takav odnos prema stvaralaštvu doveo je nauku u SSSR-u, naročito društvene nauke, do stagnacije i ozbiljnog zaostajanja. Tako je na 22. kongresu KPSS (1962) rečeno da se u SSSR-u „decenijama već nije pojavilo koliko toliko značajnije delo iz političke ekonomije, filozofije, istorije...“⁵ Taj zaključak, naravno, nije pratilo objašnjenje za takvo katastrofalno stanje u društvenim naukama. Jednostavno, nemoguće je bilo reći da je uzrok u tome što monolitna ideologija određuje ljudima šta će misliti. Umesto objašnjenja, ministar kulture Furceva, na istom kongresu, rekla je da „Partija smatra kulturne radnike, književnike, umetnike... svojim vernim pomoćnicima...“⁶ To ne može ništa drugo da znači do to da svi stvaraoци moraju slediti ono što Partija određuje, pošto je ona „rukovođa snaga društva“. Ako neko drugi određuje šta i kako će se stvarati, stvaraoци su nepotrebni. Kako to, na sreću, ne može biti, Partija može nasiljem da dokaže da je ona jedini stvaralac. A nasilje i stvaralaštvo ne idu zajedno, jer su sloboda i stvaralaštvo osnovne ljudske osobine. Komunistam se tako suprotstavio osnovnim ljudskim osobinama, te je i zbog toga sasvim izvesno utopijski koncept.

⁴ Božidar Jakšić, *Svest socijalnog protesta*, IICSSO Srbije, Beograd, 1986, str. 46.

⁵ XXII Sjezd KPSS, Moskva, G. I. P. L. 1962, Vol. II, str. 182.

⁶ *Isto*, str. 268.

Politička vlast je decenijama omogućavala opstanak komunističkog sistema jer, ma kako da su njegovi ideološki stavovi bivali suprotni stvarnosti, suverena volja vrha vlasti određuje prema njima celokupan život društva – od ekonomije i medicine do umetnosti. Pošto je u takvom sistemu bitna volja „suverena“, nesaglasnost ideologije sa stvarnošću može da bude i namerna, a ne samo proizvod indoktrinirane svesti (vere). Tako je, sasvim sigurno, često namerno iskrivljavana stvarnost da bi se opravdala vladavina vrhovnog suverena. Svima je u SSSR-u na vlasti bilo jasno da Lisenko ne govori istinu kada saopštava rezultate svojih bioloških eksperimenata. Međutim, njegove naučne metode je priznavao Staljin, te su ostali naučnici, koji su se suprotstavljali lažima, završili u Gulagu. Da bi sve te laži mogle opstati, bilo je neophodno da se spreči protok informacija. Da bi se sprečilo sticanje svesti o sebi i društvu, bilo je neophodno da se kultura stavi pod kontrolu vladajuće dogme. Tako je i u ostalim komunističkim sistemima, koji su, manje ili više, verna kopija sovjetskog sistema, došlo do *rasprošvešćivanja*, kako je to nazvala A. Heler: „Ako prosvetećenost zahteva razmišljanje pre delanja... rasprošvećenost zahteva da se nikad ne razmišlja, već da se nepokolebljivo sluša Partija. Prosvetećenost ističe ličnu odgovornost, rasprošvećenje to zamenjuje pukom poslušnošću. Rasprošvećenje oslobađa čoveka od moralne, intelektualne i političke slobode“.⁷

POLITIČKE POSLEDICE

Istorijski je potvrđeno da se vladavina pomoću ekskluzivnog prava na definisanje dogmi ideologije ili religije pretvara u vlast manjine. Da bi vlast manjine mogla opstati, javno komuniciranje među ljudima mora biti ugušeno, jer se „ukidanjem“ javnosti ograničava stvaralaštvo izvan propisanih dogmi. Ograničenje stvaralaštva putem vlasti vodi ka zaostajanju društva. Vlast postaje osnovna vrednost, te se ceo život određuje prema njoj, a ona se ne dovodi u pitanje zbog neuspeha u društvenom razvoju države kojom vlada. Što je

⁷ F. Feher, A. Heler, D. Markuž, *Diktatura nad potrebama*, „Pečat“, Beograd, 1983, str. 280–281.

veća moć vladajuće manjine, njena odgovornost je manja. Što je odgovornost manja, veća je uloga sile u političkom sistemu. Tako se uspostavlja odgovornost samo prema vrhu vlasti, dok se na svakoj lestvici hijerarhije vlasti uvodi odgovornost samo prema vrhu. Vrh vlasti nikome ne odgovara. Sve to je moguće samo ako se ukine javnost, koja može postaviti pitanje odgovornosti vlasti u političkom sistemu u kojem ne postoje institucije koje je garantuju. Nepostojanje javnosti proizvodi unutar vladajuće manjine neprekidnu surovu borbu za vlast na svim nivoima. Ta borba multiplikuje nasilje koje nemilosrdno primenjuje pobjednička grupa.

Takva struktura političkog sistema komunizma omogućavala je da se na svim nivoima sistema čine greške od vitalnog značaja za razvoj društva. Niko nije odgovarao za pogrešne investicije, za rasipanje narodnog bogatstva, za razaranje kulture, zločine prema stanovništvu itd. Odgovornost je postojala samo za nepoštovanje dogmi („partijske linije“) koje emituje vrh. Jedino njihovo nepoštovanje moglo je ugroziti vlast vrha. U Jugoslaviji nijedan direktor nije odgovarao zato što je upropastio svoje preduzeće, ali je bio smenjen ako je bio protiv „linije partije“ čak i ako je dobro vodio preduzeće. Kad je Jugoslavija ušla u tešku ekonomsku krizu početkom osamdesetih godina, zbog obaveze vraćanja velikih dugova inostranstvu, niko nije znao koliko iznosi taj dug, ko se zaduživao i kako je novac utrošen. Niko nije odgovarao mada se zna da je skoro polovina (oko deset milijardi dolara) pogrešno investirana u gradnju nerentabilnih fabrika.

Bez odgovornosti ne može biti morala. Moral je svakako najznačajnija inhibicija destruktivnom ponašanju čoveka. Čovek je s razvojem sposobnosti apstraktnog mišljenja stekao osećanje odgovornosti, iz kojeg je proizišao moral. Mada su moral i odgovornost sastavni deo ljudske ličnosti, u društvenom životu su neophodne institucije i mehanizmi protiv nemoralnog ponašanja ljudi. U političkom sistemu moral je često u obrnutoj srazmeri sa političkom moći: što je veća i neograničenija moć, to je manje poštovanje moralnih pravila. Apsolutna vlast je potpuno oslobođena moralnih ograničenja. Da bi pravni sistem mogao delovati, neophodne su institucije koje će povezati moral i odgovornost tako da sila, kojom vlast raspolaže, može biti primenjena samo kao krajnje sredstvo, i to po odluci iza koje stoji odgovornost odlučilaca.

Komunistički politički sistemi su upravo zasnovani tako da u njima nema ni javnosti, ni odgovornosti, ni morala. To je dovelo do *dezorganizacije* (entropije) sistema. On je prestao da funkcioniše, te su komunistička društva počela da se urušavaju. Međutim, pošto je nemoguće potpuno zarobiti ljudsku misao, obespravljena većina u komunističkim zemljama postepeno je stvarala subkulturu, koja je rađala, prvo, alternativnu misao, a zatim i alternativne političke pokrete. Tako je u podzemlju komunističkog sistema stvarana opozicija koja ga je postepeno razjedala. Ona je u nekim zemljama prerasla u organizovane pokrete (Poljska), a u nekima je inteligencija gotovo u celini stvorila opozicioni front protiv vlasti. Ekonomski kolaps komunističkog sistema oslabio je snagu vlasti, te je ona prinuđena da se reformiše. Međutim, kako je rekao A. de Toqueville, najopasniji trenutak za jednu lošu vlast nastaje kada ona sama pokuša da se reformiše.

Od samog početka komunističke zemlje su često pokušavale da reformama održe sistem. Komunističke partije na vlasti nisu, međutim, nikada prihvatale mogućnost da one reformama izgube vlast. Da bi opravdale svoju stalnu surovu borbu za vlast, za svoj cilj su proglasile odumiranje države. Da bi taj cilj ostvarile stalno su jačale svoju vlast. Njihova vlast, zasnovana isključivo na sili, povećavala je neprekidno entropiju. Time su uspele da dovedu do odumiranja komunizma, dok država i dalje nastavlja da živi.

Mihail Gorbačov je prvi komunistički vladalac koji je shvatio da reforme u toku razvoja komunizma nisu uspele upravo zbog toga što neodgovorna vlast nije bila zamenjena odgovornom, demokratskom vlašću. To je moguće postići samo ako postoji slobodna javnost i ako se u političkom sistemu stvore institucije demokratske vlasti. U knjizi *Perestrojka* M. Gorbačov kaže: „Sada već znamo da smo mogli izbeći mnoge teškoće da se u nas demokratski proces razvijao normalno“.⁸ Međutim, ako se uvede demokratija, odgovorna vlada i slobodna javnost, komunizam ne može opstati jer je utopijska vizija, a utopije se bez nasilja ne mogu u praksi sprovesti. U praksi transformisanja komunističkog sistema u svim zemljama u kojima je on do sada bio uspostavljen tek predstoje ogromne teškoće i potresi jer je veoma teško

⁸ M. Gorbačov, *Perestrojka*, „Kultura“, Beograd, 1986, str. 26.

promeniti osnovu na kojoj on počiva. Tu je, prvo, problem državne (društvene) svojine. Kako promeniti karakter te svojine koja stvara parazitsku ekonomiju? U komunističkim zemljama nema dovoljno kapitala da bi građani mogli da otkupe tu svojinu i tako je pretvore u privatnu. Ako bi sva ta imovina ostala u vlasništvu države, ma kako ona demokratska bila, postojaće opasnost od devijacija demokratskih institucija pod pritiskom velikog bogatstva, kojim će, praktično, raspolagati oni koji su na vlasti. Ako se tome doda nedostatak političke kulture, teško razoren moral i ponašanje ljudi nasleđeni iz takvog sistema, jasno je da će transformacija komunizma u slobodna društva biti duži proces nego što misle svi oni koji žive u tim zemljama.

CIVILIZACIJSKO REŠENJE

Uspostavljanje komunizma u delu evropskih zemalja značilo je izdvajanje tih zemalja iz evropske civilizacije. Autentična evropska civilizacija nastaje sa rušenjem hrišćanskog dogmatizma u renesansi. Sasvim je jasno da u uslovima u kojima su ljudi spaljivani zbog naučnih otkrića industrijska tehnologija ne bi mogla da nastane. Upravo je ta tehnologija postala osnova savremene evropske civilizacije, u kojoj je nastao i politički sistem parlamentarne demokratije, bez koje se ne bi mogao razviti ekonomski sistem (slobodno preduzetništvo i tržište). Nije ekonomska razvijenost proizvela demokratski sistem vlasti, već je takva vlast omogućila ekonomski razvoj. Engleska je uvela parlamentarnu demokratiju krajem 17. veka da bi krajem 18. veka u njoj izbila industrijska revolucija. Amerika je krajem 18. veka uvela demokratiju, što je tu zemlju od nerazvijene kolonije uzdiglo, za jedan vek, među najrazvijenije zemlje. Rusija je 1913. godine zauzimala peto mesto u svetskoj industrijskoj proizvodnji, davala je polovinu svetskog eksporta žita i, uz velika prirodna bogatstva, za sedamdeset godina komunizma stigla do gladi, što je najniža tačka do koje jedan društveni sistem može dospeti.

Svaka civilizacija se odlikuje svojom tehnologijom i institucijama koje doprinose njenom razvoju. Evropska civilizacija je uspela da razvije te institucije, što joj je omogućilo razvoj

i usavršavanje tehnologije. Treća tehnološka revolucija se, naravno, desila u njenoj civilizaciji. Ona je pvela u posleindustrijsko društvo, dok su se komunistička društva još uvek batrgala sa industrijalizacijom i elektrifikacijom. Tako je nastao veliki jaz, koji se više nije mogao „nasipati“ kvantitativnim povećanjem industrijske proizvodnje bez profita. Treća tehnološka revolucija je omogućila profite 60–70 odsto, dok je klasična industrija i dalje davala 10–12 odsto profita. Propast društava sa klasičnom industrijskom tehnologijom bio je neminovan. Proizvoditi da bi se gubilo više se nije moglo. Opšte siromaštvo i beda su zakucali na vrata komunističkih zemalja. Socijalna nestabilnost ruši njihove institucije. Sila više ne pomaže, jer su i njene institucije „zarđale“ zbog slabog „maziva“. Dijagnoza je brzo uspostavljena u gotovo svim komunističkim zemljama. I strukture vlasti i opozicija potpuno su se složile da je demokratija uslov za izlazak iz stagnacije, zaostajanja i propadanja, odnosno za povratak evropskoj civilizaciji iz koje se silom izišlo oktobra 1917. godine. Logika je jasna: da bi se napredovalo moraju se prihvatiti tehnologija i institucije civilizacije koja napreduje. Međutim, to se ne može ostvariti lako i brzo kako je u početku očekivano.

Ekonomsko siromaštvo otežava uvođenje novih tehnologija. Društvena struktura zasnovana na državnoj svojini najvećeg dela narodnog bogatstva održava se upornije od nastojanja da se ona promeni. Politička vlast ima još uvek neuporedivo veću moć od drugih društvenih snaga. Vlast daje mogućnost potpune društvene kontrole jer raspolaže društvenim bogatstvom. Srušiti državnu (društvenu) svojinu tako da se njenim rušenjem društvena moć raspodeli na više polova između kojih bi se uspostavljala ravnoteža jeste težak i dug proces. To samo znači da će proces civilizacijskog uklapanja bivših komunističkih društava biti težak i dug.

Komunistički sistem, s obzirom na to da je proizveo siromaštvo, ostavlja za sobom veoma oštre sukobe između ljudi i kolektiviteta. U svakom siromašnom društvu pojedinci se bogate nepravdom i zločinom. Kolektiviteti, slojevi ili etničke grupe čvršće se povezuju i oštrije antagonizuju. Kolektivna odbrana i napad protiv nepravde uvek su uspešniji od individualne. Mafijaško, esnafsko i etničko grupisanje radi uspešnije borbe protiv siromaštva nužno vodi sukobima sa

sličnim grupama. Sva ta grupisanja su sada jasno vidljiva u bivšim komunističkim zemljama. Jedno od njih, etničko grupisanje, sada najozbiljnije preti da razori društvenu strukturu mnogih od tih zemalja. Oružani sukobi i intervencije su već „na dnevnom redu“ u Jugoslaviji i Sovjetskom Savezu. Takvi sukobi samo usporavaju društvene transformacije tih zemalja. Osim toga, oni mogu da izazovu poremećaje i u celom civilizacijskom krugu, a ne samo na istoku Evrope. Naime, svako rušenje izaziva sebične posmatrača da od njega prigrabe neku korist za sebe.

Takva sebičnost nije nepoznata u odnosima naroda i država. To je opasnost koja se nadvija ne samo nad povratnicima u Evropi već i nad jezgrom te civilizacije – Zapadnom Evropom i Amerikom. Povratak u evropsku civilizaciju nije moguć ako jezgro te civilizacije ne pruža ruku povratnicima. Ta ruka *ne sme* da traži pristanak na uslove koje će prihvatiti kao i svaki davljenik pred davljenjem. Međutim, kad davljenik oživi, on neće zaboraviti mržnju koju je osetio u tim trenucima prema nehumanom spasioocu. Sebičnost spasioaca ne spasava, već stvara želju za osvetom. Osveta nije spasenje, već lanac zla koji se teško prekida.

Bivše komunističke zemlje ne mogu same rešiti svoje siromaštvo, glad, socijalne napetosti i etničke sukobe. Sve ih to može samo razoriti ako ostanu same i napuštene. Zapad je svestan toga i spreman je da pruži ruku. Međutim, ruka se pruža uz prethodne uslove. Glavni uslov je uspostavljanje demokratije, što je pogubna igra. *Demokratski sistem se ne može uspostaviti bez privatnog preduzetništva i tržišta.* Ni jedno, ni drugo ne može da se razvije ako vlast, putem raspolaganja državnom svojinom, drži narodno bogatstvo u svojim rukama. Državna svojina se ne može ukinuti bez svežeg kapitala, koji bi pomogao da se ta svojina transformiše i, uporedo s tim, omogućio razvoj privatnog preduzetništva. *Zbog toga je ekonomska pomoć Zapada neophodna kao preduslov za demokratsku transformaciju.* Razumljivo, pomoć mora biti dobro proračunata da bi efikasno postigla ciljeve. S druge strane, politička vlast u bivšim komunističkim zemljama mora biti lišena strukturne opterećenosti nomenklaturom koja izaziva negativnu selekciju. Drugim rečima, mora se sistemski stvoriti forma demokratije koja bi se sadržinski transformisala

uz temeljno i studiozno ukidanje državne svojine i svega što ona proizvodi: skupe države, represivnog finansijskog sistema, društvenih privilegija, političkih neravnopravnosti subjekata političkog sistema i drugo.

Ukoliko Zapad ne pristupi ozbiljnom preispitivanju svoje dosadašnje politike prema istoku Evrope, opasnost će zapretiti celoj evropskoj civilizaciji. Nju će razjedati sukobi, dok će se jezgro te civilizacije preseliti u Aziju, gde su do sada njene „filijale“ pokazale spremnost i ambiciju da to i postanu.

РЕЗЮМЕ

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ ПАДЕНИЯ
КОММУНИЗМА

В статье сугубо критически рассматривается коммунизм, как общественная и политическая система и указывается на многочисленные последствия, вызвавшие его падение в восточноевропейских странах.

Автор считает, что коммунизм является утопическим видением по отношению к современной действительности, ибо свои идеи не основывает на проекции общества в будущем. Также, падения коммунизма произошло и по причине того, что он как система восстанавливался в противоположности с правилами организации системы, обеспечивающей общественный прогресс.

SUMMARY

POLITICAL CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE FALL
OF COMMUNISM

The author critically considers communism as a social and political system and draws attention to its numerous consequences that were bound to lead to its decline and fall in the East-European countries. He states his view that communism is a utopian vision when compared with the present reality because it bases its ideas not on empirical facts but on a projection of society in future. The fall of communism ensued also because it was established as a system contrary to such rules of organization of society that make its progress possible.

RESUME

LES FAITS ET LES CONSEQUENCES DE LA CHUTE
DU COMMUNISME

Dans cet article on étudie d'une façon critique le communisme comme le système social et politique et on montre et souligne les conséquences nombreuses qui provoquaient sa chute dans les pays de l'Est de l'Europe.

L'auteur estime que le communisme est une vision utopique par rapport à la réalité contemporaine, car ses idées ne se font pas sur les faits empiriques mais sur une projection future de la société. La chute du communisme est provoqué aussi par le fait que son organisation comme système a été mise au point contrairement aux processus possibles du progrès social.

Internacionalizacija jugoslovenske krize – ka novom evropskom i svetskom poretku

Pukovnik prof. dr *MILAN OPAČIĆ*

Internacionalizacija jugoslovenske krize involviranjem Evropske zajednice, institucija KEBS-a i Saveta bezbednosti sve ubedljivije potvrđuje uverenje da će upravo međunarodni činioci imati presudnu ulogu ne samo u uspostavljanju mira na teritoriji Jugoslavije već i u određivanju budućnosti jugoslovenske države. Međutim, iako se pri njihovom uključivanju u rešavanje jugoslovenske krize pošlo, u suštini, od jedinstveno prihvaćenog cilja, analiza dokumenata, postupaka i akcija, koje su ti činioci usvajali ili preduzimali, pokazuje da su njihove uloge, pa i pojedinačni ciljevi u vezi s „jugoslovenskim slučajem“ veoma različiti, pa i protivurečni. Ima dovoljno dokaza koji upućuju na zaključak da EZ, kojoj je poverena glavna uloga u vođenju posredničke misije u rešavanju jugoslovenske krize, putem pravnog nihilizma, prekoračivanjem mandata i uzurpacijom međunarodnih nadležnosti koje joj ne pripadaju, teži ne samo svojevrstnoj demontaži Jugoslavije i atomizaciji jugoslovenskog prostora nego i testiranju mogućnosti za oblikovanje novog evropskog i svetskog poretka i sopstvenoj promociji kao globalnog, ravnopravnog partnera neprikosnovenom lideru svetske hegemonije – Sjedinjenim Američkim Državama. Uloga institucija KEBS-a u rešavanju jugoslovenske krize svodila se, do sada, uglavnom na verifikaciju posredničke misije Evropske zajednice, bez obzira na nedoslednosti i kontroverze koji je prate, ali uz odsustvo pokušaja da se „jugoslovenski slučaj“ vrati u okvire regularne međunarodne arbitraže. „Premeštanjem“ jugoslovenskog slučaja u nadležnost Saveta bezbednosti UN postoje mogućnosti da se uspostavi narušena regularnost u rešavanju jugoslovenske krize, pa i osujete globalne ambicije Evropske zajednice i Zapada u celini da se evropski i svetski poredak rekonstituišu isključivo po meri i kriterijumima njihovih globalnih i dugoročnih interesa.

Nakon oktobarskih sesija Konferencije o Jugoslaviji u Hagu, koja se održava pod „dirigentskom palicom“ Evropske zajednice, gotovo je nemoguće oteti se utisku da je razrešenje jugoslovenskog „gordijevoг čvora“ ušlo u završnu fazu, te da će involvirani međunarodni činioci imati presudan značaj ne samo za uspostavljanje mira i saniranje jugoslovenske krize već i prilikom određivanja budućnosti jugoslovenske države i

njenih naroda. Pozicije unutrašnjih aktera jugoslovenske krize su veoma izukrštane i destabilizovane, odnosi snaga izbalansirani, a interesi i ciljevi toliko suprotstavljeni da je to stvorilo široki prostor za snažan uticaj brojnih međunarodnih činilaca, a pre svega Evropske zajednice, i za ostvarivanje njihovih interesa na agoniji Jugoslavije. Upravo u tome je krucijalni razlog za promišljanje o internacionalizaciji jugoslovenske krize, koja je po mnogo čemu presedan, opterećene brojnim izazovima, nepoznanicama, pa i stranputicama, čije razrešenje može imati ozbiljne i krajnje neizvesne posledice, ne samo za budućnost Jugoslavije nego i za sudbinu nekih drugih složenih i nestabilnih evropskih (SSSR, Češkoslovačka itd.) ili vanevropskih država, pa i za strukturu i perspektivu sistema svetskog mira i bezbednosti.

Proces bespovratne internacionalizacije jugoslovenske krize otpočeo je još početkom jula (3. jula) 1991. godine, tačnije onog trenutka kada je Komitet visokih funkcionera Konferencije o evropskoj bezbednosti i sadarnji (KEBS) usvojio preporuku kojom je odobrio spremnost Evropske zajednice (EZ) da uputi svoju posmatračku misiju u Jugoslaviju (na područje sukoba – Sloveniju). Nakon aktiviranja institucija i mehanizma KEBS-a na rešavanju jugoslovenske krize i poveravanja mandata Evropskoj zajednici za obavljanje posredničke mirovne misije, krajem septembra 1991, usledila je i deklarativna akcija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, čime je difinitivno kompletiran krug involviranih međunarodnih činilaca pozvanih da zajedno sa svim unutrašnjim akterima traže rešenja jugoslovenske krize. U vezi s angažovanjem i neposrednim uključivanjem tih međunarodnih foruma, dokumenata koje su oni povodom jugoslovenskog „slučaja“ usvajali i postupaka i akcija koje su preduzimali, pokrenuta su mnoga pitanja koja u naučnim i političkim krugovima izazivaju otvorene sporove i protivurečna tumačenja, a u široj javnosti velike nedoumice i podozrenja. Radi se, pre svega, o pitanju legaliteta i legitimiteta odnosa involviranih međunarodnih činilaca prema jednoj suverenoj državi, odnosno jedinom priznatom međunarodnom subjektu – Jugoslaviji, pri čemu se imaju u vidu barem dva sporna momenta: prvo, okolnosti i modaliteti koji su omogućili da jedan, po svim značajnim obeležjima unutrašnji sukob, suprotno osnovnom načelu međunarodnog prava –

nemešanju u unutrašnje poslove suverenih država – postane predmet međunarodnog arbitriranja; i drugo, pragmatičan, ali i veoma protivurečan odnos prema do sada ustanovljenim međunarodnopravnim standardima i institucionalno uređenim mehanizmima za miroljubivo rešavanje međunarodnih sporova i sukoba i uspostavljanje međunarodnog mira ukoliko je on ugrožen.

„POSREDNIČKA“ MISIJA EVROPSKE ZAJEDNICE

Nakon julske i avgustovske rezolucije Komiteta visokih funkcionera KEBS-a¹ i sporazuma između jugoslovenskih vlasti i ovlašćenih predstavnika EZ,² značajan preokret u angažovanju EZ oko jugoslovenske krize nastupio je krajem avgusta i početkom septembra 1991. godine. Usvajanjem prve deklaracije EZ o Jugoslaviji, 27. avgusta 1991. Evropska zajednica je izričito obznanila mandat koji joj je poveren za vođenje posredničke misije u rešavanju jugoslovenske krize i formulisala političku osnovu za potpisivanje Sporazuma o prekidu vatre i Memoranduma o saglasnosti o proširivanju aktivnosti posmatračke misije u Jugoslaviji, kojima su utvrđene striktno obaveze i nadležnosti EZ i svih jugoslovenskih strana. Donošenjem druge deklaracije o Jugoslaviji, 3. septembra 1991, Evropska zajednica je precizirala svoj mandat i definisala nadležnosti i delokrug rada Konferencije o Jugoslaviji koja će biti održana pod njenim pokroviteljstvom. Nesumnjivo je, međutim, na tu drugu deklaraciju EZ o Jugoslaviji treba obratiti znatno veću pažnju nego na prvu, ne samo zbog toga što sadrži iste ili slične elemente i što ih reguliše znatno potpunije i jasnije već i zato što je oslobođena jednostranih i pristrasnih ocena situacije u Jugoslaviji i pozicije sukobljenih strana³ što je i bio uslov da je prihvate sve strane u jugoslovenskim sukobima.

¹ Julskom rezolucijom Komitet visokih funkcionera KEBS-a usvojio je preporuku, a avgustovskom rezolucijom podržao spremnost država članica EZ da se, na osnovu njihove inicijative i u njihovom aranžmanu, organizuje misija koja bi pomogla stabilizovanju prekida vatre u Jugoslaviji.

² Misli se na Brionski sporazum od 7. jula i Memorandum o saglasnosti o posmatračkoj misiji u Jugoslaviji od 14. jula 1991. godine.

³ Misli se, pre svega, na stavove sadržane u uvodnom delu Deklaracije EZ o Jugoslaviji od 27. avgusta 1991, u kojima se za eskalaciju konflikata u Jugoslaviji optužuju samo neke strane u sukobima („srpske neregularne snage“ i „elementi JNA“).

U Deklaraciji EZ o Jugoslaviji od 3. septembra, dakle, ne kvalifikuje se vinost i položaj strana u sukobima u Jugoslaviji, ali sadrži mnoge elemente i odlike međunarodnih političkih dokumenata kojima se ustanovljava i aktivira odgovarajući mehanizam za zaustavljanje bilo kakvog međunarodnog sukoba i uspostavljanje mira. To se, pre svega, odnosi na utvrđenu „saglasnost svih jugoslovenskih strana“ za rešavanje krize i o prihvatanju ciljeva i instrumenata sadržanih u prethodnoj deklaraciji od 27. avgusta, odnosno o spremnosti za saradnju koja je manifestovana potpisivanjem Sporazuma o prekidu vatre i Memoranduma o saglasnosti za proširivanje aktivnosti posmatračke misije EZ u Jugoslaviji. Mora se imati u vidu da je saglasnost svih involviranih strana u jednom sporu ili sukobu, osim u slučajevima aktiviranja mehanizma kolektivne bezbednosti UN povodom akata agresije *conditio sine qua non* (uslov bez koga se ne može) i osnovni element pokretanja svake međunarodne akcije za mirno rešavanje takvog spora ili sukoba. U tom smislu, nema nedoumica u legalitet međunarodne akcije za mirno rešenje jugoslovenskih sukoba, budući da takva saglasnost postoji i bez obzira na to što se, u suštini, radi o tipičnom unutrašnjem a ne međunarodnom sukobu.

U Deklaraciji EZ o Jugoslaviji od 3. septembra sadržan je i poziv svim involviranim stranama sukoba u Jugoslaviji da poštuju obaveze iz Sporazuma o prekidu vatre i Memoranduma o saglasnosti, utvrđuje se da je poštovanje tih obaveza *uslov za sazivanje Konferencije o Jugoslaviji i pokretanja arbitražne procedure pod pokroviteljstvom EZ*, preciziraju se *učesnici Konferencije i predsedavanje Konferencijom*, i konstatuje *saglasnost svih učesnika Konferencije kao izvor mandata predsestavajućeg radom Konferencije* – Lorda Karingtona. Rečju, sve su to neophodni i ustaljeni elementi jednog međunarodnog instrumenta kojim se pokreće svaka međunarodna mirovna akcija.

Posebnu pažnju, međutim, zaslužuju principi na kojima se zasniva rad Konferencije o Jugoslaviji i njenih mehanizama, koji su takođe izričito formulisani u Deklaraciji od 3. septembra. Radi se o principima *nepriznavanja jednostrane izmene granica uz upotrebu sile, zaštite prava svih u Jugoslaviji i potpunog poštovanja svih legitimnih interesa i težnji*. Tako

formulisani principi, bez kojih se ne može ni zamisliti rad bilo kakve mirovne konferencije, imaju pre svega radni i instrumentalni karakter, definisani su krajnje uopšteno i neprecizno, i formalno znatno odudaraju od sadržaja priznatih načela Povelje UN i principa Helsinške deklaracije KEBS-a.⁴ Samo delimično, princip, „nepriznavanja jednostrane izmene granica uz upotrebu sile“ ima nekih sličnosti sa elementnima sadržaja načela iz Helsinške deklaracije KEBS-a i Povelje UN, dok su ostala dva principa, očigledno, nastala kao rezultat konkretnog dogovora zemalja članica EZ da se time ostavi što širi „manevarski prostor“ za pokrivanje različitih, pa i potpuno suprotstavljenih interesa (i svojih vlastitih, naravno), ali i za zloupotrebu prava. Da li je to u vreme donošenja i prihvatanja Deklaracije sasvim registrovano i da li je bilo energičnijih reagovanja da se redefinišu principi prema važećim pravnim standardima nije dovoljno poznato, ali se pokazalo da su svi principi sadržani u Deklaraciji stvorili mogućnost za najrazličitija tumačenja i osporavanja, za međusobna podozrenja i optuživanja učesnika Konferencije, koja mogu, u krajnjem, dovesti i do njenog potpunog neuspeha.

Ako u traženju izvora i povoda mogućih nesporazuma, osporavanja i podozrenja treba pratiti i „prirodni“ redosled, sigurno je da jedan od prvih razloga može biti odsustvo jasne kvalifikacije sukoba u Jugoslaviji koji su postali predmet međunarodne arbitraže. Naime, ni u jednoj od do sada usvojenih deklaracija EZ o Jugoslaviji nema kvalifikacije ili ocene da „kriza (ili sukobi) u Jugoslaviji predstavljaju pretnju ili da već znači ugrožavanje mira i bezbednosti u Evropi“, na osnovu čega bi se jedino i mogla pokrenuti međunarodna mirovna akcija za rešenje „jugoslovenskog slučaja“, iako on, u suštini, spada u kategoriju unutrašnjih sukoba. Pri tome, takvu kvalifikaciju „jugoslovenskog slučaja“, kada bi i bila izvodljiva, nije mogla doneti EZ, budući da je nadležnost za njeno donošenje, bar prema važećim međunarodnopravnim instrumentima, ustanovljena samo za Savet ministara KEBS-a i Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija.

⁴ U deklaraciji Završnog akta iz Helsinkija 1975. godine sadržana su sledeća načela odnosa među državama učesnicama KEBS-a: suverena jednakost; uzdržavanje od pretnje silom ili upotrebe sile; nepovredivost granica; teritorijalni integritet država; mirno rešavanje sporova; nemešanje u unutrašnja pitanja; poštovanje prava čoveka i osnovnih sloboda; ravnopravnost i pravo naroda na samoopredeljenje; saradnja među državama i savesno ispunjavanje obaveza međunarodnog prava.

Drugi ozbiljni povod za sporove i kontroverze vezan je za prirodu mandata Konferencije o Jugoslaviji koja je otpočela s radom 7. septembra 1991. u „Palati mira“ u Hagu, odnosno za različita tumačenja, pa i jednostrano proširivanje i zloupotrebu tog mandata. Činjenica je, naime, da je EZ, osim neposrednog učešća u mirnom i sporazumnom rešavanju jugoslovenskih sukoba, postala i noseći akter preuređivanja unutrašnjih odnosa u Jugoslaviji, tj. unutrašnje rekonstrukcije (političke, ekonomske i pravne) jedne države, koja i nije članica te asocijacije država. To, uostalom, jasno proizilazi iz samog naziva međunarodnog skupa koji rešava „jugoslovenski slučaj“ (Konferencija o Jugoslaviji, a ne na primer „mirovnna konferencija“ ili „konferencija o miru u Jugoslaviji“ i sl., što bi bilo normalnije), a naročito iz korpusa pitanja koja razmatra Konferencija, koja su predmet arbitraže petočlane arbitražne komisije,⁵ ili su sadržaj rada posebnih stručnih komisija konferencije.⁶ Opseg i karakter mandata Konferencije o Jugoslaviji ne bi morali izazivati sporove i nesporazume budući da su ih prihvatile (i sa njima se saglasile) sve strane u jugoslovenskoj krizi, odnosno da je dogovoreno da će Konferencija raditi i ostati u *okvirima posredničke misije*. U tom smislu, predsestavajući Konferencije, predsednik arbitražne komisije i drugi zvaničnici EZ, na početku rada Konferencije, u više navrata su naglašavali „da ishod konferencije i provođenje sporazumnih rešenja isključivo zavise od jugoslovenskih strana, da odgovornost ostaje na jugoslovenskim narodima, dok je zadatak Konferencije *da pomogne u nalaženju miroljubivog i pravednog rešenja*“. Nema, dakle, ni reči o tome da bi konferencija mogla usvajati bilo kakva rešenja bez saglasnosti svih jugoslovenskih strana ili nametati određena rešenja ultimativnim pretnjama, kažnjavanjem, pa i isključivanjem (po principu „uzmi ili ostavi“) iz daljih pregovora one strane (ili strana) koja takva rešenja ne prihvata. Nameće se pitanje da

⁵ Arbitražnu komisiju koja radi na pitanjima arbitraže u okviru Konferencije o Jugoslaviji sačinjavaju ugledni pravni stručnjaci i priznate ličnosti sa najviših sudskih položaja iz pet zemalja članica EZ: Francuske, Nemačke, Španije, Belgije i Irske.

⁶ U okviru Konferencije o Jugoslaviji formirane su i rade tri posebne stručne komisije: Komisija za prava svih u Jugoslaviji (ljudska, manjinska i druga prava); Komisija za odnose među republikama (za rekonstrukciju ustavnog i političkog sistema), i Ekonomska komisija (za pitanja položaja Centralne banke, monetarne i carinske unije i druga ekonomska pitanja). Prve dve komisije osnovane su već na početku rada Konferencije, a treća tek na trećem plenarnom zasedanju Konferencije, 26. septembra 1991. godine.

li bi Konferencija o Jugoslaviji uopšte mogla doneti bilo kakva rešenja isključivanjem makar jedne jugoslovenske strane iz procesa pregovaranja, čak ni uz polaznu pretpostavku da „Jugoslavije više nema“. Pitanje je, takođe, kako bi tako usvojena rešenja mogla obavezivati stranu koja nije učestvovala u njihovom dogovaranju, osim ako se ne računa da se to može postići na jedino mogući, nelegalni način – primenom ekonomskih, političkih i vojnih sankcija. Isključivanje bilo koje pregovaračke strane sa Konferencije, uz pretpostavku da „Jugoslavija više ne postoji“, može biti pogubno za ishod Konferencije samim tim što bi, u tom slučaju, bilo gotovo *nemoguće razrešiti krupno pitanje sukcesije*, tj. utvrđivanja pravnih naslednika (zakonitih naslednika prava i obaveza) jugoslovenske države, za šta je međunarodna zajednica neposredno zainteresovana. Na žalost, nasuprot svim tim razlozima, dogodilo se, ipak, da Evropska zajednica, svojom deklaracijom od 28. oktobra 1991.⁷ od svih jugoslovenskih strana (mислеći pri tome samo na jednu od njih – Srbiju) ultimativno zatraži prihvatanje mirovnog plana koji je ona ponudila⁸ i, istovremeno, zapreti primenom ekonomskih sankcija protiv one strane koja se o tom planu EZ ne izjasni pozitivno do tačno utvrđenog roka (do 5. novembra 1991). Time je EZ izričito izrazila nameru da, uzurpirajući međunarodne nadležnosti koje pripadaju jedino Savetu bezbednosti UN (i to Poveljom UN precizno utvrđene situacije),⁹ samovlasno proširi mandat koji joj je poveren i tako prekrši osnovne ciljeve i načela Povelje UN, na koje se i sama do sada pozivala.

Neosporno je da je, barem prema karakteru i intenzitetu već ispoljenih prigovora i polemika, najveći izvor sporova i sumnji vezan za frapantnu nesaglasnost politike i akcija favorizovanja aktera secesije i separatizma u odnosu na druge aktere jugoslovenske krize, koji se tome suprotstavljaju, ali i za principe KEBS-a koji čine prema opštedeklarisanoj volji,

⁷ Tekst *Deklaracije EZ o Jugoslaviji*, „Politika“, 29. oktobar 1991., str. 3.

⁸ Misli se na mirovni plan koji je, nakon podnošenja prethodna dva – prvog, pod nazivom „Elementi sporazuma za globalno rešenje jugoslovenske krize“ od 18. oktobra, i drugog pod nazivom „Ugovorne odredbe za konvenciju“ od 25. oktobra 1991. – i njihove revizije, EZ pripremala za usvajanje na plenumu Konferencije 4. novembra 1991. godine.

⁹ Misli se na Poveljom UN utvrđenu nadležnost Saveta bezbednosti (čl. 39) da, u situacijama ugrožavanja mira, narušavanja mira ili agresije, odlučuje o preduzimanju ekonomskih i političko-diplomatskih sankcija (po čl. 41), kao i mera prinude uz upotrebu oružane sile protiv države koja je povredila mir ili izvela agresiju (po čl. 42), a radi očuvanja ili ponovnog uspostavljanja međunarodnog mira i bezbednosti.

osnov garantija bezbednosti evropskih država i stabilnosti evropskog poretka. U vezi s tim, države učesnice KEBS-a deklaracijom o načelima, u okviru Helsinške povelje, obavezale su se da će se suzdržavati od posrednog ili neposrednog, individualnog ili kolektivnog mešanja u unutrašnje stvari drugih država, i to nezavisno od stanja njihovih međusobnih odnosa¹⁰. Suprotna ponašanja država (koja su inače veoma izražena kod država članica EZ), koja se pozivaju na navodno legitimnu podršku pravu naroda na samoopredeljenje, pa i otcepljenje, ne mogu biti opravdana jer su oslonjena na izolovano tumačenje tog načela (i to pragmatično, a ne izvorno), van konteksta savremenog međunarodnog pravnog sistema i sadašnjih političkih kretanja, čime su i lišena političkog i čvršćeg pravnog uporišta. Naime, Povelja UN (čl. 1), Helsinška povelja i mnogi drugi međunarodnopravni i politički dokumenti univerzalnog značaja¹¹ priznaju pravo naroda na samoopredeljenje, ali i osporavaju korišćenje tog prava kao alibi za delimičan ili totalni raspad nacionalnog jedinstva ili teritorijalnog integriteta suverene države, ili kao osnov za rešavanje manjinskog pitanja u jednoj zemlji i opravdanje separatističkih pokreta u njoj.¹²

U vezi s otcepljenjem ili secesijom, ne može se ignorisati činjenica da savremena pravna doktrina, uglavnom, odriče toj kategoriji bilo kakav pravni značaj, a ustavnopravna praksa većine modernih (pa i evropskih) država sankcioniše secesiju kao krivično delo, odnosno kao akt veleizdaje. Mnogi istorijski, ekonomski i pravno-politički razlozi su uticali da se vremenom, izgradi dominantno odbojan odnos savremenih država prema secesiji, pri čemu je težnja za očuvanjem stabilnosti osnova međunarodnog poretka stvorenog posle drugog svetskog rata sigurno imala naglašen značaj. Otuda se nameće pitanje čime se može pravdati presedan, odnosno suštinski promenjeni odnos prema secesiji baš povodom „jugoslovenskog slučaja“.

¹⁰ Tekst *Deklaracije o načelima kojima se države učesnice KEBS-a rukovode u svojim međusobnim odnosima i Završnog akta KEBS-a* u celini, Spoljnopolitička dokumentacija, Institut za međunarodnu politiku i privredu, br. 2/1975, str. 113-141.

¹¹ Među tim dokumentima posebno treba istaći *Deklaraciju o principima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država* od 1970. i *Deklaraciju UN o nedopustivosti intervencije i mešanja u unutrašnje poslove država* od 1981. godine.

¹² Sire: S. Avramov, *Međunarodnopravni i politički vid jugoslovenske krize*, „Vojno delo“, br. 1-2/1991, str. 121-132.

U političkim krugovima EZ lansirana je i već duže cirkuliše teza „da se ne može po svaku cenu i silom („tenkovima“) štititi jedinstvo i teritorijalna celovitost jedne države ako je već izvesno da se ona ne može očuvati, ili da se takva država „kao veštačka tvorevina objektivno i neminovno mora raspasti.“¹³ Takve teze bi možda izgledale racionalne i primamljive kada bi stvarno odražavale političku zbilju jugoslovenske krize i njenog spoljnog okruženja. Činjenica je, međutim, da je eskalacija krize i sukoba u Jugoslaviji najdirektnije izazvana provođenjem jednostranih, nelegalnih i nelegitimnih akata secesije dve jugoslovenske republike – Slovenije i Hrvatske. Na te akte legitimni organi jugoslovenske države pokušavali su da odgovore legalnim, pravno sankcionisanim sredstvima, mada ne svim koja su im stajala na raspolaganju i najčešće sa znatnim zakašnjenjem uz snažnu unutrašnju opstrukciju. Umesto očekivane, bar principijelne podrške tim naporima, usledilo je ne samo permanentno i neprikriveno političko ohrabrivanje aktera secesije od strane nekih zemalja članica EZ (pre svih Nemačke) ali i drugih evropskih država (Austrija, Mađarska, Češkoslovačka itd.), nego i osposobljavanje tih aktera (ilegalnim izvozom naoružanja i vojne opreme, pre svega) da svoje namere postepeno krunišu određenim efektima.

Opravdano se postavlja pitanje dalje održivosti i svrhe obaveze koju su države učesnice KEBS-a preuzele Helsinškom deklaracijom – da će se ... „uzdržavati od svake akcije nesaglasne ciljevima i načelima Povelje Ujedinjenih nacija uperene protiv teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti ili jedinstva bilo koje države – učesnice“, kao i da mogu smatrati dopustivim samo menjanje njihovih međusobnih granica koje je... „u skladu sa međunarodnim pravom, mirnim putem i sporazumno“. Skoro četrnaest godina kasnije, države učesnice KEBS-a, Zaključnim dokumentom Bečkog sastanka KEBS-a,¹⁴ potvrdile su svoju obavezu... „da strogo i istinski poštuju princip teritorijalnog integriteta država ... da će se uzdržavati od svake akcije, direktne ili indirektna, koja je u

¹³ Te teze su formulisane i najčešće eksploatisane u političkim i publicističkim krugovima Nemačke, ali su prihvaćene i u krugovima nekih drugih članica EZ, kao i nekim zemljama: Austriji, Mađarskoj, Češkoslovačkoj i drugim.

¹⁴ Bečki sastanak KEBS-a, sa prekidima, trajao je od 4. novembra 1986. do 17. januara 1989. kada je usvojen zaključni dokument. Tekst *Zaključnog dokumenta* „Međunarodna politika“, br. 933, 16. februar 1989, str. 12.

suprotnosti s ciljevima Povelje Ujedinjenih nacija, ostalim međunarodnopravnim obavezama kao i odredbama Završnog akta (iz Helsinkija – prim. M. O.) s ciljem da naruše teritorijalni integritet, političku nezavisnost ili jedinstvo neke države, kao i da ... neće priznati kao legalne akcije ili situacije koje su u suprotnosti sa ovim principom“. Sledstveno tome, zemlje učesnice KEBS-a i na svom samitu u Parizu 1990. godine, proglašavajući definitivnim okončanje hladnog rata i otvaranje nove ere demokratije, mira i jedinstva u Evropi, u Pariškoj povelji za novu Evropu istakle su svoju rešenost da sarađuju u odbrani demokratskih institucija od delovanja, pre svega ilegalnih (kao što su nasilje, subverzija ili pritisak spoljnih činilaca), kojima se povređuje nezavisnost, suverena jednakost ili teritorijalna celovitost država – učesnica“.¹⁵

Sve te striktno preuzete međunarodne obaveze trebalo je da budu dovoljan razlog da zemlje članice EZ, u vođenju svoje posredničke misije pri rešavanju jugoslovenske krize, ostanu privržene načelima legaliteta i zaštiti evropskog poretka, kojem su, uostalom, same najviše „kumovale“. Pored ostalog, činilo se da će se one time i rukovoditi kada su, u svojoj deklaraciji o Jugoslaviji od 3. septembra, istakle da će Konferencija o Jugoslaviji raditi pridržavajući se, pored ostalih, i načela nepriznavanja jednostrane izmene granica uz upotrebu sile. U tumačenju tog načela, sa stanovišta legaliteta, nije moglo biti nikakvih dilema i kontroverzi. Saglasno slovu i duhu svih do sada priznatih međunarodnopravnih intrumenata, pa i prakse, to načelo se tiče jedino granica između suverenih država, tj. međunarodno priznatih granica, i ni na koji način se ne može odnositi na unutrašnje granice, odnosno na granice između federalnih jedinica unutar saveznih (federalnih) državnih zajednica. Unutrašnje granice su, nezavisno od načina i kriterijuma za njihovo utvrđivanje, isključivo stvar unutrašnje jurisdikcije država i ne mogu biti prepuštene međunarodnoj arbitraži, osim ako za to postoji legitimno izražena volja savezne države i svih njenih konstitutivnih elemenata (federalne jedinice). Svaki drugačiji pristup u tumačenju tog načela, koji inače već dominira na konferenciji o

¹⁵ Samit KEBS-a u Parizu održan je od 19. do 21. novembra 1990, kada je potpisana čuvena Pariska povelja za novu Evropu. Tekst *Pariske povelje* „Međunarodna politika“, br. 976, 1. decembar 1990, str. 13–17.

Jugoslaviji u Hagu, znači presedan koji može imati barem dvostruko negativno dejstvo na arhitekturu sistema bezbednosti i stabilnost Evrope: s jedne strane, stimulisaće razbuktavanje međunacionalnih i međuetničkih sukoba i podstićaće narastanje separatističkih i secesionističkih tendencija i pokreta u mnogim drugim evropskim zemljama (SSSR, Češkoslovačka, Rumunija, Italija, Francuska, Španija itd.), a s druge strane, može izazvati lančanu reakciju internacionalizacije unutrašnjih sukoba i legalizaciju zahteva za međunarodno-pravnim sankcionisanjem unutrašnjih granica, što bi pokrenulo snažnu plimu teritorijalnih revandikacija i iz osnova uzdrmala režim međudržavnih granica u Evropi, a pogotovu u drugim regionima sveta.¹⁶

U dosadašnjem toku Konferencije o Jugoslaviji u Hagu zemlje članice EZ, u vezi s principom priznavanja svih legitimnih interesa i legitimnih težnji, koje su same formulisale (u Deklaraciji od 3. septembra), ispoljavale su krajnje protivurečan i kontroverzan odnos prema institutu manjine. U vezi s tim, pod manjinom se uglavnom podrazumeva manja ili veća grupa ljudi, državljana određene države, koja se od brojno preovlađujuće grupe državljana razlikuje po nacionalnom, rasnom, verskom, jezičkom ili drugom obeležju. Potreba za međunarodnom zaštitom prava manjina, koja ima relativno dugu istoriju, proizilazi iz činjenice da je manjina, za razliku od većinskog stanovništva određene države, lišena zaštite države matičnog naroda kome pripada, pa se putem međunarodnih sporazuma i bilateralnih, međudržavnih ugovora ustanovljavaju određene garantije za zaštitu njenih prava. Analiza mnogih bilateralnih ugovora o zaštiti manjina, kao i multilateralnih međunarodnih dokumenata koji sadrže odredbe o manjinama, nedvosmisleno pokazuje da su u pogledu zaštite manjina do sada opštepriznata sledeća načela: pripadnici manjina uživaju ista prava i osnovne slobode koji se priznaju i pripadnicima većinskog naroda na osnovu nediskriminacije; pripadnicima manjine i manjini kao kolektivitetu omogućava

¹⁶ Režim međudržavnih granica u Evropi, koji se smatra najstabilnijim, pretežnim delom ustanovljen je tokom 19. i početkom 20. veka. Nasuprot tome, granice između država Afrike, pa i Azije, utvrđivane su, uglavnom, pedesetih i šezdesetih godina ovog veka, u procesu dekolonizacije, kada se, logikom neokolonijalnih interesa, nije vodilo računa ni o elementarnim međunarodno-pravnim standardima, istorijskim i etničkim razlozima, geostrategijskim obeležjima itd.

se nesmetani ekonomski, kulturni i društveni razvoj; manjini kao kolektivitetu obezbeđuje se određeni stepen jezičke, verske i kulturne autonomije, i pripadnici manjine i manjina kao kolektivitet dužni su da ispoljavaju lojalnost prema državi u kojoj žive.¹⁷ Do sada nije sklopljen nijedan bilateralni ili multilateralni međunarodni akt (sporazum, ugovor i sl.) kojim bi se priznavalo pravo nacionalnih manjina na lokalnu, administrativnu ili političku autonomiju, mada je u ustavnopravnoj praksi takvih slučajeva bilo.¹⁸

S obzirom na navedeno, sasvim opravdano se postavlja pitanje utemeljenosti i legaliteta do sada ispoljenog odnosa EZ na Haškoj konferenciji prema pitanju manjina u Jugoslaviji. Odnosno, pitanje čime se može braniti njihovo insistiranje na rešavanju statusa manjina u Jugoslaviji mimo opštepriznatih međunarodnopravnih standarda i zalaganje da se za manjine obezbedi priznavanje korpusa prava koja mogu pripadati samo narodu, odnosno konstitutivnim narodima Jugoslavije. To je naročito izraženo u drugom i trećem (po redu) predlogu EZ za Konferenciju u Hagu, pod nazivom Odredbe sporazuma za konvenciju,¹⁹ u kojima se za manjine zahteva opseg prava koji znatno prevazilazi važeće međunarodnopravne instrumente i koji bi, eventualno, mogao biti saglasan nekom projektovanom i željenom stanju u budućnosti, ali ne i sadašnjem položaju manjina u Evropi i svetu uopšte. Na osnovu kojih argumenata i kriterijuma se, na primer, od Jugoslavije može tražiti da pitanje statusa svojih manjina reši rukovodeći se, pored ostalog, Izveštajem usvojenim na sastanku eksperata KEBS-a o nacionalnim manjinama, zatim Predlozima za deklaraciju Ujedinjenih nacija o pravima pripadnika nacionalnih, etničkih i jezičkih manjina, ili Predlogom za konvenciju o zaštiti

¹⁷ Šire: B. Vukas, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, „Školska knjiga“, Zagreb, 1978, str. 126-127.

¹⁸ Pre svega, misli se na ustavnopravna rešenja u Jugoslaviji (utvrđena Ustavom SFRJ od 1974), kojima je albanskoj manjini, mimo svih poznatih međunarodnopravnih standarda, bio osiguran status administrativne i političke autonomije sa gotovo svim elementima državnosti.

¹⁹ U dosadašnjem toku Konferencije o Jugoslaviji u Hagu EZ izradila je i podnosila sledeće predloge (planove) za rešenje jugoslovenske krize: *Elementi sporazuma za globalno rešenje jugoslovenske krize*, podnet 18. oktobra 1991, *Ugovorne odredbe za konvenciju*, podnet 25. oktobra 1991, izmenjena verzija drugog – *odredbe sporazuma za konvenciju*, pripremljen za plenarni sastanak za 5. novembar i poboljšana verzija trećeg predloga, pod istim nazivom, koji je razmatran na plenumu konferencije 5. novembra 1991. godine.

manjina Evropske komisije za demokratiju i pravo u okviru Saveta Evrope.²⁰ Radi se, dakle, o međunarodnim dokumentima u formi izveštaja i predloga iz kojih će, možda, proizaći odgovarajuće međunarodne konvencije, odnosno stvarni međunarodnopravni instrumenti, a koji do tada (dok se to ne dogodi) ne mogu obavezivati nijednu suverenu državu. Šta više, ima pouzdanih indikacija da se u radu na kodifikaciji prava manjina većina savremenih država (među njima upravo evropskih) suprotstavlja širenju tih prava iznad nivoa kulturne autonomije,²¹ znači onog standarda koji je do sada dostignut. Zaplićući se tako, po ko zna koji put, u sopstvene nedoslednosti i protivurečnosti, od EZ na konferenciji o Jugoslaviji u Hagu nije se ni moglo očekivati ništa drugo do da stalno iznova nudi pragmatične planove i rešenja koji su koncentrisani izraz pravnog nihilizma, ali i sopstvenih globalnih interesa, koji, što je sasvim izvesno, imaju malo veze s interesima jugoslovenskih naroda.

NEMOĆ I POSRTANJE KEBS-a

Velike nedoumice i kontroverze javljaju se posebno u vezi s angažovanjem KEBS-a i Svetom bezbednosti UN u procesu rešavanja jugoslovenske krize, sa njihovom stvarnom ulogom i razlozima koji ta dva međunarodna foruma i dalje drže na marginama tog procesa.

Valja se podsetiti da je, upravo na inicijativu država članica EZ, Komitet visokih funkcionera KEBS-a, na svom sastanku u Pragu, 3. jula 1991. godine,²² razmotrio zaoštavanje situacije u Jugoslaviji i odobrio da EZ uputi posmatračku misiju na područje sukoba u Jugoslaviju (Slovenija). To je, zapravo, bio početni korak, kojim je de facto po prvi put aktiviran *Mehanizam za konsultacije i saradnju u pogledu*

²⁰ Šire: čl. 2 pod „b“ opštih *Odredbi sporazuma za konvenciju*, „Politika“, 31. oktobar 1991, str. 3.

²¹ To se moglo zaključiti na osnovu brojnih napisa i komentara sastanaka o ljudskoj dimenziji KEBS-a održanih tokom 1990. godine u Kopenhagenu, i sastanka eksperata za pitanja manjina, održanog od 1. do 19. jula 1991. u Ženevi.

²² Za sazivanje sastanka Komiteta visokih funkcionera nije neophodan pristanak zemlje učesnice KEBS-a na koju se zahtev odnosi. Sastanak se mora održati najmanje 48 sati nakon upućivanja obaveštenja o sazivanju sastanka, koji se, po pravilu, održava u sedištu Sekretarijata KEBS-a u Pragu i traje najviše dva dana. Odluke ili tzv. dogovori o preporukama donose se konsenzusom, tj. saglasnošću svih (35) zemalja učesnica KEBS-a, uključujući i saglasnost zemlje koja je predmet razmatranja.

vanrednih prilika,²³ a u okviru kojeg je EZ prepušten mandat za obavljanje posredničke misije, tj. ovlašćenja da u ime Komiteta kreira i realizuje mere tog mehanizma. Mehanizmom su države učesnice KEBS-a utvrdile obavezu međusobnih konsultacija i saradnje u vezi s vanrednom situacijom koja bi mogla nastati kršenjem nekog od principa Završnog akta KEBS-a iz Helsinkija, ili koja bi mogla biti rezultat krupnih povreda kojima se ugrožavaju mir i bezbednost. Prilikom primene tog mehanizma zahteva se ravnopravan tretman i integralno tumačenje svih principa Završnog akta iz Helsinkija i Pariske povelje. Značajno je da se njime provodi striktno utvrđeni postupak kojim se predviđa, između ostalog, mogućnost da se, usled zaoštavanja situacije u jednoj zemlji (učesnici KEBS-a), na zahtev za aktiviranjem Mehanizma (koji treba da podrži najmanje 12 drugih država učesnica KEBS-a), sazove hitan sastanak Komiteta visokih funkcionera koji će doneti odgovarajuće odluke, odnosno preporuke za rešavanje nastale situacije. Dileme i podozrenja vezani su upravo za odnos Komiteta visokih funkcionera KEBS-a prema tom sopstvenom mehanizmu, u kojem on ima izvorna ovlašćenja, posebno za pitanje odnosa nadležnosti Komiteta i EZ, kojoj je prepušten mandat za obavljanje posredničke misije u rešavanju jugoslovenske krize.

Bilo bi logično, na primer, da Komitet visokih funkcionera ili Savet ministara KEBS-a usmerava i, po potrebi, koriguje mandat posredničke misije EZ, a u krajnjem i oduzme taj mandat EZ ukoliko dođe do ozbiljnih prekoračenja mandata, ili misija zapadne u nepremostive teškoće zbog pristrasnosti i naklonosti EZ prema nekoj od jugoslovenskih strana ili opstrukcije drugih strana u sukobima. To utoliko više što se, nezavisno od uslova u kojima se odvija jugoslovenska kriza i oportunistički razloga da se svi značajni segmenti posredničke misije prepuste evropskoj misiji, lanac odgovornosti za ishod misije mora završiti tek na institucijama KEBS-a kao izvornom mandatoru. Na žalost, nigde nisu ustanovljene garantije za takvu podelu nadležnosti i odgovornosti. Izuzimajući izjavu formulisanu u Deklaraciji EZ o Jugoslaviji od 3. septembra

²³ Radi se o mehanizmu koji je ustanovljen samo nepune dve sedmice pre primene. Tačnije, taj mehanizam je formiran na sastanku Saveta ministara KEBS-a (tela kojem je poverena centralna uloga u redovnim političkim savetovanjima u okviru procesa KEBS-a), održanom u Berlinu od 19. do 20. juna 1991. godine.

1991, kojom se EZ sama obavezala da će ... „posredstvom predsedništva i sekretarijata KEBS, *stalno obaveštavati* druge države – učesnice KEBS o toku Konferencije o Jugoslaviji“, nema nijedne druge obaveze EZ prema institucijama KEBS-a koja bi logički proizilazila iz izvorne, legitimne nadležnosti KEBS-a za vođenje posredničke misije u Jugoslaviji, kao i zajedničkog interesa svih država učesnica KEBS-a za uspeh te misije. Činjenica je, takođe, da u svim rezolucijama usvojenim u periodu juli-oktobar 1991. u vezi s misijom EZ i Konferencijom o Jugoslaviji u Hagu nema ni reči o obavezama EZ prema Komitetu visokih funkcionera ili Savetu ministara KEBS-a, ili o nadležnostima Komiteta u vezi s konferencijom i arbitražom o Jugoslaviji. Istina, Komitet visokih funkcionera, rezolucijom od 4. septembra 1991, kojom je, pored ostalog, sve zemlje učesnice KEBS-a pozvao da „sve vreme dok traje jugoslovenska kriza – prekinu i spreče svaki izvoz oružja i vojne opreme bilo kojoj strani u sukobu u Jugoslaviji“, i izričito stavio do znanja... „da je sve u rukama Jugoslavije“, potvrdio je da se njegove mere i akcije, ali i naponi svih država učesnica KEBS-a, pa i zemalja članica EZ koje realizuju mandat, mogu kretati *samo i isključivo u okvirima misije posredovanja*. Međutim, i pored svega, dogodilo se da EZ izbegne obavezu ravnopravnog tretiranja i integralnog tumačenja svih principa Završnog akta iz Helsinkija i Pariške povelje, da priprema i nameće rešenja jugoslovenske krize koja nisu utemeljena ni na jednom prizatom međunarodnom instrumentu i važećim međunarodnopravnim standardima i da *samovlasno prekoračuje mandat* koji joj je poveren, postavljajući razne ulitmativne zahteve određenim jugoslovenskim stranama (Srbiji, pre svega), upućujući pretnje ekonomskim sankcijama, pa i nagoveštavajući mere vojne prinude.²⁴ Komitet visokih funkcionera i Savet ministara KEBS-a propustili su da reaguju na sve to saglasno svojim nadležnostima i obavezama utvrđenim mehanizmom KEBS-a, mada je, unapred, bilo izvesno da će njihovo odlučnije reagovanje izostati. Naime, odnos snaga u okviru KEBS-a tako je drastično

²⁴ Misli se, pre svega, na ideju, pa i konkretne planove, koji se zagovaraju u političkim krugovima EZ, kao i nekih drugih evropskih država (Austrija, Mađarska, Češkoslovačka i dr.) o upotrebi oružanih snaga Zapadnoevropske unije, ili čak NATO-a u funkciji snaga razdvajanja, nadgledanja prekida vatre i primirja, kontrole tzv. „Zelene linije“ itd.

izmenjen da njeno dominantno obeležje postaje sve izrazitija tendencija konvergiranja interesa većine država učesnica ka EZ kao stožeru ne samo ekonomske već i političke integracije. Ostale su još samo malobrojne države učesnice KEBS-a, koje još uvek objektivno imaju moći (SSSR, na primer), ili barem pokušavaju da očuvaju potpunu autonomnost svog spoljnopolitičkog odlučivanja i ponašanja, a koje bi mogle ići u prilog legalitetu i legitimitetu u rešavanju jugoslovenske krize.

AKTIVIRANJE SAVETA BEZBEDNOSTI – DILEME I IZAZOVI

Sve su to samo neki od razloga koji opravdavaju, u poslednje vreme, sve učestalija razmišljanja i inicijative da se rešavanje jugoslovenske krize u celini prepusti Ujedinjenim nacijama. Naime, Savet bezbednosti UN, i pored produžavanja nepovoljnog razvoja situacije u Jugoslaviji i ispoljenih slabosti u radu Haške konferencije do početka novembra 1991, uglavnom se zadovoljio marginalnom ulogom u rešavanju jugoslovenske krize. Svoje uključivanje u rešavanje „jugoslovenskog slučaja“ ozvaničio je poznatom Rezolucijom 713, od 25. septembra 1991,²⁵ koja je zapravo jedini dokument usvojen u periodu juli – oktobar 1991. kojim su utvrđeni okviri i osnove angažovanja tog foruma UN na rešavanju jugoslovenske krize.

Interesantno je da je Savet bezbednosti UN navedenom rezolucijom, podržavajući pregovarački mehanizam Konferencije o Jugoslaviji pod okriljem EZ, izbegao da taj slučaj kvalifikuje unutrašnjim sukobom, budući da bi takva kvalifikacija, shodno obavezi Ujedinjenih nacija „o nemešanju u pitanja koja se nalaze u unutrašnjoj nadležnosti država članica“ (čl. 2, t. 7. Povelje UN), automatski isključivala mogućnost uplitanja Saveta bezbednosti. Savet bezbednosti, međutim, nije doneo ocenu (saglasno čl. 39 Povelje) ni da se radi o „ugrožavanju mira, narušavanju mira ili agresiji“, a u tom slučaju bi moralo uslediti preduzimanje svih potrebnih mera kolektivne bezbednosti predviđenih u glavi sedam Povelje

²⁵ Rezolucija br. 713 Saveta bezbednosti UN usvojena je na osnovu teksta Nacrta dokumenta koji su zajednički podnele Belgija, Francuska, Velika Britanija, Sovjetski Savez i Austrija.

UN. I pored toga što je izostala takva neophodna politička kvalifikacija slučaja, Savet bezbednosti je, pozivajući se upravo na tu glavu Povelje UN, odlučio da „sve zemlje, u cilju uspostavljanja mira i stabilnosti u Jugoslaviji, odmah sprovedu generalni i potpuni embargo na sve isporuke oružja i vojne opreme Jugoslaviji, sve dok Savet bezbednosti posle konsultacija sa jugoslovenskom vladom ne odluči drugačije“. Pored tako formulisane odluke o embargu na isporuke oružja i vojne opreme, koja pripada merama predviđenim čl. 41 Povelje UN (mada ne svim) Rezolucijom 713 dat je u zadatak generalnom sekretaru UN da ponudi svoju pomoć, da u što kraćem roku obavi konsultacije sa svim stranama koje su angažovane na uspostavljanju mira u Jugoslaviji i o svemu obavesti Savet bezbednosti. Na taj način je samo nastavljena već uhodana praksa Saveta bezbednosti da se, saglasno čl. 98 i 99 Povelje UN, generalni sekretar neposredno uključuje u posredničke misije i pružanje dobrih usluga u okviru opštih akcija koje preduzima Savet bezbednosti na uspostavljanju mira.

Odluka o zavođenju embarga na isporuke oružja i vojne opreme Jugoslaviji i angažovanju generalnog sekretara UN, i uprkos odsustvu kvalifikacije jugoslovenske krize kao slučaja kojim se ugrožavaju međunarodni mir i bezbednost, upravo ostavljaju otvorenom mogućnost da Savet bezbednosti, suočen sa eventualnim zaoštavanjem sukoba u Jugoslaviji i zahtevima EZ ili država učesnica KEBS-a, pribegne preduzimanju i nekih sveobuhvatnijih mera, uključujući i slanje posmatračkih misija i mirovnih snaga UN u Jugoslaviju.

Odluka Saveta bezbednosti o preduzimanju mera kolektivne prinude, pod kojim se podrazumevaju slanje posmatračke misije ili mirovnih snaga UN, ili i jednog i drugog, mogla bi biti doneta samo uz saglasnost svih stalnih članica Saveta i potvrdne glasove bar četiri od 10 nestalnih članica, kao i uz prethodno pribavljeni zahtev (poziv) legitimnih organa Jugoslavije, kao jedinog priznatog međunarodnopravnog subjekta. Pri tome, s obzirom na dosadašnju praksu, saglasnost Jugoslavije, kao zemlje prijema, bila bi neophodna i pri određivanju država koje bi Savet bezbednosti pozvao da učestvuju u eventualnom formiranju posmatračke misije ili mirovnih snaga. U svakom slučaju, mirovne snage UN koje bi bile odaslate na teritoriju Jugoslavije mogle bi biti upotrebljene samo u

uslovima efektivnog poštovanja prekida vatre i neprijateljstva, a njihova funkcija bi se svodila jedino i isključivo na ulogu interpozicijskih snaga (odnosno, snaga za razdvajanje sukobljenih strana, za nadgledanje prekida vatre i primirja).

Svaka drugačija orijentacija, kojom bi se zagovaralo nekakvo hibridno rešenje, odnosno kombinovanje mera kolektivne prinude predviđenih glavom sedam Povelje UN, i mera i akcija utanačenih u okviru mehanizma EZ ili Zapadnoevropske unije (ili čak NATO-a), bila bi presedan koji bi ozbiljno ugrozio osnove sistema kolektivne bezbednosti i vodio postupnom institucionalizovanju i legalizaciji jednog drugog sistema, u kojem bi monopol na arbitriranje bio prepušten navedenim regionalnim organizacijama. Takve ideje nisu nimalo naivne i besmislene, i moraju se promišljati ukoliko se uzmu u obzir ne samo savremene promene u odnosima snaga centara svetske ekonomske i političke moći nego i postojeće odredbe Povelje UN. U vezi s tim, države koje bi inicirale takav aranžman akcija prema Jugoslaviji mogle bi se pozivati na glavu osam Povelje UN, koja se odnosi na položaj i nadležnosti regionalnih sporazuma, a posebno čl. 53, kojim se izričito dopušta mogućnost da se Savet bezbednosti ... „kad tome ima mesta, koristi takvim regionalnim sporazumima ili ustanovama, radi sprovođenja prinudne mere koja se preduzima po njegovom nalogu...“ Striktno tumačenje tog stava iz čl. 53, ukoliko bi se vezalo sa tumačenjem sadržaja prethodnog člana Povelje UN (a moralo bi), upućivalo bi na to da se zapravo radi o mogućem poveravanju mandata regionalnom sporazumu ili ustanovi za sprovođenje prinudne mere, ali samo prema državi koja je članica takvog sporazuma, a ne i državi izvan određenog regionalnog sporazuma ili ustanove. Ne može se, međutim, isključiti mogućnost da se izbegne takvo originalno tumačenje navedenih odredaba Povelje UN, da se preko izdvojenog tumačenja čl. 53 izvrši pritisak i pokuša pribaviti saglasnost stalnih članica Saveta bezbednosti koje se tome za sada protive (SSSR i Kina), i na taj način izdejstvuje odluka o preduzimanju prinudnih mera prema Jugoslaviji u režiji Zapadnoevropske unije (ili čak NATO-a), a pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija. Ma koliko takva opcija, bar za sada, izgledala samo kao hipotetička, ona, u situaciji nepovoljnog razvoja odnosa snaga i daljeg pogoršavanja okolnosti sa

kojima se, na primer, suočavaju SSSR i Kina, može biti sasvim moguća i stvarna kao eventualni prećutni ili iznuđeni ulog radi dobijanja zamašnjih ekonomskih i finansijskih protivusluga, kao i očuvanja globalnog evropskog i svetskog mira. Treba se nadati da se takav razvoj situacije u vezi s rešavanjem jugoslovenske krize može izbeći, a mogućnosti da se, prenošenjem „jugoslovenskog slučaja“ u Ujedinjene nacije (i Savet bezbednosti), postigne mirno i trajno rešenje na osnovama punog legaliteta i legitimiteta ipak su znatno izvesnije.

Posle predloga sporazuma za rešenje jugoslovenske krize, koji je krajem oktobra i početkom novembra 1991. ponudila EZ, sasvim je izvesno da se pod njenim tutorstvom, pa i pod okriljem KEBS-a, ne može postići neko pravedno i trajno rešenje. Dosadašnji tok Konferencije o Jugoslaviji u Hagu i odsustvo adekvatnog reagovanja institucija KEBS-a, pružili su već obilje argumenata koji samo produbljuju početna podozrenja i otvaraju nove sumnje u pogledu stvarnih namera involviranih međunarodnih činilaca. Pošlo se od generalnog opredeljenja da je rešenje jugoslovenske krize, prevashodno, „u rukama same Jugoslavije“ i da će EZ i KEBS svojim posredovanjem „pomoći jugoslovenskim stranama da one same, a na osnovu Povelje UN, Završnog akta iz Helsinkija, Pariške povelje i drugih osnovnih načela međunarodnog prava, iznađu mirna, sporazumna i pravedna rešenja“. Na žalost, stiglo se do: podsticanja i legalizacije akata secesije i drastičnih povreda suvereniteta i teritorijalnog integriteta jedne suverene države (Jugoslavija); svojevrsne zloupotrebe prava naroda na samoopredeljenje; pokušaja pretvaranja prava na samoopredeljenje naroda u pravo na samoopredeljenje federalnih jedinica; svođenje naroda na kategoriju etničkih grupa; prevođenje dela konstitutivnog naroda u svojoj sopstvenoj zemlji (srpski narod) u nacionalnu manjinu i osporavanja njegovog prava na samoopredeljenje; izjednačavanja statusa nacionalnih manjina sa položajem konstitutivnih naroda; osporavanja prava legitimnim predstavnicima državnog rukovodstva (Predsedništva SFRJ) da učestvuje u rešavanju sudbine države na čijem su čelu; samovoljnog proglašavanja „da Jugoslavija više ne postoji“, tj. nelegalnog ukidanja međunarodnopravnog subjektiviteta jedne suverene, još uvek postojeće države i ugledne članice svetske porodice Ujedinjenih nacija i, konačno, do

ultimativnih pritisaka i pretnji sankcijama određenim jugoslovenskim stranama, dakle, do otvorene politike diktata, prekoračenja mandata i uzurpiranja međunarodnih nadležnosti (od strane EZ) koje isključivo pripadaju Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija Poveljom UN predviđenim slučajevima ugrožavanja svetskog mira i bezbednosti.

Sve su to činjenice koje upozoravaju da, pri vođenju posredničkih akcija u rešavanju jugoslovenske krize Evropska zajednica uopšte nije imala ambicija da pomogne u traženju pravednog i trajnog rešenja za sve jugoslovenske narode, da nije bilo nikakve namere da se očuva subjektivitet i kontinuitet jugoslovenske države u ma kakvom obliku, niti je bilo dovoljno snažne volje u institucijama KEBS-a da „jugoslovenski slučaj“ vrata u „kolosek“ regularne međunarodne arbitraže. Nema nikakve sumnje da se sasvim otvoreno težilo demontaži Jugoslavije, svojevrsnoj atomizaciji teritorije Jugoslavije i međunarodnopravnom sankcionisanju granica patuljastih država. Potcenjuje se, pri tome, i ne uzima ozbiljno opasnost od „fisionog“ međuetničkog naboja u tako stvorenim mini-državama, koje bi mogle izazvati teške posledice po mir i stabilnost na Balkanu i Evropi kao trajna žarišta međuetničkih i međunacionalnih konflikata. Računa se da će se uvlačenjem takvih patuljastih država u sferu uticaja nekih evropskih sila (pre svega Nemačke) lakše i efikasnije prigušivati međuetničke i međunacionalne tenzije na tlu „razdrobljene Jugoslavije“, i istovremeno, eliminisati, ili barem amortizovati udari naraslih pangermanskih apetita na jedinstvo EZ i Zapada uopšte. Ni to, međutim, nije celokupna istina međunarodne arbitraže o jugoslovenskoj krizi u režiji Evropske zajednice. Radi se, sasvim izvesno, o mnogo ambicioznijim namerama i mnogo dalekosežnijim ciljevima.

Ima mnogo indicija koje upućuju na to da povodom i preko „jugoslovenskog slučaja“ Zapad nastoji da ovlada dvema osnovnim „polugama“ globalne kontrole i upravljanja akcijama u sistemu međunarodnog mira i bezbednosti. U pogledu prve „poluge“, koja se tiče rešavanja međunarodnih (međudržavnih) sukoba i koja je, bar prema Povelji UN, još uvek u isključivoj nadležnosti Saveta bezbednosti UN, presedan je već učinjen međunarodnom verifikacijom oružanih akcija „multinacionalnih savezničkih snaga“ protiv Iraka zbog agre-

sije na Kuvajt.²⁶ Što se tiče druge „poluge“, koja se odnosi na unutrašnje sukobe (građanski ratovi, međuetnički sukobi i sl.), a koji su u isključivoj nadležnosti svake suverene države (shodno načelu „nemešanja u unutrašnje poslove država“), presedan je u toku upravo povodom „jugoslovenskog slučaja“. Sasvim je očigledno da je Jugoslavija postala svojevrsni poligon na kojem se, preko rešavanja jugoslovenske krize kao optimalnog eksperimenta, prevashodno testira neisprobana, neregularna „receptura“ i mogućnosti njene legalizacije, tj. ozakonjenja njene primene u svim poslednjim, sličnim slučajevima.

Radi se, naprosto o tome da se povodom i preko „jugoslovenskog slučaja“, testiraju mogućnosti uspostavljanja i elementi jednog, sasvim novog evropskog i svetskog poretka u kome bi ulogu neprikosnovenog svetskog hegemonu – SAD, selektivno i reducirano dopunjavala uloga globalnih supersila – Evropske zajednice i Sovjetskog Saveza. Jasno je da je u konkretnom slučaju, mogućnost preživljavanja ili definitivne agonije Jugoslavije, sasvim irelevantna činjenica za nosioce takvih ambicija, kao što je izvesno da se računa, da treći u lancu partnera (Sovjetski Savez) vremenom bude istisnut iz „eksluzivnog kluba“ lidera globalne svetske hegemonije. Premeštanjem „jugoslovenskog slučaja“ iz okrilja Evropske zajednice u nadležnost Saveta bezbednosti pa i Generalne skupštine UN, još uvek postoje realne šanse da se pomenute ambicije onemoguću ili bar poremete, ne samo zbog sudbine Jugoslavije, već i zbog budućnosti mnogih drugih, naročito malih i nejakih država.

*

Najnoviji postupci i akcije Evropske zajednice u vezi sa rešavanjem jugoslovenske krize i reaganja Saveta bezbednosti UN i pojedinih članica tog međunarodnog foruma na te njene poteze, više nego ubedljivo, potvrđuje zaključak da je sudbina Jugoslavije posredničkom misijom EZ, bila unapred određena ciljem da ona nestane sa političke karte sveta.

²⁶ Treba imati u vidu da su način formiranja multinationálnih savezničkih snaga, način upotrebe i komandovanja tim snagama, kao i njihova uloga u preduzetoj intervenciji protiv Iraka u potpunosti suprotnosti sa odredbama Povelje UN (čl. 39–42) i mehanizmom mirovnih operacija UN, a Savet bezbednosti ih je (svojim rezolucijama) ipak odobrio, mada se akcije nisu vodile pod zastavom Ujedinjenih nacija.

Nastojanja zemalja članica EZ da u Savetu bezbednosti UN, prilikom donošenja preliminarne odluke o upućivanju mirovnih snaga UN u Jugoslaviju (krajem novembra), izdejtstvuju i uvođenje opšteg embarga na uvoz nafte, usvajanje selektivnih trgovinskih sankcija upravo protiv onih jugoslovenskih republika koje su uporne u očuvanju Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) i ishitreno proklamovanje namere o skorom priznavanju (čitaj – nagrađivanju) secesionističkih jugoslovenskih republika (Slovenija i Hrvatska), čak i uprkos nekim unutrašnjim protivljenjima, nedvosmisleno ukazuju na već čvrsto ukorenjeno opredeljenje Evropske zajednice (potvrđeno naručenom potvrdom arbitražne komisije Haške konferencije) da je „Jugoslavija u raspadanju“, te da je već stvar istorijske prošlosti. Jednostrano i selektivno favorizovanje prava naroda na samoopredeljenje (onih koji su se odlučili na secesiju) i tome primerenog političkog fakticiteta, s jedne, a besprimerno ignorisanje opštepriznatih međunarodno-pravnih standarda, s druge strane, u „jugoslovenskom slučaju“ potvrđuje je užurbane ambicije Evropske zajednice da po svaku cenu (pa i žrtvovanjem Jugoslavije) verifikuje svoju ulogu – glavnog kreatora novog evropskog poretka i promoviše sopstvenu poziciju ekskluzivnog partnerstva SAD kao lideru globalne svetske hegemonije. Negativno reagovanje i protivljenje SAD nameri Evropske zajednice da, pre i mimo epiloga Haške konferencije o Jugoslaviji, obezbede međunarodni legitimitet secesionističkih republika, mogli bi izgledati principijelo i veoma primamljivo da je izazvano ne motivima taktičke prirode, već razlozima globalne spoljnopolitičke strategije. Nema nikakve sumnje, naime, da su neslaganje SAD sa namerama EZ, i prekori u vezi s tim, prevashodno izraz brige i opravdane bojazni SAD da se na povodima i poukama „jugoslovenskog slučaja“ pokrene neuporedivo opasnija i nekontrolisana „lavina“ raspadanja Sovjetskog Saveza, koja lako može prerasti u novu, kataklizmičku svetsku moru, a ne i poricanje validiteta zamisli da se Sovjetski Savez, oprezno i postupno, izbaci iz kluba „svetskih hegemonija“, i ambicije EZ da bude prihvaćena kao partner u oblikovanju novog evropskog i svetskog poretka. Otuda je i bilo sasvim prirodno da „mešetarenje“ Evropske zajednice na „jugoslovenskom slučaju“ u Ujedinjenim nacijama doživi otvoreno i energično suprotstavljanje stalnih

članica Saveta bezbednosti – Kine i SSSR-a, i gotovo svih nestalnih članica tog eminentnog međunarodnog foruma. Time su one, ali i ogromna većina zemalja članica Ujedinjenih nacija, jasno stavile do znanja da Jugoslaviju, kao uvaženog člana te svetske porodice, neće prepustiti sudbini koju su joj pripremili samozvani arhitekti novog evropskog i svetskog poretka, niti će se odreći svog neotuđivog prava da suvereno odlučuju o svojoj budućnosti i ravnopravno učestvuju u oblikovanju boljeg i *demokratskijeg* sveta sutrašnjice. Nema, čini se, ničeg što mimo tog razloga bolje i potpunije opravdava zalaganje da se rešavanje jugoslovenske krize, definitivno i bez ostatka, stavi pod pokroviteljstvo Ujedinjenih nacija.

S U M M A R Y

INTERNATIONALIZATION OF THE YUGOSLAV CRISIS – TOWARDS A NEW EUROPEAN AND WORLD ORDER

The internationalization of the Yugoslav crisis by the involvement of the European Community, the institutions of the CSCE and the UN Security Council is confirming convincingly the belief that the international factors will play a decisive role not only in the restoration of peace in Yugoslavia but also in shaping the future of the Yugoslav state. Although in the process of their engagement in the solution of the Yugoslav crisis they did not start, essentially, with an unanimously accepted goal, an analysis of documents, proceedings and actions adopted or undertaken by them shows, however, that their roles, also even their individual purposes and aims, regarding the „Yugoslav case“ have been rather different, and sometimes contradictory. There exists sufficient evidence leading to a conclusion that the European Community, which was entrusted the main role in directing the intermediary mission in the solution of the Yugoslav crisis, has by means of a legal nihilism, of the exceeding its mandate and the usurpation of such international competences to which it has no right, tended not only to attain a sui generis dismantling of Yugoslavia and the atomization of the Yugoslav territory but also to test possibilities for shaping a new European and world order, and to promote itself as a global and equal partner to the indisputable leader of the world hegemony – the United States of America. The role of institutions of the CSCE in the solution of the Yugoslav crisis has been reduced mostly to the verification of the intermediary mission of the European Community, notwithstanding the inconsistencies and controversies that appear in its wake, while it has not attempted to return the „Yugoslav case“ into the frames of a regular international arbitration. By the „transferring“ the Yugoslav case to the jurisdiction of the UN Security Council, however, there appear and exist possibilities for the re-establishment of the

hitherto abused regularity in the solution of the Yugoslav crisis and to thwart the global ambitions of the European Community and generally of the West to re-shape the European and world order exclusively by the measure and criteria of their global and long-term interests.

R E S U M E

INTERNATIONALISATION DE LA CRISE YUGOSLAVE – VERS LE NOUVEL ORDRE EUROPEEN ET MONDIAL

Internationalisation de la crise yougoslave par immixtion de la Communauté européenne, des institutions de la CSE et du Conseil de Sécurité prouvent l'opinion que les facteurs internatiaux auront le rôle décisive pour le rétablissement de la paix en Yougoslavie et aussi pour la formation du future Etat yougoslave. Cependant, malgré l'objectif accepté par tous le monde, l'analyse des documents les gestes et les actions, les objectifs particuliers concernant „le cas yougoslave“ sont très différents, même contradictoires. On a suffisamment des preuves qui impliquent la conclusion que la Communauté Européenne, à qui on a confié le rôle principal dans le processus de médiation, par le nihilisme politique, a surpassé le mandant et a usurpé les droits internatiaux correspondants ayant pour but atomisation de l'espace yougoslave, négligeant la possibilité de formation du nouvel ordre européen d'après la promotion propre comme partenaire égal du lidear mondial – les EUA. Le rôle des institutions de la CSE a été diminué sur la vérification des décisions de la CE, ne tenant pas compte des faits accompagnants, mais avec le manque des essais que „le cas yougoslave“ soit traité dans le cadre des règlements de l'arbitrage internationale. „Déménagement“ du cas yougoslave dans le cadre du Conseil de Sécurité des NU donne des possibilités de rétablir le règlement de résolution du problème et d'empêcher les ambitions globales de la Communauté Européenne et de l'Ouest entier de former l'ordre européen et mondial d'après ses besoins et ses critères liés aux intérêts à longue tème de reconstruction.

P E З Ю М Е

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ЮГОСЛАВСКОГО КРИЗИСА – К НОВОМУ ЕВРОПЕЙСКОМУ И МИРОВОМУ ПОРЯДКУ

Интернационализация югославского кризиса включением Европейского содружества, институтов СБСЕ и Совета безопасности все более убедительно подтверждает уверенность, что именно международные факторы сыграют решающую роль не только в восстановлении мира на территории Югославии, но и в определении будущего югославского государства. Однако, хотя при их включении в решение югославского кризиса выходи-

лось, по сути дела, из единым образом принятой цели, анализ документов, мероприятий и акций, принимаемых или предпринимаемых этими факторами, показывает, что их роль, даже и одиночные цели в связи с „югославским случаем“ весьма отличаются, даже являются противоречивыми. Имеется достаточно доказательств, на основании которых можно сделать вывод, что Европейское содружество, которому доверена главная роль в проведении посреднической миссии в решении югославского кризиса, путем правового нигилизма, выходом за рамки мандата и узурпацией международных компетентностей, принадлежащих ему, стремится провести не только своеобразный демонтаж Югославии и атомизацию югославского пространства, но и проверку возможности оформления нового европейского и мирового порядка и собственного представления как глобального, равноправного партнера неприкосновенного лидера мировой гегемонии – Соединенных Штатов Америки. Роль институтов СБСЕ в решении югославского кризиса сводилась преимущественно к верификации посреднической миссии Европейского содружества, несмотря на напоследовательность и противоречия, сопровождающие ее деятельность, но при отсутствии попыток вернуть „югославский случай“ в рамки регулярного международного арбитража. „Перемещением“ югославского случая в компетенцию Совета безопасности ООН создалась возможность восстановить нарушенную регулярность в решении югославского кризиса, даже сорвать попытки Европейского содружества и Запада в целом реконструировать европейский и мировой порядок исключительно по мере и критериям их глобальных и долгосрочных интересов.

Aktiviranje Zapadnoevropske unije kao oružane sile EZ i njene moguće opcije u jugoslovenskoj krizi

MILOVAN RADAKOVIĆ

Ponovno vojno aktiviranje Zapadnoevropske unije (osnovane još 1949) posledica je novih, još intenzivnijih integracionih procesa unutar Evropske zajednice, koji su usledili posle sastanka zemalja članica EZ u holandskom gradu Mاستrihtu ove godine. Na tom sastanku su uglavnom razmatrani problemi zajednice vezani za zajedničku odbrambenu i spoljnu politiku. Zapadnoevropska unija je zvanično promovisana u odbrambenu snagu Evropske zajednice. U okviru toga treba razmatrati i cilj, sastav i namenu snaga Zapadnoevropske unije. Za sada je predviđeno da njen osnov čine mešovite francusko-nemačke vojne jedinice, a udarnu snagu trupe tzv. snaga za brze intervencije. Ciljevi Zapadnoevropske unije će svakako biti vezani za mogućnosti EZ da preko svoje vojne organizacije uspešno odgovori na izazove vezane za pojavu kriznih žarišta u Evropi, ali i izvan nje.

S obzirom na dezintegracione posledice političkih kriza u Jugoslaviji i Sovjetskom Savezu, kao i na mogućnost da se ratni sukobi iz Jugoslavije prošire sa Balkana i na druge evropske prostore, u Briselu se razmišljalo i o upućivanju trupa Zapadnoevropske unije van teritorija zemalja članica EZ. Pošto je EZ povodom mogućeg upućivanja tzv. belih šlemova u Jugoslaviju izdala saopštenje o ciljevima njihovog angažovanja, koji su umnogome slični ciljevima koje bi imali „plavi šlemovi“ Ujedinjenih nacija, u radu je napravljena jasna paralela koja ukazuje na razlike i posledice između upućivanja trupa Zapadnoevropske unije i Ujedinjenih nacija u Jugoslaviju.

Politička i ekonomska kriza u SSSR-u uslovlila je više političkih procesa u evropskim i svetskim razmerama. U Evropi su procesi dezintegracije sovjetske države i dezideologizacija evropskog istoka presudno uticali da istorijski nestanu političke sintagme „evropski istok“ i „evropski zapad“. Međutim, politička dezintegracija Sovjetskog Saveza postavila je i pitanje vojnog i političkog prisustva druge supersile – SAD, na evropskim prostorima. Takva međusobna uzajamnost jedne dezintegrisane supersile i „potrebe prisustva“ druge stvorila je mogućnost za nastajanje novog političkog fenomena –

Evropske zajednice, koja je donela „novu ideologiju“, koju sve više Evropljana naziva „evropskim identitetom“ ili, jednostavnije, „ujedinjenom Evropom“.

Potreba EZ, a u budućnosti i evropskog kontinenta, za nekom vrstom političke federacije ili konfederacije evropskih država nametnula je pitanje političke unije i moguće vojne integracije. Dakle, potreba evropskog kontinenta „da brine o samom sebi“ nametnula je problem zajedničke odbrane, što već u samom početku realizacije podrazumeva odgovore na sledeća pitanja:

Prvo, šta je osnova buduće evropske odbrane, odnosno ko bi činio tu osnovu. Prema mišljenju mnogih u Briselu, to bi mogla da bude samo donedavno zaboravljena Zapadnoevropska unija (ZEU).

Drugo pitanje proizilazi iz prvog, a odnosi se na dilemu da li je ZEU pogodna za zvaničnu vojnu snagu Evrope, odnosno EZ, s obzirom na to da je sačinjava još uvek samo devet država evropskog zapada. Ili, kako razmišlja jedan deo evropske javnosti, u okviru nje treba stvoriti evropske vojne snage za brzu intervenciju koje bi odmah sačinjavali vojni kontingenti svih sadašnjih članica Evropske zajednice.

Treća dilema odnosi se na pitanje budućeg odnosa Zapadnoevropske unije i NATO-a.

Četvrto, u novim uslovima moraju se precizno odrediti cilj, sastav i namena vojnih snaga ZEU, odnosno njenih snaga za brzu intervenciju.

NATO I EVROPSKA ZAJEDNICA

Odnosi unutar NATO uvek su bili presudno određivani dešavanjima na liniji odnosa između SAD, s jedne, i zemalja zapadne Evrope, s druge strane. Zajedničko nastupanje zapadnoevropskih zemalja, SAD i Kanade i zajednički ciljevi koje su zajedno isticali prilikom koncipiranja svojih spoljnopolitičkih akcija na međunarodnom planu, a pre svega u funkciji pariranja politici SSSR-a, nisu nikada bili dovoljni da prikriju ili otklone razlike u tumačenjima međunarodnih zbivanja. Te razlike nisu bile uvek podjednako izražene, ali su odnosi

unutar NATO bili njima određeni. Za razliku od SAD, kao globalne sile sa globalnim aspiracijama i globalnom ulogom u svetskim zbivanjima, a srazmerno tome i globalnom ulogom u vezi s međunarodnim odnosima, Evropska zajednica je na drugačiji način bila zainteresovana za regulisanje evropskih zbivanja. Njen interes je mnogo više određen regionalnim kriterijumima i težnjama da se u neposrednom evropskom okruženju nađu rešenja za probleme koji se tiču evropskog kontinenta kao celine. U tom kontekstu može se posmatrati i uloga vojnih snaga NATO i mogućih vojnih snaga Evropske zajednice.

Ako je reč o vojnoj organizaciji EZ i NATO, onda treba istaći da se vojne trupe država članica NATO dele sa gledišta organizacije na tzv. dodeljene snage („assigned forces“), tj. one koje se nalaze pod operativnim vođstvom regionalnih komandi, i na tzv. posebno označene snage („earmarked forces“), koje će biti stavljene pod vođstvo tih komandi u slučaju rata. Međutim, mada su podvrgnute operativnom rukovodstvu regionalnih komandi, te trupe ostaju u osnovi nacionalne jedinice potčinjene domaćim vojnim vlastima i o njihovoj upotrebi može da odluči jedino Savet Organizacije na osnovu jednoglasne odluke.

Političke reforme na istoku Evrope doprinele bi da vojne snage EZ budu manje po brojnosti, ali strategijski znatno pokretljivije i vojno ubojitije. Ciljevi evropskih vojnih snaga bili bi, takođe, znatno drugačiji od ciljeva zemalja NATO, koji je prvenstveno imao za cilj zaštitu vojnih, a pre svega ekonomskih, političkih i ideoloških interesa zapadnog sveta. Evropske vojne formacije bi, sticajem okolnosti i zbog razvoja političke situacije na istoku evropskog kontinenta, prvenstveno imale za cilj sprečavanje sukoba unutar pojedinih evropskih država uz njihovu saglasnost, kao i sprečavanje mogućih sukoba između evropskih zemalja. Drugi cilj, sigurno ne manje važan, bio bi zaštita interesa evropskih država i strategijskih tačaka značajnih za Evropu koje se nalaze van evropskog kontinenta. Uvažavajući te ciljeve, u EZ poslednjih godina ozbiljno se razmatra pitanje stvaranja tzv. evropskih vojnih snaga za brzu intervenciju. Radi se, pre svega, o vazdušno-jurišnim i vazdušno-desantnim jedinicama sastavljene

nim od brigada i divizija, a u njihov sastav ulaze i jedinice specijalne namene i mornaričko-desantne jedinice.¹

Formiranje takvih jedinica, sastavljenih samo od vojnika iz evropskih zemalja, nužno bi nametnulo pitanje transformacije NATO-a, kao i svrsishodnost stacioniranja američkih vojnika u evropskim vojnim bazama. Dakle, u doglednoj budućnosti bi se moglo dovesti u pitanje i samo prisustvo SAD na evropskom kontinentu kao vojne i političke „supersile“.

ZAPADNOEVROPSKA UNIJA

Stvaranju Zapadnoevropske unije prethodilo je formiranje „Evropske unije“ tzv. Briselskim ugovorom² od 17. marta 1948. godine. Taj ugovor su potpisale Velika Britanija, Francuska i tri zemlje Beneluksa. Njime je bila stvorena organizacija vojnopoličkog karaktera koja je imala više ciljeva.

Prvu grupu proklamovanih ciljeva činili su oni koji su bili vezani za liberalni koncept društva, borba za ljudska prava, odnosno odbrana građanskih sloboda, ustavnih tradicija, poštovanje zakona, odnosno svega onoga što spada u „zajedničko nasleđe“³ zemalja potpisnica.

U drugu grupu ciljeva te organizacije spadaju: privrženost miru i međunarodnoj bezbednosti, i nastojanje da se zabrani rat kao sredstvo za rešavanje međunarodnih sporova.

Treći, veoma značajan cilj, koji je ujedno bio i veoma značajan princip, jeste kolektivno suprotstavljanje agresiji, pri čemu se prilikom potpisivanja toga dokumenta mislilo, pre svega, na moguću opasnost od oživljavanja nemačkog revanšizma.

¹ Za razliku od EZ, čije su vojne snage za brzu intervenciju u „formiranju“, NATO poseduje takve jedinice za Evropu. Reč je o delu snaga KOV, odnosno RV, koje su namenjene za hitne intervencije. Jedinice su opremljene, naoružane i popunjene prema formaciji. Visoke su pokretljivosti i pripravnosti. U dejstvu se jedinice KoV prevoze avionima, a jedinice RV prilikom dejstva prihvataju koalicione vazduhoplovne baze. Kopnene snage sačinjava sedam specijalizovanih bataljona, a vazduhoplovne sedam eskvadrona lovaca bombardera, eskvadron izviđačkih aviona i više od pet eskvadrona transportne avijacije. Snage KoV čine kontingenti članica NATO: Belgije, Italije, Kanade, Luksemburga, SAD, SR Nemačke i Velike Britanije. Jedinice RV sačinjavaju – kontingenti Belgije, Holandije, Italije, Kanade, SAD, Nemačke i Velike Britanije. Snage su stacionirane u Evropi, a pod neposrednom su komandom glavnokomandujućeg snaga NATO za Evropu.

² Trate de Bruhellas.

³ Patrimoine commun.

Četvrti kompleks ciljeva „Evropske unije“, činilo je rešavanje aktuelnih ekonomskih pitanja.

Stvaranjem Atlantskog saveza 1949. godine vojni aspekt „Evropske unije“ praktično je prestao da postoji jer ga je preuzeo NATO. Međutim, ugovor o „Evropskoj uniji“ ostao je pravno na snazi sve do 1954. godine, kada je revidiran ugovor o stvaranju Zapadnoevropske unije, čime je sačuvan pravni kontinuitet. Neposrednom formiranju ZEU prethodilo je odbijanje Narodne skupštine Francuske da ratifikuje ugovor o „Evropskoj odbrambenoj zajednici“, 30. avgusta 1954. godine. Takav stav nametnuo je potrebu za traženjem nove formule koja bi omogućila naoružanje SR Nemačke, koja se nalazila na izuzetno osetljivom stratezijskom mestu, ali i formulu koja naoružavanjem Nemačke ne bi ugrozila politički i vojni suverenitet Francuske. Tadašnji predsednik francuske vlade Mendes-France, već 20. septembra 1954, pred Evropskim savetom izneo je predlog o mogućem proširenju Evropske unije, odnosno formiranju zapadnoevropske unije. Nekoliko dana posle toga, u Londonu se sastala grupa od devet visokih funkcionera koja je radila na nacrtu novog ugovora. Tada je izrađeno ukupno jedanaest sporazuma, uključujući i sporazum kojim se dozvoljava Italiji i Nemačkoj da pristupe novoformiranoj Zapadnoevropskoj uniji u svojstvu punopravnih članova, uz ograničenje SR Nemačkoj da proizvodi određene vrste oružja, kao i obavezu da neće silom pristupiti ujedinjenju Nemačke, niti će menjati svoje granice na taj način. Ti ugovori su potpisani 24. oktobra 1954. u Parizu, pod nazivom *Pariski sporazumi*.⁴

Značaj *Pariskih sporazuma* je, između ostalog, i u tome što su oni omogućili uspostavljanje suvereniteta Nemačke. Takođe, primenom tih ugovora formirana je komisija za kontrolu naoružanja, a bila je proširena i kompetencija Briselskog ugovora.

Najznačajnija odredba je, međutim, promena cilja Unije. Dok je Briselskim ugovorom ona istakla odlučnost zemalja potpisnica da „preduzmu potrebne mere u slučaju obnavljanja agresivne politike Nemačke“, u novim pariskim ugovorima se ističe da su zemlje potpisnice „ubeđene da pristupanje Savezne Republike Nemačke i Italije Uniji, predstavlja novi i značajni doprinos ujedinjenju i daljoj integraciji Evrope“.

⁴ Accords de Paris.

ODNOS ZAPADNOEVROPSKE UNIJE I EVROPSKE ZAJEDNICE

Usvajanje *Platforme o evropskim interesima u oblasti bezbednosti*, 27. oktobra 1987, značajna je etapa „revitalizacije“ te organizacije, i značajna potvrda specifičnosti evropske odbrane u kontekstu zapadnog savezništva. U platformi se polazi od činjenice da su zemlje ZEU istovremeno i članice Evropske zajednice, koja je jedinstvenim evropskim aktom angažovana da izgradi evropsku uniju. Izražava se, međutim, uverenje da će izgradnja integrisane Evrope biti nekompletna ukoliko se ne poveže sa bezbednošću i odbranom. U vezi s tim, naglašava se da je Sporazum iz Brisela prva etapa evropskog jedinstva, jer se njime predviđa progresivno pridruživanje ostalih evropskih zemalja. Stoga se reafirmisanje ZEU smatra značajnim doprinosom širem procesu evropske unifikacije. Kao cilj se naznačava razvoj evropskog identiteta u oblasti odbrane, koji bi bio koherentniji i koji bi efikasnije odražavao solidarnost predviđenu modifikovanim Sporazumom iz Brisela i Severoatlantskim sporazumom. U vezi s tim, naglasak je na kontinuiranom angažovanju Skupštine ZEU, koja je jedini evropski parlamentarni organ koji je sporazumom ovlašćen da se angažuje na svim aspektima bezbednosti i odbrane.

Deklaracijom iz Rima predviđeno je da članice ZEU, između ostalog, orijentišu svoju aktivnost i na politiku. Pri tome se vodi računa da se Savet ZEU ne upliće u poslove koji se tretiraju u okviru Dvanaestorice, jer u okviru EZ funkcioniše politička saradnja kao komunitarna nadležnost predviđena Jedinstvenim evropskim aktom. Međutim, aspekt bezbednosti u okviru EZ nije dovoljno homogen, pa se izbegava dupliranje poslova ostvarivanjem koordinacije institucija.⁵

STRUKTURA ZAPADNOEVROPSKE UNIJE

Glavni organ Zapadnoevropske unije je njen Savet. On je zamenio Konsultativni komitet iz 1948. godine, a organizo-

⁵ Na primer, na sastancima koji se odnose na političku saradnju zemalja Evropske zajednice učestvuju i generalni sekretari Zapadnoevropske unije.

van je tako da stalno obavlja svoju funkciju. Taj organ može biti sazvan u svakom trenutku, a poseduje mehanizme koji omogućavaju zemljama članicama međusobno konsultovanje o svakoj situaciji za koju se oceni da predstavlja opasnost za zemlje članice Zapadnoevropske unije. Savet je telo međudržavnog karaktera, tj. u njemu se nalaze ministri ili neki drugi predstavnici zemalja članica. Odluke se donose konsenzusom, ali u nekim slučajevima i običnom ili dvotrećinskom većinom glasova.⁶

U članu 9 Ugovora o Zapadnoevropskoj uniji predviđena je i Konsultativna skupština. Koristeći postojanje Konsultativne skupštine Evropskog saveta, Konsultativna skupština Zapadnoevropske unije predstavlja „Skupštinu koja se sastoji od predstavnika sila Briselskog ugovora u Konsultativnoj skupštini Evropskog saveta“. Međutim, ta se formula u praksi ne poštuje, jer su u pitanju predstavnici parlamenta, a ne „predstavnici sila“. U stvari, tom formulom je stvorena posebna vrsta skupštine, čija je uloga, ipak, relativno mala. Njoj Savet Zapadnoevropske unije podnosi jednom godišnje izveštaj o svojoj aktivnosti, i to posebno u sferi naoružanja.

Konačno, postoji i institucija generalnog sekretara, koji je na čelu jednog sekretarijata. Taj položaj nije predviđen u Ugovoru o Zapadnoevropskoj uniji, već u protokolu uz taj ugovor koji se odnosi na Agenciju za kontrolu naoružanja.

U strukturi ZEU postoji mogućnost osnivanja i drugih organa ukoliko Savet te organizacije proceni da je to potrebno.

Iako je postojala kao organizacija, Zapadnoevropska unija više godina nije bila značajnije aktivna. Između 1963. i 1973. godine organizacija je bila mesto gde su se sastajale delegacije EZ i Velike Britanije. Na taj način je bila „most“ između Velike Britanije i EZ sve do 1973. godine, kada je Velika Britanija postala punopravna članica Evropske zajednice. Nakon toga, ZEU opet je mirovala, bez značajnijih aktivnosti, osim Agencije za kontrolu naoružanja, čija je aktivnost takođe bila smanjena. Međutim, donošenjem Jedinštenog evropskog akta i jačanjem političke, a donekle i vojne dimenzije EZ, uloga ZEU dobija sve veći značaj. Utoliko više

⁶ Odlučivanje „prostom“ odnosno dvotrećinskom većinom posebno se primenjuje u slučajevima kada se radi o protokolima koji se odnose na oružane snage Zapadnoevropske unije, o kontroli naoružanja ili o Agenciji za kontrolu naoružanja Zapadnoevropske unije.

što se njena funkcija uklapa u opšti koncept EZ o jačanju zajednice u svim domenima, uključujući i odbranu. Tako je Ministarski savet ZEU, koji je zasedao 26. i 27. oktobra 1987. u Hagu, usvojio dokument kojim se, u stvari, predviđa revitalizacija ZEU i nova afirmacija njene specifičnosti u odbrambenoj strategiji Evropske zajednice. Suština te nove orijentacije, kako se u navedenom dokumentu naglašava, jeste „da razvija evropski identitet u oblasti odbrane, da ona postane koherentnija i da efikasnije odgovara obavezama solidarnosti preuzetim u Briselskom izmenjenom ugovoru i ugovoru o Atlantskom savezu“. Zapadnoevropska unija, u vezi s tim, treba da usmeri svoju aktivnost prema postojećoj situaciji, i to u nekoliko pravaca:

Prvo, u pravcu daljeg smanjenja naoružanja u podeljenoj Evropi.

Drugo, u pravcu jačanja bezbednosti i mira u Evropi, ali uz zadržavanje nuklearnog i konvencionalnog naoružanja SAD u njoj, s tim što snage zemalja ZEU treba da čine značajan deo savezničkih snaga u sferi konvencionalnog naoružanja.

Treće, treba jačati međusobnu saradnju zemalja članica ZEU u sferi odbrane radi njene veće efikasnosti i efikasnijeg doprinosa odbrani Zapadne Evrope i EZ, kao i jačanju integracionih procesa u njoj.

Četvrto, potrebno je jačati saradnju u korist svih, u sferi privrede, tehnologije, nauke i očuvanja čovekove okoline.

Svim tim aktivnostima treba da se obezbedi „pravičan i trajan mir u Evropi“. Ako bi se realizovali ciljevi Jedinog evropskog akta do 1992. godine, ta nova dimenzija aktivnosti ZEU može imati sve konkretniju sadržinu.

ELITNE VOJNE SNAGE ZAPADNOEVROPSKE UNIJE – EVROPSKE SNAGE ZA BRZE INTERVENCIJE

U novim uslovima ciljevi ZEU postaju složeniji. Proizilaze iz nove uloge koju je ta organizacija dobila posle sloma istočnoevropskih političkih sistema i jačanja uloge EZ u evropskim i svetskim prostorima. Zapadnoevropska unija je, od vojne organizacije koja je bila podgrupa NATO-a, u novim

uslovima prerasla u zvaničnu vojnu organizaciju EZ sa tendencijom da postane zvanična vojna organizacija Evrope. U vezi s tim, njeni ciljevi su se proširili u odnosu na ciljeve iz osnivačkog, Briselskog ugovora:

(1) pre svega, ZEU u novim uslovima imaće zadatak da štiti političke i ekonomske interese zemalja EZ u evropskim i svetskim prostorima;

(2) u slučaju potrebe, ZEU imaće i nadležnosti koje će joj omogućiti da interveniše u pojedinim zemljama EZ ako u njima dođe do nekog konflikta;

(3) iste nadležnosti ZEU imaće u slučaju da dođe do konflikta između pojedinih zemalja EZ;

(4) s obzirom na to da ima zadatak da zaštiti interese zemalja EZ u slučaju da neka zemlja EZ dođe u konflikt sa nekom zemljom van te organizacije, Zapadnoevropska unija će štiti interese zemlje u okviru EZ čime će očigledno štiti i integritet Evropske zajednice;

(5) zavisno od razvoja međunarodnih odnosa na evropskom kontinentu, ZEU kao jedan od svojih ciljeva ima i proširenje te organizacije, prvenstveno na države iz centralne, istočne i južne Evrope;

(6) ukoliko bi došlo do takvog razvoja ZEU na evropskim prostorima, onda bi ta vojna organizacija mogla sa svojim vojnim trupama delovati i van evropskog kontinenta radi zaštite „vitalnih interesa Evrope“.

Vojne snage Zapadnoevropske unije biće sastavljene od vojnih trupa zemalja EZ. Osnov tih trupa činiće vojne snage Francuske i Nemačke. S obzirom na potrebu velike pokretljivosti tih jedinica, osnovni sastav ZEU činiće snage za brze intervencije, sastavljene od padobranskih, helikopterskih, desantno-jurišnih i lovačko-bombarderskih vojnih efektivna kojima će se, zavisno od situacije, priključivati pešadija i oklopno-mehanizovane jedinice.

Evropske snage za brze intervencije Zapadnoevropske unije treba da u slučaju napada na neku od članica EZ prihvate prvi udar, a u slučaju da se radi o sukobu unutar neke zemlje EZ ili sukobu više zemalja EZ, da razdvoje sukobljene strane. Osnov trupa Zapadnoevropske unije, po svemu sudeći, činiće snage za brze intervencije. Takve jedinice u Evropi za sada su zastupljene u oružanim snagama Velike

Britanije,⁷ Francuske i Italije.⁸ Prema nekim informacijama iz vojnih krugova ZEU, veći deo evrotrupa činile bi jedinice iz Italije i Francuske, dok bi iz Nemačke za sada bile angažovane samo borbena tehnika i vojna oprema.

ZNAČAJ POLITIČKIH ODNOSA NEMAČKE I FRANCUSKE U PONOVNOM AKTIVIRANJU ZAPADNOEVROPSKE UNIJE

Za budućnost novog koncepta tzv. evropske odbrane, osnovni činilac će biti budući politički odnos između dva suseda i dve zemlje koje se nalaze u centralnom delu zapadne Evrope – Francuske i Nemačke.

Kada se radi o odnosima unutar Zapadnoevropske unije, najkonkretniji doprinos oživljavanju te vojne organizacije upravo su dale Francuska i Nemačka. Intenzivna vojna saradnja na relaciji Bon – Pariz uočljiva je od 1982. godine. Tada su učinjena tri velika koraka. Pre svega, razmena mišljenja dobila je institucionalni karakter stvaranjem zajedničke komisije za bezbednost i odbranu. Zatim, Francuska je povećala svoja sredstva namenjena za eventualno učešće u odbrani Nemačke i najavila formiranje snaga za brze intervencije od 47.000 vojnika, podeljenih u pet divizija. Najzad, Pariz je odlučio da konsultuje Bon o mogućem korišćenju taktičkog nuklearnog oružja, što je potez bez presedana.

Nagoveštaj formiranja zajedničkog francusko-nemačkog armijskog korpusa od 100.000 vojnika ukazuje na to da Pariz sledi svoju dugogodišnju politiku sa namerom da se stvore evropske odbrambene snage. Prema diplomatskim izvorima te jedinice bi trebalo da budu stacionirane u Strazburu, a po svemu sudeći biće sačinjene od francuskih i nemačkih snaga

⁷ Britanske snage za brze intervencije i jedinice za specijalna dejstva (SAS i SBS) bez premsa su u Evropi kada su u pitanju vojne jedinice takve namene. Većina pripadnika tih snaga stekla je borbena iskustva u Severnoj Irskoj, na Foklandskim ostrvima i na ratištima u Zalivu. Međutim, status britanskih snaga za brze intervencije još uvek nije potpuno definisan u okviru vojnih snaga Zapadnoevropske unije.

⁸ Formiranje italijanskih snaga za brze intervencije obelodanio je 1983. godine tadašnji načelnik Generalštaba Italije, general Lamberto Bertolucci: „Dovešćemo u stanje pune borbene gotovosti jedinice sposobne da hitno intervenišu na svakom mestu nacionalne teritorije, pa i van nje“.

za brze intervencije, koje čine diviziju lake pešadije od 8.000 do 9.000 vojnika osposobljenih da djeluju u urbanim sredinama.⁹

POLOŽAJ VELIKE BRITANIJE U EVROPSKOJ ODBRANI I NJEN ODNOS SA SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

Novi odnosi u Evropi i jačanje Zapadnoevropske unije doveli su u specifičan položaj Veliku Britaniju, koja je bila najbliži političko-ideološki, ekonomski i vojni saveznik SAD, sa kojima je, u okvirima NATO-a, činila tzv. anglo-saksonsku osovinu. Međutim, težnja Francuske, a posle ujedinjenja i Nemačke, da Evropa stekne samostalne vojne formacije sposobne da otklone svaku vojnu opasnost po teritorije zemalja EZ, a u budućnosti i teritorije evropskog kopna, nužno je postavio pitanje novog položaja Velike Britanije u Evropi. Naime, jačanje EZ i ZEU uticaće na moguće preusmeravanje NATO-a ka drugim kontinentima i postepeno izmeštanje američkih vojnih potencijala sa evropskog tla, pa se, umesto osovine London – Vašington, na evropskom zapadu može pojaviti novi činilac Pariz – Berlin.

Prednost Francuskoj i njenoj „evropskoj opciji“, naspram politike Londona i njegove „atlantske orijentacije“, doneli su i procesi posle kojih je Nemačka postala ujedinjena. Jer, posle sloma istočnoevropskih političkih sistema, ujedinjenu Nemačku nije bilo teško privoleti za „evropsku stvar“. Međutim, treba uvažavati činjenicu da je Velika Britanija i nuklearna sila, pa će se ta nekadašnja moćna imperija teško pomiriti sa novonastalom „podelom snaga“ na kontinentu, koja očigledno više pogoduje Berlinu i Parizu. U vezi s tim, London smatra da će u Evropi novog doba, obeleženoj povlačenjem sovjetske vojne sile na teritorije sopstvene države, Velika Britanija imati posebnu ulogu. Britanci veruju da oni treba da preuzmu

⁹ Koreni tako intenzivne vojne i druge saradnje između Francuske i Nemačke nalaze se u klauzulama Jelisejskog ugovora iz 1963. godine, a veliki zaokret ka intenzivnoj saradnji dogodio se u junu 1987, posle formiranja zajedničke brigade dve zemlje od 4.200 ljudi (na nemački predlog), zatim u jesen 1987, posle zajedničkih manevara vojnih snaga dve zemlje, kao i odluke iz novembra iste godine o zajedničkom radu na izradi jednog tipa helikoptera.

vrhovnu komandu nad eventualnim evropskim vojnim snagama za brze intervencije u okviru Zapadnoevropske unije. U vezi s tim, Britanija ima snažnu podršku SAD, pa London smatra da će „imati onu vojnu ulogu u Evropi koju Sjedinjene Američke Države imaju u svetu“.

ZAPADNOEVROPSKA UNIJA I KRIZA U JUGOSLAVIJI

Politička kriza i nastavak sukoba u Jugoslaviji bili su glavna (sporedna) tema razgovora šefova država i vlada zemalja NATO-a održanog u Rimu 7. i 8. novembra 1991. godine. I pored konstatacije, naglašene još u drugoj tački saopštenja sa tog skupa, da samo narodi Jugoslavije mogu odlučiti o sudbini svoje zemlje, analizirajući odluke koje je donela Ministarska konferencija šefova država i vlada zemalja NATO-a, može se uočiti da je donet zaključak da je sukob u Jugoslaviji u međunarodnim okvirima u isključivoj nadležnosti Evropske zajednice. U vezi s tim, i u Briselu se postavilo pitanje mogućeg angažovanja vojnih trupa ZEU u Jugoslaviji. Prema tadašnjim tumačenjima iz Brisela, trupe (koje bi se po ubrzanom postupku formirale) imale bi zadatak da spreče eskalaciju sukoba i održe mir između zaraćenih strana u Jugoslaviji. Za eventualno učešće tih trupa u jugoslovenskoj secesionističkoj krizi, pre svega, trebalo bi da se ispune određeni ciljevi i daju određeni odgovori Evropskoj zajednici:

– da se po ubrzanom postupku formiraju vojni ešloni ZEU, kao i vojne snage za brzu intervenciju – najelitnije snage ZEU;

– intervencijom tih trupa bi se na relativno malom, ali izuzetno osetljivom, prostoru pokazala efikasnost i sposobnost vojnih snaga ZEU;

– za područje Zapadne Evrope na lokalnom, ali veoma opasnom jugoslovenskom frontu prvi put bi dejsstvovale trupe ZEU, koje bi se na taj način, eventualno, osposobile za dejstvo na nekim drugim potencijalnim žarištima širom evropskog prostora;

– angažovanjem vojnih snaga ZEU, EZ bi NATO-u, ali i drugim vojnim činiocima, očigledno stavila do znanja da je

postala i vojna snaga koja je nadležna i da sprečava ratne opasnosti na „starom kontinentu“, ali i sposobna da štiti stratejske interese EZ i van evropskih prostora.

Međutim, intervencija vojnih trupa ZEU za sada nije moguća iz sledećih razloga:

(1) da bi te trupe intervenisale potrebna je saglasnost svih zainteresovanih strana u jugoslovenskom sukobu. Takve saglasnosti za sada nema ni u Jugoslaviji, ali ni među članicama EZ;

(2) ZEU bi veoma brzo trebalo da predstavlja oružanu snagu EZ. S obzirom na činjenicu da za sada EZ ima dvanaest članica, i to iz zemalja Zapadne Evrope, od kojih su samo devet članice ZEU, ne postoji pravni osnov po kojem bi vojne trupe (makar bile i mirovne) jedne međunarodne organizacije intervenisale u unutrašnjem sukobu u zemlji koja nije član te organizacije. Tim više ako je reč o Jugoslaviji, koja nije članica ni EZ, ni ZEU;

(3) Jugoslovenska narodna armija je jedina zvanična vojna oružana snaga Jugoslavije osposobljena da brani interese naroda u njoj, pa bi prisustvo neke druge vojne formacije bez saglasnosti aktera jugoslovenske krize i njeno učešće u sukobu koji se u Jugoslaviji vodi moglo predstavljati vojnu intervenciju oružanih snaga jedne međunarodne organizacije čija članica nije Jugoslavija.

Naravno, treba napraviti razliku između moguće intervencije vojnih snaga ZEU i Organizacije ujedinjenih nacija:

a) Pre svega, Jugoslavija je jedan od osnivača UN i istaknuta je članica te organizacije, što nije slučaj sa Evropskom zajednicom.

b) Vojne jedinice UN mirovne su trupe bez intervenističkih ciljeva, sastavljene od vojnih jedinica iz zemalja koje nemaju nikakvih stratejskih interesa u zemlji sukoba ili u sukobu između zemalja u koje trupe UN treba da budu poslate.

c) Trupe UN imaju za cilj učvršćivanje mira kada je mir uspostavljen između zaraćenih strana, a u nekim mirovnim akcijama UN učestvovala je i Jugoslavija.

d) Konačno, za sada postoji zainteresovanost svih strana u jugoslovenskom sukobu za eventualnu pomoć vojnih snaga UN u prevladavanju krize.

Prvu ozbiljnu mogućnost za intervenciju ZEU u jugoslovenskom sukobu najavili su britanski diplomatski komentatori

uoči konferencije u Hagu, 6. septembra 1991, kroz moguće opcije ukoliko mirovna konferencija ne bi dala rezultate. Pre svega, po mišljenju britanskih glasila, EZ bi u tom slučaju verovatno priznala jugoslovenske secesionističke republike. Evropa bi, takođe, istog časa morala da formira trupe koje bi uputila u Jugoslaviju. Prema daljim predviđanjima britanskih diplomatskih komentatora, to bi bile trupe ZEU, koje bi u slučaju upućivanja u Jugoslaviju imale dva cilja: da zaštite novoformirane države, ali i teritorije stanovništva unutar tih republika koje ne želi da živi u novoformiranim državama i njihova ljudska prava. Prema daljim predviđanjima Britanaca „tog trenutka bi ovaj oružani sukob prestao da bude samo balkanski“.¹⁰

„Otkriće“ britanskih komentatora da se u Briselu ozbiljno razmišlja o upućivanju vojnih snaga ZEU u Jugoslaviju izazvalo je pravu „lavinu“ komentara u visokim političkim krugovima zemalja članica EZ. Naime, lako se moglo sagledati da zemlje EZ nisu jedinstvene u tome da li u Jugoslaviju treba uputiti vojne snage ili prepustiti samoj Jugoslaviji da reši svoje unutrašnje probleme. Među članicama EZ nije postojala saglasnost ni koje vojne efektivne treba uputiti u Jugoslaviju: „plave šlemove“, odnosno snage UN, „bele šlemove“, odnosno snage ZEU, ili bi to trebalo da budu, po nekim najradikalnijim mišljenjima, NATO snage.

Kako je eskalacija sukoba u Jugoslaviji poprimala sve veće razmere, a protivurečnosti između najviših funkcionera zemalja EZ oko učešća trupa ZEU u jugoslovenskom sukobu se produbljivale, 18. i 19. septembra u Hagu je održana konferencija zemalja ZEU, kojoj je predsedavao ministar inostranih poslova Nemačke Hans Ditrih Genšer. Na konferenciji je podnet pisani predlog stručne komisije oformljene u Hagu, prema kojem „sa vojnog aspekta“ postoje četiri opcije koje bi ZEU u slučaju potrebe mogla da primeni u Jugoslaviji:

Prva je predviđala da sadašnju civilnu posmatračku misiju Evropske zajednice ZEU pojača sa dve-tri hiljade nenaoružanih vojnika i „ostalih“ stručnjaka. Dakle, predviđala je samo

¹⁰ Britanska štampa je 16. septembra donela sledeći komentar: „Snage EZ za vojnu intervenciju u Hrvatskoj morale bi da broje najmanje 30.000 ljudi, a javnost zemalja koje šalju trupe trebalo bi upozoriti da pomaganje hrvatske stvari na ovaj način može koštati mnogo ljudskih života.“

logističku podršku članovima posmatračke misije Evropske zajednice.

Druga opcija je podrazumevala upućivanje pet-šest hiljada lako naoružanih vojnika koji bi omogućili posmatračima EZ bezbedan prevoz do i sa ratišta, odnosno te jedinice bi imale zadatak da omoguće posmatračima EZ „efikasno obavljanje njihovog posla“.

Treća opcija je već prelazila granicu „dobrih namera ZEU“. Naime, njom je predviđeno upućivanje u Jugoslaviju od šest do deset hiljada vojnika i uniformisanog pomoćnog osoblja, spremnog da „omogući svaku akciju posmatrača EZ radi efikasnog obavljanja njihovog posla“.

Četvrta opcija je bila mogućnost prave vojne intervencije. Naime, prema njoj je u Jugoslaviju trebalo poslati čak 30.000 vojnika sa zadatkom da „spreče nemire“, „održavaju mir u zemlji“, „nadziru prekid vatre“, „otklanjaju postojeće napetosti“, „uspostave poverenje između zaraćenih strana“ i „sprečavaju širenje konflikta u druge oblasti Jugoslavije“.¹¹

Konferencija ZEU podnela je saopštenje prema kojem je preduslov za slanje trupa ZEU opšta saglasnost i zainteresovanost svih snaga u jugoslovenskom sukobu. Ako bi se prihvatile prve dve varijante, uslov za slanje bi bio prethodno obezbeđivanje potpunog primirja. Te jedinice, prema upornim tvrdnjama u ZEU, ne bi imale agresivan karakter, a u njima bi učestvovalo svih devet članica ZEU, s tim što bi Nemačka obezbeđivala samo vojnu opremu i naoružanje. Konferencija ZEU završena je 19. septembra, a zaključke sa nje, na konferenciji za štampu, saopštio je predsedavajući ZEU, Hans Ditrih Genšer:

1. „Ministarski savet se intenzivno bavio pitanjem upućivanja mirovnih snaga ZEU u Jugoslaviju“.¹²

¹¹ Na konferenciji su se Francuska, Nemačka i Holandija zalagale za četvrtu opciju, dok su Velika Britanija, Španija i Portugalija bile protiv upućivanja trupa Zapadnoevropske unije.

¹² Na Ministarskoj konferenciji ZEU došlo je do žestokog razmimoilaženja između delegacija Francuske i Velike Britanije povodom upućivanja mirovnih trupa ZEU u Jugoslaviju. Naime, francuski generalštab je za intervenciju ZEU u Jugoslaviji predložio elitnu 11. diviziju, odnosno vojnu formaciju Francuske koja jedino i ima mogućnost brzog manevrisanja u Evropi i van nje. Međutim, britanski ministar inostranih poslova, Daglas Herd, suprotstavio se bilo kakvoj intervenciji ZEU u Jugoslaviji. On je upozorio i ostale članice EZ na loše iskustvo koje London ima u vezi s prisustvom svojih trupa u Severnoj Irskoj. Tom prilikom je konstatovao da je uvek lakše doneti odluku o upućivanju trupa nego ih posle iz sukoba „iščupati“, podsećajući da su Englezi svojevremeno, kada su se na to odlučili, mislili na kratkotrajnu akciju, a u Severnoj Irskoj su duže od dvadeset godina.

2. „Ministarska konferencija je, međutim, odlučila da ne pošalje mirovne snage ZEU u Jugoslaviju. Takav bi poduhvat, pre svega, morao biti odobren od svih aktera jugoslovenske krize, zatim EZ, i od KEBS-a. S obzirom da takve saglasnosti za sada nema, ZEU se u ovim okvirima pojavio samo kao koordinator koji treba da ispita mogućnost slanja svojih trupa ali i teškoće koje bi mogle iskrsnuti u njegovoj realizaciji“.¹³

3. „Ministarska konferencija je saopštila da su Češka, Slovačka i Poljska izrazile spremnost da učestvuju u trupama ZEU u Jugoslaviji. Ministarska konferencija ZEU saopštava da je data preporuka da u mirovnim snagama ZEU u Jugoslaviji ne bi trebalo da učestvuju vojne jedinice iz susjednih zemalja“.

4. „Ministarska konferencija saopštava da ukoliko uopšte dođe do slanja vojnih efektiva ZEU u Jugoslaviju te će jedinice biti mirovne, lako naoružane, odnosno osposobljene samo za razdvajanje zaraćenih strana“.

5. „ZEU takođe napominje da njegove trupe neće intervenirati bez izričitog zahteva lorda Karingtona, predsedavajućeg mirovne konferencije o Jugoslaviji“.

6. Na kraju, Ministarska konferencija ZEU konstatuje da za sada ZEU ne raspolaže ni sredstvima za akciju kakva je upućivanje vojnih snaga u Jugoslaviju.

U međuvremenu, šef ZEU, general Viliem Van Ekelen, dao je izjavu prema kojoj „Evropa još može poslati trupe u Jugoslaviju koje bi podržale prekid vatre, ali se ne bi direktno vojno angažovale“.¹⁴

General je konstatovao „šta god da se pošalje u Jugoslaviju, to neće biti snage koje će se angažovati u vojnim akcijama, već snage koje će učvrstiti primirje“.¹⁵ Međutim, predsednik Evropskog parlamenta, Španac Enrike Baron, izrazio je drugačije mišljenje. Naime, on je istakao „da ako i dođe do toga da se u Jugoslaviju šalju mirovne snage to moraju

¹³ Prema izvorima iz Pariza, 22. oktobra, na osnovu ranijih zaključaka Ministarskog saveta ZEU, kao i ad hoc formiranog komiteta te unije, odmah posle Konferencije započete su pripreme na nivou generalnih štabova oficira ZEU za eventualno slanje oružanih vojnih snaga u Jugoslaviju. Visoki oficiri, okupljeni u Mecu, počeli su da razrađuju već poznate četiri varijante, razmatrane na Ministarskom zasedanju ZEU 18. i 19. septembra. Detalji sa tog skupa nisu poznati.

¹⁴ Intervju je general Vilijem Van Ekelen dao televiziji „BBC“, a preneo je „Rojter“ 20. septembra.

¹⁵ Izjava je data 30. septembra u intervjuu španskom listu „La Vanguardie“.

biti samo plavi šlemovi Ujedinjenih nacija“. Time su suprotnosti između evropskih partnera u EZ oko političke krize u Jugoslaviji i upućivanja vojnih efektiva u tu zemlju nastavljene i posle konferencije Zapadnoevropske unije.

NAJAVA VOJNE INTERVENCIJE POMORSKIH SNAGA SAD I VELIKE BRITANIJE

Razvoj rata u Jugoslaviji i ratna dejstva u okolini Dubrovnika izazvali su „zabrinutost međunarodne javnosti za kulturno-istorijsku baštinu, ali i građanstvo Dubrovnika“. U vezi s tim se u ZEU pojavila varijanta koja je, zapravo, predstavljala „vojnu intervenciju u malom“. Prema njoj, trebalo je da se u Jadran upute ratni brodovi Francuske, Velike Britanije i Italije, sa zadatkom „da obezbeđuju sanitarni koridor brodovima koji evakuišu stanovništvo dubrovačke regije iz ratnih područja“.

U međuvremenu, u krugovima NATO pojavila se još opasnija varijanta, koja bi bila prava vojna pomorska intervencija. To je trebalo da bude opcija između intervencije snaga ZEU i NATO, a trebalo je da je izvedu pomorski vojni efektivi SAD i Velike Britanije. Takvu mogućnost najavio je 26. oktobra bivši američki sekretar za ratnu mornaricu, Džon Leman,¹⁶ na londonskoj televiziji, u emisiji koja se bavila i krizom u Jugoslaviji. On je voditelju emisije rekao „da bi ratne flote SAD i Velike Britanije mogle da intervenišu u Jugoslaviji, šta više da imaju dužnost da nešto učine“. Ta izjava je odmah pobudila interesovanje mnogih diplomatsko-vojnih posmatrača u Londonu, posebno stoga što je na direktno novinarsko pitanje „da li postoje šanse za jednu takvu vojnu operaciju“, odgovorio potvrdno. No, odjek njegove izjave nije bio baš dalekosežan, a britanski Forin ofis Lemanov stav je odmah okarakterisao kao „samo jedno mišljenje“.

Ukratko, da bi se ostvarila varijanta za intervenciju mornaričkih snaga Velike Britanije i SAD, ratne mornarice tih

¹⁶ Džon Leman je bivši ministar ratne mornarice SAD. Kao aktivni oficir zalagao se za stvaranje ratne flote SAD od 600 brodova. Bio je inicijator ideje da se modernizuju i u aktivnu službu vrate četiri stara bojna broda tipa „Ajova“. Ostao je upamćen i po zalaganju za izgradnju većeg broja nuklearnih nosača tipa „Nimic“ i atomskih podmornica klase „Los Angeles“, kao i potpuno novih podmornica tipa „Si Vulf“.

zemalja morale bi da izdvoje znatno veće pomorske snage u vodama Sredozemlja nego što su sadašnje snage Šeste flote. Osim toga, Velika Britanija u vodama Sredozemlja ima više nego simbolične snage, pa je London, očigledno analizirajući sve činjenice, konstatovao da „i ne pomišlja na avanturu kao što je vojna intervencija u vodama Jadrana“, a Vašington je dao službeno saopštenje da „ne pomišlja na vojnu intervenciju u Jugoslaviji“.

BUDŽETSKI RASHODI ZEMALJA ZAPADNOEVROPSKE UNIJE

Tabela 1

Francuska		Velika Britanija		Belgija		Holandija		Nemačka		Španija		Portugal		Grčka		Italija	
1990.	189.440 mil. fr. f.	1991.	Nema podataka	1991.	100.000 mil. bl. f.	1990.	14.402 mil. guld.	1990.	52.520 mil. DM	1990.	870.433 mil. pez.	1989.	192.000 mil. esk.	1989.	611.000 mil. drah.	1989.	23.996.310 mil. lira

IZVOR: *The Europa World Year Book*, Volume 1 and Volume 2, England 1991.

VOJNE SNAGE ZEMALJA ZAPADNOEVROPSKE UNIJE

Tabela 2

	Francuska	Belgija	Holandija	Nemačka	Španija	Portugal	Grčka	Italija	Velika Britanija
	1990.	1990.	1990.	1990.	1990.	1990.	1990.	1990.	1990.
Vazduhoplovne snage	93.100	18.800	17.400	30.000	33.700	11.000	26.000	79.600	Nema podataka
Pomorske snage	65.300	4.500	16.500	32.000	Nema podataka	13.000	19.500	50.000	
Ukupne vojne snage	461.250	92.000	102.600	469.000	274.500	68.000	162.500	389.600	

IZVOR: *The Europa World Year Book*, Volume 1 and Volume 2, England 1991.

S U M M A R Y

RE-ACTIVATION OF THE WEST-EUROPEAN UNION AS THE ARMED FORCE OF THE EUROPEAN COMMUNITY AND ITS POSSIBLE OPTIONS IN THE YUGOSLAV CRISIS

The re-activation of the West-European Union (established as early as in 1949) is a consequence of new, growingly intensive, processes of integration within the European Community, which ensued after the meeting of representatives of its member-countries in the Dutch town of Maastricht this year. The main subject considered at this meeting was the problems of the community regarding its common defence and foreign policies. The West-European Union was officially declared the defence force of the European Community. The purpose, mission and composition of forces of this Union are to be taken and considered within this framework. It has been foreseen that its foundation will consist initially of a mix of the French and German army units and its shock force of the so called rapid intervention units. The aims of the West-European Union will be undoubtedly connected with the ability of the European Community to successfully respond by its military organization to the challenges linked with the appearance of hotbeds of crisis in Europe and possibly outside the European region, too.

With a view to the disintegration effects of the political crises in Yugoslavia and the Soviet Union, as well as to the possibility that the war conflict spreads from Yugoslavia to the Balkan Peninsula and even to the other European regions, in Brussels was discussed also the possibility of sending of troops of the West-European Union outside the territories of the European Community countries. Since the European Community issued regarding a possible sending of the so called white helmets to Yugoslavia an announcement on the aims of their engagement in this country, that are in many respects similar to the possible aims of the UN „blue helmets“, the author made a clear parallel pointing to the differences and consequences of sending of the West-European Union or UN troops to Yugoslavia.

R E S U M E

ACTIVATION REPETEE DE L'UNION OUESTEUROPEENNE COMME LE BRAS ARME DE LA COMMUNAUTE EUROPEENNE ET SES OPTIONS POSSIBLES CONCERNANT LA CRISE YOUGOSLAVE

Nouvelle activation militaire de l'Union Ouesteuropéenne (fondée en 1949) est une conséquence de nouveaux processus plus intenses de l'intégration intérieure de la Communauté Européenne, qui sont nées après la réunion des membres de la CE dans la ville néerlandaise Maastricht durant cette année. En général, durant cette réunion, on a étudié les problèmes de la Communauté liés à la défense commune et la politique extérieure communautaire. L'union ouesteuropéenne est promise officiellement comme la force de défense de la CE. Dans ce cadre il faut étudier l'objectif, la composition et la raison d'être

de cette Union auesteuropéenne. Pour le moment, il est prévu que sa base soit composée des unités franco-allemandes mixtes, et que la force de frappe soit la force de l'action rapide. Les objectifs de la UOE sont, normalement, liés à la possibilité de la CE d'agir en utilisant son organisation militaire pour répondre aux chalanges offerts par les zones de crise en Europe, mais aussi hors de ce milieu.

Tenant compte des conséquences désintégratives des crises politiques en Yougoslavie et en URSS, ainsi que de la possibilité d'élargissement des conflits en Yougoslavie hors Balkan d'autres espaces européens, on a réfléchi à Bruxelles de l'envoi des soit disant casques blancs en Yougoslavie. Pour ce but, on a publié les objectifs de leur engagement, pareillement aux casques bleus des NU. Alors une parallèle évidente entre ces deux sortes des forces de l'Union ouesteuropéenne et des Nations Unies est faite concernant Yougoslavie.

РЕЗЮМЕ

ПОВТОРНОЕ АКТИВИРОВАНИЕ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОЙ УНИИ КАК ВООРУЖЕННОЙ СИЛЫ ЕВРОПЕЙСКОГО СОДРУЖЕСТВА И ЕЕ ВОЗМОЖНЫЕ ОПЦИОНЫ В ЮГОСЛАВСКОМ КРИЗИСЕ

Повторное военное активирование Западноевропейской унии (основанной еще в 1949 году) является последствие новых, еще более интенсивных объединительных процессов внутри Европейского содружества, которые последовали после встречи стран участниц Европейского содружества в голландском городе Маастрихте в этом году. На этой встрече преимущественно рассматривались проблемы содружества, связанные с совместной оборонительной и внешней политикой. Западноевропейская уния официально провозглашена в оборонительную силу Европейского содружества. В рамках этого надо рассматривать и цель, состав и назначение сил Западноевропейской унии. Пока предусматривается, чтобы ее основу составляли смешанные французско-немецкие военные части, а ударную – войска т. н. сил быстрого развертывания. В любом случае цели Западноевропейской унии будут связаны с возможностью Европейского содружества через свою военную организацию успешно ответить на вызовы, связанные с возникновением очагов кризиса в Европе, но и вне нее.

Учитывая дезинтеграционные последствия политического кризиса в Югославии и Советском Союзе, а также возможность расширения военных столкновений из Югославии на Балканы и другие европейские пространства, а Брюсселе рассматривалась возможность размещения войск Западноевропейской унии вне территорий стран участниц Европейского содружества. Так как Европейское содружество в связи с возможным отправлением т. н. „белых касок“ в Югославию опубликовало сообщение о целях их привлечения, которые во многом похожи на цели, которые бы имели „голубые каски“ ООН, в работе дается ясная параллель, указывающая на разницы и последствия между привлечением войск Западноевропейской унии и Организации Объединенных Наций в Югославии.

KEBS i zemlje istočne Evrope

Pukovnik mr MILORAD TIMOTIĆ

Autor u članku ukazuje na značaj procesa KEBS-a za odnose među evropskim državama. Naglašava da su posle 1985. godine procesi KEBS-a znatno ubrzani, a kulminirali su usvajanjem Pariske povelje za novu Evropu i Bečkog dokumenta o jačanju mera poverenja i bezbednosti među državama učesnicama KEBS-a, u novembru 1990. godine. Sve je to izuzetno poboljšalo bezbednosnu situaciju u Evropi, odnosno u zoni primene mera KEBS-a, i stvorilo čvrstu osnovu i povoljnu atmosferu za dalje jačanje poverenja i saradnje među državama učesnicama.

Zemlje istočne Evrope ispoljile su interes za konstruktivno učešće u usvajanju mera za dalje jačanje poverenja i bezbednosti u Evropi. Na to su objektivno upućene zbog nepovoljne unutrašnje ekonomske situacije i potrebe za smanjivanjem, modernizacijom i optimizacijom oružanih snaga.

Ukoliko se ispoljeni opšti trendovi poboljšavanja međunarodne situacije u osnovi održe, autor pretpostavlja da će zemlje istočne Evrope nastaviti da konstruktivno saraduju u produbljivanju poverenja i bezbednosti u Evropi u okviru procesa i institucija KEBS-a. To će doprinosti jačanju duha kooperativnosti, evropskog zajedništva, otvorenosti i uzajamnog poverenja, što je u funkciji poboljšavanja vojno-političke situacije u Evropi i bezbednosti svih evropskih država. Interesi Jugoslavije i ostalih istočnoevropskih zemalja u tom pogledu su veoma bliski i omogućuju plodnu saradnju.

Od 1. avgusta 1975, kada su šefovi država ili vlada 35 zemalja Evrope i Severne Amerike potpisali Završni akt u Helsinkiju, Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji (KEBS) jedan je od činilaca koji značajno utiču na političke odnose i procese i vojno-političku situaciju u Evropi. Tokom prvih deset godina postepeno se i mučno KEBS afirmisao i stvaran je novi duh saradnje i prijateljskih odnosa među državama učesnicama. Posle dolaska Mihaila Gorbačova na vlast u Sovjetskom Savezu ubrzavaju se procesi KEBS-a. Već u septembru 1986. on usvaja Stokholmski dokument, kojim se prvi put uvode posmatranje i inspekcija vojnih aktivnosti

na teritoriji zemalja učesnica, čime se osetno smanjuje rizik od izbijanja ratnih sukoba i podstiče razvijanje uzajamnog poverenja. U Beču je 1990. godine usvojen novi dokument, kojim su mere iz Stokholma znatno proširene i koji je veliki napredak u jačanju poverenja i bezbednosti, povećanju otvorenosti i transparentnosti vojnih snaga i predvidivosti njihovog razvoja. Od tih mera je najradikalnija razmena informacija o oružanim snagama, kojom svaka zemlja učesnica obaveštava sve ostale o svojim vojnim jedinicama ranga puk-brigada i višim, o njihovom brojnom stanju, lokaciji, formacijskom nazivu i glavnim sistemima naoružanja. Razmena tih podataka uspešno je ostvarena u aprilu ove godine, o stanju od 1. maja, a nadalje će se obavljati svake godine od 15. decembra, o stanju od 1. januara naredne godine. Usvojen je i postupak ocenjivanja tačnosti razmenjenih podataka, koji je tokom ove godine uspešno primenjivan u praksi.

Sve to je izuzetno poboljšalo bezbednosnu situaciju u Evropi, odnosno u zoni primene mera KEBS-a, i stvorilo čvrstu osnovu i povoljnu atmosferu za dalje jačanje poverenja i saradnje među državama učesnicama. Mada je taj pozitivan proces uhvatio duboke korene u većini država učesnica, njegov dalji uspešan razvoj zavisice od opšteg stanja međunarodnih odnosa, odnosa među državama učesnicama KEBS-a i od razvoja unutrašnje situacije u svakoj od zemalja pojedinačno.

MEĐUNARODNA SITUACIJA

Svet ulazi u poslednju deceniju ovog stoleća sa nadom u mir, poboljšanje međunarodne situacije, jačanje demokratskih institucija i dosledno poštovanje ljudskih prava i sloboda. Zbivanja u Evropi tokom poslednjih pet-šest godina, kao i razvoj odnosa među supersilama, daju osnovu za takvu nadu, ali nisu otklonjena u potpunosti strahovanja od nepredvidljivih iskušenja, kriza, sukoba i nekontrolisanih migracija izazvanih prvenstveno velikim razlikama u nivou privrednog razvoja i životnog standarda, čak i u Evropi, a naročito u Aziji i Africi.

Opšti odnosi u svetu umnogome će biti optrećeni nepredvidljivostima u unutrašnjem razvoju SSSR-a i bivših socijalističkih zemalja, pa i neizvesnostima u njihovim među-

sobnim odnosima, uz neminovne implikacije na međunarodnu scenu. Do sada su promene u sovjetskoj spoljnoj politici, koja je „novim mišljenjem“ uspešno i brzo napustila duh vojne i ideološke konfrontacije i prihvatila političku filozofiju zasnovanu na univerzalnim vrednostima i savremenim civilizacijskim tekovinama, bile radikalne i omogućile su velike pozitivne prodore na evropsku i svetsku scenu. Napuštanje suparničkog pristupa, a prihvatanje otvorenosti, duha kooperativnosti i civilizacijskog zajedništva i nastojanje da se prihvate i dele zajedničke vrednosti sve više karakterišu sovjetsku spoljnu politiku. Na žalost, nemoguće je predvideti koliko će se do sada ispoljeni trendovi sovjetske spoljne politike učvrstiti i stabilizovati, jer je unutrašnja situacija izuzetno fluidna i teška. Čini se, ipak, da su u Sovjetskom Savezu već stvorene povoljne društvene, političke, intelektualne i moralne pretpostavke za demokratski razvoj ili, u najmanjem, za neprihvatanje ekstremnih levih ili desnih opcija, sa odgovarajućim posledicama na spoljnu politiku. U celini, izgledi za nastavak povoljne političke klime na međunarodnoj sceni, uz održavanje dobrih odnosa, saradnje i produbljivanja razumevanja među odlučujućim akterima, uz verovatne manje oscilacije, znatno su veći nego verovatnoća da povrate konfrontacije i ideološki rat. To će omogućiti povoljne uslove za nastavljavanje i produbljivanje procesa saradnje u okviru KEBS-a.

Zemlje „trećeg sveta“, zemlje u razvoju, na žalost, i dalje će biti politički nestabilne zbog siromaštva i socijalnih tenzija, kao i zbog nacionalnih, verskih i plemenskih sporova i ratova. Nerešena pitanja etničkih granica ugrožavaće i regionalnu stabilnost u potencijalnim žarištima, i to će, kad Zapad oceni da su ugroženi njegovi „vitalni“ interesi, dovesti i do intervencija vojnom silom, pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija ili u okviru drugih mehanizama kolektivne bezbednosti. Ako se oružana intervencija preduzima pod okriljem Ujedinjenih nacija, ili u okviru drugih aranžmana kolektivne bezbednosti, ona dobija formalni međunarodni legalitet, mada se iza nje mogu prikrivati i sasvim prepoznatljivi interesi sila koje intervenišu. Sve to, ipak, ne bi trebalo da ima direktne negativne posledice na rad KEBS-a, mada će neminovno usporiti njegove procese.

ODNOSI MEĐU DRŽAVAMA UČESNICAMA KEBS-a

Konferencijom o evropskoj bezbednosti i saradnji prvobitno su bila obuhvaćena veoma stabilna područja sveta. U jednom delu, zapadnom, stabilnost je počivala na ekonomskom prosperitetu i relativnom socijalnom miru, a u istočnom – na ideološkom monolitizmu i jakoj državnoj vlasti. Sa političkim promenama na Istoku, otvaranjem procesa privredne i socijalne transformacije i raspuštanjem vojnog saveza, izbili su neki latentni međudržavni sporovi, naročito oni koji proizilaze iz mešovite etničke strukture, nedefinisanosti granica (naročito tamo gde su nasilno menjane posle drugog svetskog rata), a ne mogu se zanemariti ni brojne predrasude, istorijska nepoverenja, teritorijalne pretenzije, nacionalizam, strah i neprijateljstvo među pojedinim zemljama. Sovjetski Savez, bar u doglednoj budućnosti, ne može se održati u sadašnjim granicama. Države koje se iz njega izdvoje postaće članice KEBS-a (tri baltičke su već postale) i verovatno će i na tom forumu pokretati brojna nerešena pitanja u odnosima sa bivšom državnom zajednicom. Zbog toga će, verovatno, rubne države sadašnjeg Sovjetskog Saveza i njihovi međusobni odnosi često biti na dnevnom redu KEBS-a tokom ove decenije.

Među ostalim bivšim socijalističkim državama ne bi trebalo očekivati vojne sukobe tokom ove decenije, mada će u njihovim bilateralnim odnosima biti sporova, od kojih će neki morati da dođu i na KEBS. Na primer, odnosi između Rumunije i Mađarske, Rumunije i Sovjetskog Saveza u vezi s Moldavijom, pa i između Jugoslavije, odnosno njenih naslednika, i Albanije, a možda i Mađarske i Bugarske.

Zapadna Evropa će, nesumnjivo, i dalje nastaviti političku i ekonomsku integraciju, stvarajući najveće zajedničko tržište u svetu i jednu od najmoćnijih privrednih grupa na koju će Japan i SAD morati veoma ozbiljno da računaju.¹ Mada je proces usklađivanja različitih političkih i ekonomskih interesa pojedinih članica složen i osetljiv, nije verovatno da se u Zapadnoj Evropi pojave sporovi koji bi se morali razrešavati primenom mehanizama KEBS-a, pogotovu zbog toga što

¹ *Strategic Analysis*, IDSA, New Delhi, april 1991, str. 61.

Evropska zajednica i Zapadnoevropska unija imaju sopstvene procedure za pomirenje suprotnih interesa članica. NATO će se i dalje transformisati prema političkim promenama u svetu i u Evropi, a stvaraće se i novi oblici kolektivne bezbednosti, kojima će se postepeno obuhvatiti sve učesnice KEBS-a i cela zona primene mera KEBS-a. U prvoj fazi to će se ostvarivati jačanjem uloge postojećih institucija KEBS-a – Saveta ministara, Centra za sprečavanje sukoba i Komiteta visokih funkcionera.

Unutrašnja situacija u bivšim socijalističkim zemljama je najteže predvidljiva varijabla daljeg procesa KEBS-a, i ona će najozbiljnije ugrožavati njegova dosadašnja ostvarenja i dalji napredak. Zbog katastrofalne privredne situacije u SSSR-u i još nekim bivšim socijalističkim zemljama, kolebanja i teškoća u njihovoj demokratskoj i tržišnoj transformaciji, nisu isključena ni najtragičnija zbivanja i raspleti u unutrašnjim političkim i društvenim odnosima. To je, istovremeno, i najveća opasnost za dalje uspešno odvijanje procesa jačanja poverenja i bezbednosti u Evropi, kao i za sprovođenje slova i duha do sada usvojenih mera i principa, naročito onih koji su definisani Pariskom poveljom o novoj Evropi i Bečkim dokumentom 1990. godine o jačanju mera poverenja i bezbednosti. Samo u uslovima unutrašnje socijalne stabilnosti i zadovoljavajućeg privrednog prosperiteta mogu se u jednoj zemlji oživotvoriti visoki principi demokratije, ljudskih prava i sloboda, priznati kao međunarodne pravne norme potpisivanjem Pariske povelje o novoj Evropi 21. novembra 1990. godine.

NEKE OD PREDVIĐENIH MERA ZA PRODUBLJIVANJE I UNAPREĐENJE TEKOVINA KEBS-a

Obe velike sile su saglasne u proceni da je opasnost od nuklearnog rata, ili ratnog sukoba širih razmera u Evropi, praktično svedena na minimum.² U skladu s tim, one smanjuju zalihe oružja, oružane snage, vojne budžete i pripremaju konverziju vojne industrije na civilnu proizvodnju. Naravno, i NATO i SSSR zadržavaju ubedljivu vojnu silu za obezbeđivanje svojih globalnih i drugih nacionalnih interesa.

² Saopštenje prvog zamenika NGŠ OS SSSR, general-pukovnika B. A. Omeličeva, na seminaru o vojnim doktrinama u Beču 10. oktobra 1991, str. 5.

Učesnice KEBS-a u većini su raspoložene da, prema vojno-političkoj proceni da je umanjena pretnja od opšteg ratnog sukoba, nastave sa proširivanjem mera jačanja poverenja i bezbednosti. Očekuje se da naredne godine sastanak šefova država ili vlada zemalja učesnica u Helsinkiju dâ novi podsticaj aktivnosti KEBS-a u oblasti ograničavanja oružja i unapređenja mira. Nesumnjivo, ići će se na dalje povećanje transparentnosti, na ograničavanje vojnih aktivnosti, smanjivanje stokova oružja i oružanih snaga, jačanje uloge Centra za sprečavanje sukoba, poboljšavanje postupaka za kontrolu i sprečavanje kriznih situacija, a u kasnijoj fazi i na usvajanje mehanizama kolektivne bezbednosti i snaga za očuvanje mira.³ U vezi s tim, postoji visoka saglasnost i duh kooperativnosti među članicama NATO i zemljama istočne Evrope, kao i nesvrstanim i neutralnim zemljama.

Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji i njene ustanove postaju veoma značajne u miroljubivom rešavanju sporova među državama učesnicama i sprečavanju kriznih situacija u zoni primene mera KEBS-a. Razmatraju se mogućnosti da se uloga Centra za sprečavanje sukoba ojača tako da dobije i funkciju mirenja i arbitriranja među stranama u sporu, o čemu postoji načelna saglasnost svih zemalja učesnica.

Istočnoevropske zemlje su veoma aktivne i kooperativne u predlaganju mera za proširivanje poverenja i bezbednosti u zoni primene mera KEBS-a. Mađari, Češko-Slovaci i Poljaci podneli su 18. maja 1990. zanimljiv predlog za uvođenje dvostranih mera među susednim zemljama, naročito u prigraničnim zonama, radi povećanja transparentnosti i otvorenosti. One se odnose na razređivanje trupa u prigraničnim područjima, kao i na povlačenje jedinica i naoružanja izrazite ofanzivne namene iz dogovorenih zona uz granicu.⁴ Smatralo se da bi to bila pogodna mera da se smanji povremena zategnutost na granicama nekih centralnoevropskih i istočnoevropskih zemalja. Ipak, nije verovatno da će te mere u doglednoj budućnosti biti primenjene ni na bilateralnom nivou, niti među svim učesnicima KEBS-a.

³ *NATO Review*, No 1, February 1991, str. 18.

⁴ Mađari su slične bilateralne mere predložili Jugoslaviji, ali one nisu mogle biti ostvarene zbog tehničkih i materijalnih problema vezanih za dislokaciju jedinica.

Postoje i predlozi da se znatno radikalnije ograničavaju nivo i karakteristike vojnih aktivnosti u Evropi. Ima pristalica da se sadašnji parametar za vojne aktivnosti koje podležu obaveznoj najavi (13.000 ljudi i 300 tenkova) usvoji kao limitirajući parametar za sve vojne aktivnosti svih 38 učesnica KEBS-a, odnosno da se sve zemlje odreknu vežbi i manevara u kojima bi učestvovalo više od 6.000 ljudi. Time bi se u začetku sprečilo obavljanje pretećih vojnih aktivnosti. Za tu meru su, za sada, zainteresovane i zapadne i istočne zemlje, tako da će ona verovatno biti usvojena u bližoj budućnosti.

U vezi s razmenom informacija o oružanim snagama razmišlja se i o uključivanju podataka o proizvodnji vojne opreme i naoružanja. To bi omogućilo da sve zemlje učesnice KEBS-a pravovremeno budu obavestene o trendovima u razvoju vojnog naoružanja, što smanjuje rizik od sukoba i povećava otvorenost i transparentnost. Međutim, predlog članica NATO da se parametar za obavezno prijavljivanje vojnih aktivnosti smanji sa 13.000 na 6.000 učesnika za sada nema izgleda da dobije podršku istočnih zemalja.

Ima predloga sa Zapada da se na pojedine aktivnosti KEBS-a, na primer seminare o vojnim doktrinama, pozivaju parlamentarne delegacije iz istočnoevropskih zemalja radi upoznavanja sa stanjem vojne misli i uvida u komparativne procese odlučivanja o pitanjima odbrane. Za sada je i to samo jedna od ideja za buduće rasprave. Sovjetski Savez je inicijator ideje da se na jednom od dodatnih seminara KEBS-a detaljno razmotre i definišu kriteriji o odbrambenoj dovoljnosti. Pošto su se izjasnili za strategiju odbrambene dovoljnosti, odnosno za izgradnju oružanih snaga koje nikoga, a pogotovu glavnog suparnika, ofanzivno ne ugrožavaju, a obezbeđuju sigurnu odbranu zemlje, Sovjeti su ocenili kao potrebno da omoguće svim učesnicima KEBS-a da zajednički utvrde kriterije odbrambene dovoljnosti. Sovjeti su predložili da se na seminaru, uz učešće stručnjaka iz svih 38 zemalja učesnica KEBS-a, rasprave sledeća pitanja:

- (1) šta je neofanzivna struktura oružanih snaga i koji su njihovi organizacioni i strukturni principi;
- (2) koja ograničenja treba uspostaviti za udarne i ofanzivne sisteme u strukturi oružanih snaga;

(3) uticaj kvalitativnih parametara naoružanja na odbrambenu dovoljnost;

(4) stacioniranje i organizacija strategijskih i operativnih formacija oružanih snaga kako bi dobile isključivo odbrambenu ulogu;

(5) defanzivna strategija, s posebnim akcentom na odricanje od mogućnosti preventivnog udara i ofanzivnih operacija širokog opsega, a sa opredeljenjem na aktivnu odbranu;

(6) orijentacija obuke komandi i jedinica isključivo na sticanje odbrambenih veština;

(7) smanjivanje vojnih budžeta i njihovo usklađivanje sa odbrambenom dovoljnošću;

(8) ograničavanje vojne proizvodnje i njene preorijentacije na odbrambenu opremu i naoružanje;

(9) razmatranje svih navedenih pitanja i na koalicionom nivou i usklađivanje strukture, lokacije i obuke koalicionih snaga sa principima odbrambene dovoljnosti.

Diskusija o navedenim pitanjima i usvajanje zajedničkih kriterija odbrambene dovoljnosti nesumnjivo bi doprineli otklanjanju ratne opasnosti i produbljivanju uzajamnog poverenja i bezbednosti u zoni primene mera KEBS-a. Nema sumnje da će KEBS svim navedenim pitanjima posvetiti pažnju u najbližoj budućnosti ukoliko se u osnovi zadrže sadašnji trendovi političkog razvoja u Evropi. I Sovjetski Savez, odnosno njegovi naslednici, i SAD zainteresovani su za smanjivanje vojnih rashoda i optimalizaciju svojih oružanih snaga. Prvi zbog teške privredne situacije i neophodnosti preorijentacije resursa na civilni sektor privrede, a drugi zbog potreba da većim ulaganjima u nauku i tehnologiju uspešnije održavaju korak sa Japanom i Zapadnom Evropom, kao i da posvete više pažnje rešavanju ne malih socijalnih problema (kriminal, narkomanija, pa i siromaštvo). Ove zemlje će morati da posvete znatno više pažnje i sredstava i ekološkim problemima, tako da im se u pogledu optimalizacije oružanih snaga znatno poklapaju objektivni interesi.

U slučaju političkih i ekonomskih poremećaja, što se ne može sasvim isključiti, ukupne tekovine KEBS-a mogu biti dovedene u pitanje. Ipak, postoji raspoloženje i dobra volja, na Istoku, kao i na Zapadu, da se nepovoljna zbivanja, koja su u suprotnosti sa duhom i slovom Helsinškog dokumenta i

Pariske povelje za novu Evropu, zajedničkim naporima svih učesnica KEBS-a i primenom postojećih mehanizama za mirno rešavanje sporova, rasprave i razreše na razuman i miroljubiv način. Do sada su zemlje istočne Evrope ispoljile dobru volju i duh kooperativnosti u razmatranju većine pitanja na dnevnom redu KEBS-a, prvenstveno mera za jačanje poverenja i bezbednosti.

Jačanje duha kooperativnosti, evropskog zajedništva, otvorenosti i uzajamnog poverenja može biti samo u funkciji učvršćivanja vojno-političkog položaja SFRJ. Interesi Jugoslavije i drugih istočnoevropskih zemalja u tom pogledu veoma su bliski, što im omogućava da i u okviru procedura i ustanova KEBS-a sarađuju i zajednički doprinose poboljšanju poverenja i bezbednosti u Evropi.

S U M M A R Y

C.S.C.E. AND THE EAST EUROPEAN COUNTRIES

The author points out the significance of the CSCE processes for the relations between the European countries. He stresses the fact that the processes considerably accelerated from 1985 and on and culminated by the adoption of the Paris Chapter for the new Europe and the Vienna document on building up and strengthening the confidence and security between the countries participating in the CSCE, in November 1990. Thus the security in Europe, i. e. in the zone of application of the CSE, was substantially promoted, and a firm foundation and favourable atmosphere for a further development of confidence and cooperation between the participating countries were created.

The East European countries have shown that they are interested for their constructive participation in the adoption of measures for promotion and strengthening the confidence and security in Europe. They were also objectively drawn and attracted to this process because of their unfavourable internal economic situations and their need for the reduction, modernization and optimization of their armed forces.

The author supposes that the East European countries will continue to constructively cooperate in further promoting the confidence and security in Europe within the framework of the CSCE processes and institutions inasmuch the hitherto expressed general trends of improvement of the international situation will continue. This will contribute to the strengthening of the spirit of cooperativeness, European openness and mutual confidence, all of which will improve the military-political situation in Europe and the security of all European countries. Interests of Yugoslavia and other East European countries are in this respect very close and make a fruitful cooperation possible.

RESUME

CSE ET LES PAYS DE L'EUROPE DE L'EST

Dans cet article, l'auteur montre l'importance du processus de la CSE pour les rapports mutuels des Etats européens. On souligne que, après 1985, les processus de la CSE sont accélérés et ont eu leur culmination par l'adoption de la Charte de Paris pour la nouvelle Europe et aussi du Document de Vienne sur le renforcement des mesures de confiance entre les pays membres de la CSE, en novembre 1990. Tout cela a amélioré la situation au point de vue sécurité dans la zone d'application des mesures de la CSE, et a créé la base solide et atmosphère favorable pour la continuation du renforcement des mesures de confiance et de coopération entre les Etats participants.

Les pays de l'Europe de l'Est ont montré l'intérêt pour la participation constructive pendant l'adoption des mesures pour le renforcement de confiance et de sécurité en Europe. Ces pays ont été dirigés vers la solution comme telle à cause des situations intérieures économiques défavorables et à cause de nécessité de diminution, modernisation et optimisation des forces armées nationales.

Auteur suppose que les pays de l'Europe de l'Est vont continuer leur coopération constructive avec les autres ayant pour but renforcement de la confiance et de la sécurité en Europe au profit de tous les pays européens. Les intérêts de la Yougoslavie et des autres pays est-européens, à ce point de vue, sont très proches et facilitent la coopération féconde.

РЕЗЮМЕ

СБСЕ И СТРАНЫ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Автор в статье указывает на значение процесса СБСЕ для отношений между европейскими государствами. Он подчеркивает, что после 1985 года процессы СБСЕ получили значительное ускорение, а кульминации достигли принятием Парижской грамоты для новой Европы и Венского документа об укреплении мер доверия и безопасности между государствами участниками СБСЕ в ноябре 1990 года. Все это способствовало значительному улучшению состояния безопасности в Европе, т. е. в зоне применения мер СБСЕ, и создало прочную основу и положительную обстановку для дальнейшего укрепления доверия и сотрудничества между государствами участниками.

Страны Восточной Европы проявили интерес к конструктивному участию в принятии мер по дальнейшему укреплению доверия и безопасности в Европе. Такой интерес им навязывала неблагоприятная внутренняя экономическая ситуация и необходимость сокращения, модернизации и оптимизации вооруженных сил.

Если проявленные общие тенденции улучшения международной ситуации, в основном, будут продолжаться, автор предполагает, что страны Восточной Европы и впредь будут конструктивно сотрудничать в углублении доверия и безопасности в Европе в рамках процесса СБСЕ. Это способствует укреплению духа кооперативности, европейской общности, откровенности и взаимного доверия, что находится в функции улучшения военно-политической ситуации в Европе и безопасности всех европейских государств. Интересы Югославии и остальных восточноевропейских стран являются весьма близкими и обеспечивают плодородное сотрудничество.

Verifikacija i mere za jačanje poverenja i bezbednosti u Evropi

SILVA RAMUSOVIĆ – MITROVIĆ

U članku se obrađuje pojam, uvođenje i evolucija primene metoda verifikacije u okviru mera za jačanje poverenja i bezbednosti Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji (KEBS). Autor je, radi potpunijeg prikaza primene metoda verifikacije, dotakao i određene sporazume o kontroli naoružanja, čiji je neizostavni sastavni deo verifikacija.

Prilikom sklapanja međunarodnih sporazuma jedan od osnovnih problema je verifikacija, bez koje nema doslednog sprovođenja sporazuma bez obzira na to što nijedan metod verifikacije nije bez određenih nedostataka. Nespремnost da se prihvate adekvatni metodi verifikacije, odnosno kontrola doslednosti sprovođenja, godinama je sprečavala veće pomake u toj oblasti. Tek započinjanjem procesa KEBS-a uvode se i postepeno usavršavaju sveobuhvatni i precizni metodi verifikacije o ograničavanju vojnih aktivnosti, a zatim se oni postepeno šire i na druge oblasti sporazumevanja u okviru KEBS-a.

Dobrovoljno prihvatanje metoda verifikacije sporazuma zaključenih u okviru KEBS-a ne samo da je garancija njihovog sprovođenja već je i pokazatelj poboljšane političke klime i uzajamnog poverenja država učesnica. Jer, jačanje uzajamnog poverenja omogućiće uvođenje još usavršenijih metoda verifikacije zaključenih sporazumom.

RAZVOJNI PUT KEBS-a

Odluku o sazivanju Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji (KEBS) donele su države učesnice u vreme pojačane trke u naoružavanju i povećane zategnutosti između dva bloka. Početak KEBS-a nije obećavao mnogo jer su države učesnice imale veoma različite stavove i ciljeve. Istok, u stvari, nije želeo suštinske promene, već samo učvršćivanje postojećeg stanja u Evropi; Zapad je želeo promene, ali samo na Istoku, a neutralne i nesvrstane zemlje (NNZ), koje su i bile najviše ugrožene takvim stanjem, želele su kvalitativne promene i na Istoku i na Zapadu. Ipak, i pored tako različitih ciljeva, sve države učesnice su imale jedan zajednički cilj – unapređenje

detanta u Evropi. Način da se to ostvari videle su u pregovorima na KEBS-u, koji su okončani 1975. godine, kada je 35 država učesnica u Helsinkiju potpisalo Završni akt. One su svoju saradnju na planu mera za jačanje poverenja i bezbednosti zasnivale na principu dobrovoljnosti. Smatrale su da prethodna najava većih vojnih manevara i razmena posmatrača na dobrovoljnoj osnovi, kao gest dobre volje, pokazuju da iza izvođenja vojnih aktivnosti nema nikakve neprijateljske namere države učesnice koja ih izvodi. Zbog toga se u Završnom aktu verifikacija uopšte ne pominje.

Samo dve godine kasnije, u vreme novog zaošttravanja odnosa između dva bloka i početka krize detanta, otpočeo je dogovoreni sastanak KEBS-a u Beogradu (1977–1978). Njegov osnovni zadatak bila je analiza rezultata primene Završnog akta i razmatranje mogućnosti za dalji razvoj celog procesa. Međutim, zbog pogoršane situacije, nijedan blok nije bio zainteresovan za usvajanje značajnijih mera za jačanje poverenja. Mada neki smatraju da je bio potpuni neuspeh, jer na njemu nije usvojen nikakav sadržajni dokument, sastanak u Beogradu, ako ništa drugo, doprineo je kontinuitetu KEBS-a.

Novi sastanak KEBS-a počeo je 1980. godine u Madridu u još nepovoljnijim međunarodnim uslovima. Međutim, mada je kriza detanta dostigla kulminaciju, situacija je bila povoljnija jer su oba bloka, svaki iz svojih razloga, bila zainteresovana za uspešan ishod. To je potvrđeno usvajanjem Madridskog mandata 1983. godine. U njemu su mere za jačanje poverenja dopunjene i postale su mere za jačanje poverenja i bezbednosti. Osim toga, prvi put je predviđena obaveza da svaku meru prati i oblik verifikacije koji odgovara njenom sadržaju. Praktično, to je značilo da se ne mogu predlagati i raspravljati mere koje nije moguće verifikovati.

Mada je uvođenje verifikacije bilo veliki pomak u radu KEBS-a, do istinskog napretka je došlo tek na Konferenciji o merama za jačanje poverenja i bezbednosti i razoružanja u Stokholmu. Naime, Stokholmskim dokumentom, usvojenim 1986. godine, zaista su utvrđeni adekvatni oblici verifikacije.

Jednom prihvaćeni, oblici verifikacije su se našli u poboljšanoj formi u Bečkom dokumentu, koji su 34 države učesnice (nakon ujedinjenja dve Nemačke) usvojile 17. novembra 1990. u Beču. Vrhunac svega bilo je potpisivanje Pariske povelje za

novu Evropu 21. novembra 1990. u Parizu. U njoj se, u delu koji se odnosi na bezbednost, pored Bečkog dokumenta, našao i Sporazum o konvencionalnim snagama u Evropi (CFE). Pre toga, pregovori o uzajamnom smanjenju snaga (MBFR) između NATO i VU vođeni su 15 godina bez uspeha. Jedan od razloga zbog kojih su pregovori pretrpeli neuspeh bila je i nemogućnost da se usaglasе stavovi oko odredaba verifikacije.

Iz razvojnog puta KEBS-a vidi se da su države učesnice u toku pregovora učile kako da mirno sarađuju, menjaju navike i jačaju međusobno poverenje tragajući za zajedničkim interesima i ciljevima, otklanjajući postepeno sumnjičavost, razlike u shvatanju vojne tajne i čuvanju podataka. Jer, upravo je proglašavanje svakog podatka vojnom tajnom onemogućavalo kontrolu i sticanje bilo kakvog uvida u poštovanje odredaba potpisanog sporazuma. To znači da je osnovni problem postalo pitanje verifikacije, zbog čega je, između ostalog, i došlo do zastoja u procesu KEBS-a.

VERIFIKACIJA – GARANT POŠTOVANJA SPORAZUMA

Odnos prema verifikaciji uglavnom zavisi od interesa i ciljeva pregovarača. U praksi se manifestuje na različite načine, počev od tvrdnje da nije neophodna do toga da se samo striktnom verifikacijom može obezbediti provera svakog elementa i osigurati garancija da se sporazum neće kršiti. Oba prilaza su ekstremna i uglavnom se koriste tokom pregovora kao argument za potvrdu sopstvenih stavova. Međutim, veoma je važna činjenica da ne postoji univerzalni oblik verifikacije, jer se prema cilju pregovora i sadržaju materije o kojoj se pregovara određuje oblik verifikacije koji će obezbediti uspešno sprovođenje sporazuma. Pri tom je uticaj subjektivnih činilaca, kao što su istorijska iskustva, prethodni i trenutni odnos između država učesnica pregovora i, posebno, stepen međusobnog poverenja, promenljiva kategorija čiji se značaj manifestuje u svakom konkretnom slučaju. Dakle, ako se pođe od stanovišta da je osnovni cilj verifikacije da učesnicima u pregovorima obezbedi određeni stepen sigurnosti, odnosno

neku vrstu garancije da se svi pridržavaju preuzetih obaveza, jasno je da se oblici verifikacije moraju odrediti tako da omoguću ostvarivanje tog cilja.

Različita gledišta uslovljavaju različite definicije verifikacije, a svako od njih odražava stav i ciljeve svojih autora. Pri tome su uslovi u kojima se definicija razvijala i ciljevi koje je trebalo ostvariti bili osnov za konkretno rešenje. Tako su, na primer, Niksonova, Fordova i Karterova administracija podržavale princip tzv. adekvatne verifikacije. Nju je Nikson definisao kao praktični standard „pomoću koga ćemo utvrditi da li pokušaj prekršaja možemo identifikovati... i da li to možemo pravovremeno učiniti da bismo mogli da reagujemo na odgovarajući način“.¹ U tom slučaju pod praktičnim standardom se podrazumeva raspolaganje određenim instrumentarijem koji obezbeđuje mogućnost realizacije u praksi.

Kriterijum adekvatne verifikacije mogao bi se tumačiti na različite načine, pa čak i zloupotrebiti. Ipak, sa sigurnošću se može reći da je cilj adekvatne verifikacije da oceni rezultate pridržavanja odredaba sporazuma. Njen osnovni zadatak je da tačno utvrdi da li je neka odredba prekršena, i to što je moguće bliže trenutku kada je prekršaj učinjen. Osnovni preduslov za njenu primenu jeste postojanje jasnih i precizno definisanih odredaba sporazuma i pristup potrebnim podacima na osnovu kojih bi moglo da se proverí poštovanje odredaba.

Reganova administracija je tzv. adekvatnu verifikaciju odbacila kao neodgovarajuću i usvojila princip tzv. efikasne verifikacije. Međutim, pošto taj pojam još uvek nije jasno definisan i u odnosu na adekvatnu verifikaciju, može se zaključiti da se radi samo o želji da javnost stekne utisak da je učinjen kvalitativni pomak iako, u stvari, nema nikakvih promena u odnosu na ranija gledanja. To može da se vidi i iz definicije pojma efikasne verifikacije koju je ponudio ambasador Pol H. Nice kada je govorio o ravnoteži između zahteva verifikacije i zahteva bezbednosti u Sporazumu o raketama srednjeg i kraćeg dometa (INF):

„Shvatamo da ne možemo biti sigurni da ćemo svaki put kada Sovjeti prekrše sporazum INF uspeti to i da utvrdimo, ali isto tako shvatamo da to i nije cilj. Pre bi se moglo reći

¹ Volker Kunzendorf, *Verification in Conventional Arms Control*, Adelphi Papers, No 245, IISS, London, Winter 1989, str. 6.

... da ćemo, ako Sovjeti pređu granicu sporazuma na način koji je vojno značajan, biti u stanju da otkrijemo takvo kršenje i efikasno reagujemo, sprečavajući Sovjete da na taj način ostvare prednost. Mi to nazivamo efikasnom verifikacijom, a to je zahtev koji režim verifikacije za sprovođenje sporazuma INF zadovoljava.²

Na osnovu prvog dela njegovog objašnjenja može se zaključiti da više odgovara terminu „adekvatan“ nego „efikasan“, i da se nastavak, u kojem je malo detaljnije obrađen značaj kršenja sporazuma i potreba da se raspoláže sposobnošću efikasnog reagovanja, nimalo ne razlikuju od onoga što se logično očekuje. Rezultat celog tog poduhvata trebalo bi da bude odvratanje od kršenja sporazuma, što je veoma važno kako na vojnom, tako i na političkom planu. Naravno, pri tome ne treba zanemariti činjenicu da sistem verifikacije ne sadrži mere koje bi se primenile u slučaju kršenja sporazuma, pošto je isključivi zadatak verifikacije da kroz obezbeđivanje odgovarajućih činjenica i podataka utvrdi da li se države potpisnice pridržavaju ili ne pridržavaju sklopljenog sporazuma. Prema tome, primenom verifikacije se samo smanjuje mogućnost da država potpisnica ostvari prednost kršenjem sporazuma.

METODI VERIFIKACIJE

Pitanje metoda pomoću kojih će se verifikacija sprovoditi, u suštini, pitanje je načina na koji će se obezbeđivati podaci koji treba da potvrde da li se sporazum poštuje ili ne. Za ostvarivanje tog cilja posebno su značajna dva metoda verifikacije: inspekcija i primena nacionalnih tehničkih sredstava (NTS).

Pod inspekcijom, kao metodom verifikacije, prvenstveno se podrazumeva sprovođenje kontrole na licu mesta, koja je dugo bila predmet najoštrijih sporenja. Naime, od zemlje na čijoj teritoriji je trebalo da se izvede inspekcija zahtevano je da dozvoli ulazak na svoju teritoriju timu inspektora i unošenje određenih sredstava za posmatranje, što se smatralo narušava-

² Paul H. Nitze, *NATO Should Focus on Modernization and Arms Control*, Official Text, London: United States Information Service, US Embassy, 9 December 1988, str. 9.

njem nacionalnog suvereniteta. Istina, ne može se poreći da sprovođenje inspekcije zadire u suverenitet jedne zemlje, ali je nesporno i to da određene mere o kojima se pregovara zahtevaju strogu kontrolu, odnosno detaljan uvid u suštinu. Stoga je takvim sporazumima predviđeno i više vrsta inspekcije, kao što su rutinska inspekcija, inspekcija na zahtev, uz kratko vreme upozorenja, i permanentno posmatranje, jer jedino njihovom primenom može da se ostvari cilj verifikacije sporazuma.

Primena NTS prvi put je zvanično priznata 1972. godine, kada je sklopljen Sporazum o ograničavanju antibalističkih raketa (ABM) između SAD i SSSR-a. Nacionalna tehnička sredstva, naime, podrazumevaju korišćenje kamera na satelitima koje obezbeđuju fotografije visoke rezolucije, praćenje sistema veze pomoću elektronske opreme koja se nalazi na satelitima, prikupljanje podataka pomoću drugih senzora koji se nalaze na satelitima (posebno infracrvenih senzora), i seizmološko praćenje izvođenja podzemnih nuklearnih proba.³ Smatra se da njihova primena predstavlja metod verifikacije koji manje zadire u suverenitet jedne zemlje od inspekcije, jer se nacionalni suverenitet ne proteže na kosmički, već samo na vazdušni prostor. Tome pogoduje i stav međunarodnog javnog prava, prema kojem svaka zemlja ima pravo da koristi kosmos u miroljubive svrhe.

Navedene prednosti u primeni NTS naterale su razvijene zemlje da što pre uđu u kosmos, delimično zbog verifikacije, ali još više zbog toga da ne izostanu u trci na tehnološkom planu. U toj prednjače SAD i SSSR, koje jedine i poseduju NTS tog nivoa. Male NNZ, pak, zbog tehnološke nerazvijenosti ne mogu da koriste prednosti primene NTS za verifikaciju, što ih čini inferiornim u odnosu na supersile. Bilo je pokušaja da se pojam „NTS za verifikaciju“ protumači kao da se radi o NTS koja bi se namenski razvijala za potrebe verifikacije. Tako se, u stvari, prikriva obaveštajno-izviđački karakter njihove namene i, istovremeno, otežava odbijanje njihove primene kao legalnog sredstva čija se upotreba ne sme ometati. Tehnološki nerazvijene zemlje bi rešenje koje bi im obezbedilo ravnopravnost mogle da traže ili u dobijanju svih podataka

³ Šire o NTS: *A Handbook of Verification Procedures*, ed. by Frank Barnaby, Macmillan, London, 1990, str. 4-7.

koji su primenom tih sredstava prikupljeni, ili u osnivanju jedne međunarodne agencije za satelitsko praćenje, što je tehnološki sasvim izvodljivo. Osnivanje takve agencije ne bi zahtevalo prevelika ulaganja pošto su tehnologije već razvijene, pa su troškovi znatno manji. Tako bi se i manjim NNZ omogućio pristup podacima, čime bi se povećala otvorenost u odnosima između država i smanjila mogućnost izbijanja nesporazuma. Međutim, i SAD i SSSR tome se oštro suprotstavljaju iz dva čisto politička razloga: prvo, postavlja se pitanje ko bi upravljao takvom agencijom i, drugo, ni SAD ni SSSR ne žele da izgube monopol nad upotrebom satelita i senzorskih tehnologija. Dosadašnji argument SAD i SSSR-a da bi šire učešće u satelitskom praćenju moglo da dovede do neželjenog transfera tehnologije više ne postoji, jer sve više zemalja u Evropi, Aziji i Severnoj Americi poseduje i razvija te tehnologije. Tako, Francuska na primer, u kooperaciji sa Italijom i Španijom, već razvija sopstveni izviđački satelit *HELIOS*, a i Kanada bi trebalo da završi svoj projekat *PAXSAT-B* do sredine ili do kraja devedesetih godina.⁴ Oni bi se koristili prvenstveno za verifikaciju sporazuma o naoružanju.

Iz navedenog se može zaključiti da svaki sporazum sadrži specifične zahteve u odnosu na verifikaciju, odnosno na metode koji će se koristiti da bi se utvrdilo da li se država potpisnica pridržava ili ne pridržava odredaba sporazuma. Pošto se metod verifikacije znatno lakše određuje ako su odredbe jasno definisane, u Stokholmu se insistiralo na preciznosti u definisanju mera za jačanje poverenja i bezbednosti. Ilustracija za to je mera prethodne najave određenih vojnih aktivnosti. Polazna osnova za određivanje potrebnog metoda verifikacije sastoji se u sledećem: ako se u okviru same najave daju precizni podaci o jedinicama koje učestvuju u aktivnosti, kao i podaci o cilju aktivnosti i planiranom toku dejstva, geografski podaci i slično, može se smatrati da će posmatranje tih aktivnosti biti jedan od najvažnijih metoda verifikacije u okviru mera za jačanje poverenja i bezbednosti. Naime, države učesnice su prema Stokholmskom dokumentu obavezne da pošalju najavu svojih vojnih aktivnosti koje podležu

⁴ *A Handbook of Verification Procedures, isto, str. 27-30.*

obavezi najave 42 dana, ili više, pre početka aktivnosti, kao i da pozovu posmatrače za aktivnosti koje odgovaraju određenim kriterijumima.

Pristalice tzv. striktno verifikacije, međutim, ne prihvataju posmatranje vojnih aktivnosti kao metod verifikacije. Oni zastupaju stav da se samo striktna kontrola i provera svih navedenih podataka mogu svrstati u verifikaciju, a sve ostalo, uključujući i posmatranje vojnih aktivnosti, samo je oblik pokazivanja dobre volje, s ograničenim doprinosom jačanju međusobnog poverenja i bezbednosti. Sa stanovišta praktičnih mogućnosti, tako neelastičan stav se veoma teško može prihvatiti, mada je činjenica da ima pojedinih mera i oblasti u određenim sporazumima koje zaista zahtevaju veoma strogu kontrolu. Izričit primer za to je sporazum INF, u kojem je veoma stroga kontrola osnovni preduslov za sprovođenje dogovorenih rešenja, s obzirom na to da se radi o moćnim sredstvima čiji pojedinačni efekti mogu da imaju katastrofalne razmere. Zbog toga su Protokolom o sprovođenju sporazuma INF predviđene čak tri vrste inspekcije:

- rutinska inspekcija ili inspekcija na licu mesta, koja kontroliše procese organizovanog prikupljanja i uništavanja sredstava;

- inspekcija na zahtev uz kratko vreme upozorenja, što znači da se zahtev za inspekciju upućuje 16 sati pre predviđenog vremena dolaska inspeksijskog tima;

- permanentno posmatranje. Naime, na osnovu dogovora, Sovjetski Savez u periodu od 13 godina, odnosno tri godine koje obuhvataju vreme predviđeno za uništenje i 10 godina posle, ima pravo na 240 inspekcija na licu mesta, a SAD u istom vremenskom periodu (3 + 10) na oko 400 inspekcija na licu mesta. Svaka strana ima pravo da u prve tri godine traži po 20, a u narednih pet godina po 15 inspekcija godišnje, što je, u stvari, kvota dozvoljenih inspekcija na zahtev uz kratko vreme upozorenja, a ostatak dozvoljene kvote odnosi se na rutinske inspekcije i kontrolu procesa prikupljanja i uništavanja sredstava. I, konačno, treća vrsta inspekcije znači da obe strane u periodu od 13 godina imaju pravo da postave stalne inspektore sa zadatkom da prate poštovanje odredaba.⁵

⁵ *INF Treaty* (Brussels: USIS Wireless File, US IS, 8 December 1988), Article XI i *Protocol regarding inspections*.

Na osnovu navedenog, ako ne može da se negira verifikacijski karakter inspekcije dogovorene u okviru sporazuma INF, koju su države učesnice usaglasile s postavljenim ciljem, ne može da se negira ni verifikacijski karakter posmatranja vojnih aktivnosti. Ako je sadržaj pregovora vezan za izvođenje planiranih i ranije najavljenih vojnih aktivnosti, i ako se za cilj postavi verifikovanje miroljubivog karaktera, odnosno odsustvo opasnosti – posmatranje će, uz obezbeđivanje prethodno navedenih uslova, u potpunosti odgovarati postavljenom zahtevu. Možda bi, iz praktičnih razloga, posmatranje najavljenih vojnih aktivnosti moglo da se svrsta u metod „meke“, nasuprot metodu striktno verifikacije.

U krajnjem, nije važno gde se posmatranje svrstava, nego da li će se njegovom primenom ostvariti postavljeni cilj. Uvođenje posmatranja vojnih aktivnosti, kao metoda verifikacije, omogućilo je, ako ništa drugo, usvajanje mere o prethodnoj najavi. U slučaju da najava vojnih aktivnosti kao mera nije dobila oblik verifikacije koji odgovara njenom sadržaju, prema Madridskom mandatu ne bi ni mogla da se uvrsti u Dokument. A koliki je značaj mere o prethodnoj najavi, čiji je cilj jačanje poverenja i bezbednosti, najbolje se vidi ako se uporede period od 11 godina primenjivanja Helsinškog akta i dve godine primenjivanja Stokholmskog dokumenta: za 11 godina je najavljeno ukupno 129 vojnih aktivnosti (Istok – 32, Zapad – 74 i NNZ – 23), a za samo dve godine primene Stokholmskog dokumenta (1987–1988) najavljeno je oko 80 vojnih aktivnosti (NATO – 30, VU – 46 i NNZ – 5).⁶ Povećan broj najavljenih vojnih aktivnosti rezultat je uvođenja principa obaveznosti umesto principa dobrovoljnosti i smanjenja parametra za najavu vojnih aktivnosti sa 25.000 na 13.000 ljudi. Upravo ta mera o prethodnoj najavi vojnih aktivnosti, koju prati i adekvatan oblik verifikacije – posmatranje, jedno je od kvalitativnih poboljšanja u pregovorima o merama za jačanje poverenja i bezbednosti u okviru KEBS-a.

Posmatranje je već imalo pozitivne efekte i u praksi. Prema podacima iz Kalendara planiranih vojnih aktivnosti koje podležu obavezi najave za 1987. godinu,⁷ posmatrači su

⁶ *Bericht zur Ruestungskontrolle und Abruestung 1987* (Presseund Informationsamt der Bundesregierung), str. 48.

⁷ *Table IIA1 Calendar of planned notifiable military activities in 1987. and forecast for 1988*, World Armements and Disarmament, SIPRI Yearbook, 1988, str. 373–381.

bili pozvani i prisustvovali su svim najavljenim vojnim aktivnostima koje podležu posmatranju u skladu s odgovarajućim stavom Stokholmskog dokumenta, prema kojem se najavljene vojne aktivnosti posmatraju uvek kada je u njima angažovano 17.000 ili više ljudi. To pokazuje da sve države učesnice KEBS-a poštuju ne samo slovo Stokholmskog dokumenta nego i duh sporazuma, o čemu svedoči činjenica da su neke države učesnice dobrovoljno pozvale posmatrače na neke vojne aktivnosti koje ne podležu posmatranju. Na primer, Finska je pozvala posmatrače iz svih država učesnica KEBS-a na svoju vežbu „Tuisku“, aprila 1988, u kojoj je bilo angažovano samo 13.000 ljudi, što je za 4.000 manje od nivoa koji podleže posmatranju.⁸ To se tumači kao dalji doprinos razvijanju međusobnog poverenja, jer je u duhu težnje da se ide i van onoga što predstavlja usaglašenu obavezu.

Stokholmskim dokumentom predviđena je i tzv. striktna verifikacija – inspekcija na licu mesta. Na uvođenju inspekcije kao adekvatne verifikacije insistirao je Zapad, a posebno SAD. To je obrazlagano činjenicom da inspekcija, s jedne strane, treba da utvrdi da li se izvodi aktivnost koja nije najavljena a postoji sumnja da je podložna najavi i, s druge strane, da li se kod najavljenih radi o rutinskoj aktivnosti ili o aktivnosti koja ugrožava bezbednost ostalih država učesnica. Ako je u pitanju rutinska aktivnost, izvođenje inspekcije može samo da doprinese daljem ostvarivanju ciljeva mera za jačanje poverenja i bezbednosti. Ako je, pak, aktivnost opasna, inspekcija bi trebalo da upozori na tu opasnost ostale države učesnice kako bi mogle da preduzmu odgovarajuće mere za rešavanje takve situacije pre nego što dođe do ozbiljnijih posledica. Sovjetski Savez se opirao usvajanju inspekcije kao adekvatne verifikacije jer je smatrao da se ona može zloupotrebiti i iskoristiti kao sredstvo za prikupljanje obaveštajnih podataka. Dakle, obe strane su izražavale, u suštini, sumnjičavost jedna prema drugoj, pa se može zaključiti da se inspekcija, i pored toga što je prihvaćena kao mera za jačanje poverenja i bezbednosti, zasniva na sumnji. Takav zaključak pojačava i jedna odredba Stokholmskog dokumenta, prema kojoj svaka država učesnica koja sprovodi inspekciju može to da čini u

⁸ SIPRI, 1988, *isto*, str. 412.

određenoj zoni ako se u njoj izvodi ili se *sumnja* da se izvodi aktivnost sumnjivog karaktera, odnosno ako se sumnja da je došlo do kršenja sporazuma.

Činjenica je da postoje mogućnosti za zloupotrebu. Formulacija: „sumnja se da se izvodi“, omogućava korišćenje prava na inspekciju u političke svrhe, jer se, praktično, svaka aktivnost delova oružanih snaga može iskoristiti za postavljanje zahteva za inspekciju, posebno zbog toga što se sumnje uopšte ne moraju potvrditi tokom sprovođenja inspekcije. I pored toga što je u Dokumentu predviđena mogućnost da je država koja je tražila inspekciju uputila neosnovan zahtev nisu predviđene kaznene mere, što znači da podnosilac zahteva ne snosi nikakve posledice. Da bi broj takvih neosnovanih zahteva bio što manji i da bi se države zaštitile od pritisaka te vrste Stokholmskim dokumentom predviđena je kvota kojom se obezbeđuje da nijedna država učesnica ne mora da prihvati na svojoj teritoriji, u okviru zone primene mera za jačanje poverenja i bezbednosti,⁹ više od tri inspekcije, niti više od jedne inspekcije od iste države učesnice u toku jedne kalendarske godine.¹⁰ Pošto se i kod inspekcija, kao i kod svih ostalih mera, primenjuje princip jednakosti zemalja, to znači da svaka država ima pravo da uputi zahtev, ali i obavezu da prihvati određeni broj zahteva za inspekciju bez prava na odbijanje, pod uslovom da dogovorena kvota nije iskorišćena. Takva odredba je, u stvari, i ograničenje, jer će svaka država učesnica dobro razmisliti pre nego što uputi zahtev za inspekciju. Inače, Stokholmskim dokumentom je predviđeno da se samo 36 sati nakon upućivanja zahteva za inspekciju odobri ulazak inspekcijском timu na teritoriju države koja se kontroliše. Pri tom se predviđa mogućnost da se inspekcija obavlja sa zemlje, iz vazdušnog prostora, ili i na jedan i na drugi način, s tim što avione i transportna sredstva obezbeđuje država na čijoj se teritoriji sprovodi inspekcija. Pored tih, postoje i brojne odredbe kojima je precizno regulisano sprovođenje inspekcije, što je veoma važno, jer su izveštaji o sprovedenim inspekcijama, mada u principu pozitivni, pokazali i određene nedostatke.

⁹ U okviru Madridskog mandata, mere za jačanje poverenja i bezbednosti „pokrivaju celu Evropu i okolni morski i vazdušni prostor“. Videti: *Concluding Document of the Madrid Meeting*, 1983, str. 38.

¹⁰ *Document of the Stockholm Conference*, 1986, stavovi 67 i 68.

Iz izveštaja o sprovođenju inspekcija za period od 1987. do 1988. godine, naime, vidi se da nijedanput nije ustanovljeno kršenje dogovorenih mera. U tom periodu je sprovedeno 18 inspekcija vojnih aktivnosti: devet su izvele države članice NATO, a devet države članice VU, od kojih se po jedna inspekcija (na obe strane) odnosila na aktivnost koja nije bila najavljena. Nijedna NNZ nije bila u inspekciji niti je na njenoj teritoriji izvršena inspekcija, što je veoma indikativno. I SAD i SSSR sprovele su po pet inspekcija, po jednu SR Nemačka, Turska, Čehoslovačka i Poljska, a po dve Velika Britanija i DR Nemačka.¹¹ Mada su se odvijale na način predviđen odredbama o sprovođenju inspekcija, ipak je bilo problema, kao: odugovlačenje u početnom periodu inspekcije, problemi vezani za rezone za koje se tvrdi da su zabranjeni ili osjetljivi, kao i nemogućnost da inspektori dobiju predstavu o obimu vojne aktivnosti zbog toga što im nije bio omogućen potpuno slobodan pristup svim rejonima ili ljudima.

Navedeni problemi će se otklanjati poboljšavanjem odredaba na osnovu iskustva stečenog u primeni inspekcije, koja je, i pored toga što se zasniva na sumnji, postala rutinska mera i značajan aspekt jačanja poverenja i bezbednosti. Naime, do sada nijedna sumnja nije bila potvrđena, odnosno upućeni zahtevi su bili neosnovani, pa se za njihovo postavljanje mogu izdvojiti dva razloga. Prvo, da zahtevi nisu upućeni postavilo bi se pitanje zbog čega se toliko insistiralo na uvođenju inspekcije. Jer, na tome su insistirale upravo SAD, i to prvenstveno zbog toga što su želele da imaju uvid u to šta radi SSSR/VU, što sa aspekta poverenja nije nelogično. Takav stav pojačava činjenica da zahtevi za inspekciju nisu upućivani nijednoj NNZ. One, s obzirom na jačinu svojih snaga, nisu bile mnogo interesantne ni za SAD/NATO, ni za SSSR/VU, niti ih ugrožavaju. To znači da su SAD/NATO i SSSR/VU kroz inspekciju hteli da kontrolišu jedni druge. U međuvremenu, situacija se izmenila i u budućnosti će države učesnice na pregovorima o merama za jačanje poverenja i bezbednosti u okviru KEBS-a verovatno istupati sve više individualno. Drugi razlog je potpuno praktične prirode: pošto je inspekcija već usvojena kao mera logično je da se ispita kako funkcioniše u

¹¹ SIPRI, 1988, *isto*, str. 441.

praksi, da li je sistem dobro postavljen i šta bi trebalo raditi na njegovom poboljšanju.

Kada se radi o primeni NTS, države učesnice u Stokholmskom dokumentu samo shvataju da ona mogu da imaju određenu ulogu u verifikaciji dogovorenih mera za jačanje poverenja i bezbednosti stoga što bi mogle da ih koriste samo najrazvijenije države, dok bi ostalim državama učesnicama ta mogućnost bila uskraćena. Osim toga, kod primene NTS postoji i problem određivanja cilja njihove primene, jer se ta sredstva mogu koristiti za proveru pridržavanja odredaba sporazuma, ali i za izviđanje, odnosno obaveštajno prikupljanje podataka.

U prvom slučaju NTS koristila bi se isključivo za praćenje i posmatranje aktivnosti specificiranih sporazumom, i to na bilateralnoj ili multilateralnoj osnovi, bez prava država da ometaju njihovu upotrebu. Zabrana ometanja NTS, kao metode verifikacije, prvi put je ozvaničena sporazumom ABM, kojim se zabranjuje ometanje foto-izviđačkih satelita, mikrotalasnih senzora koji baziraju na zemlji i u kosmosu i ostalih NTS. Zbog toga NTS ne bi morala da budu precizna koliko sredstva za prikupljanje obaveštajnih podataka, koja moraju da budu visoko precizna i opremljena za posmatranje i tačnu identifikaciju svakog sistema oružja protivnika. Uz to, primenom sredstava za prikupljanje obaveštajnih podataka (koje bi u pežorativnom smislu moglo da se nazove i špijuniranjem) treba da se otkrije šta radi druga strana i da li to što radi ugrožava njenu bezbednost, ne vodeći pri tome računa o bezbednosnim interesima protivnika. Naravno, primena tih sredstava je jednostrana.

Međutim, čak i da se prihvati da se NTS koriste isključivo radi provere da li se poštuje sporazum, postoji još jedan problem pored navedene uskraćenosti tehnološki nerazvijenim zemljama da koriste NTS. Naime, pošto države učesnice koje poseduju NTS na pregovorima u Stokholmu nisu prihvatile da se podaci prikupljeni pomoću NTS dostave ostalim državama učesnicama, to rešenje nije nikako moglo da se prihvati s obzirom na princip jednakosti – jedan od deset principa od kojih države učesnice KEBS-a polaze u svojim stavovima.

RAZMENA PODATAKA – IDEJA O OTVORENOSTI

Usvajanjem Bečkog dokumenta mere za jačanje poverenja i bezbednosti su poboljšane, unapređene i proširene uvođenjem nekih novih stavova i mera sračunatih na dalje jačanje poverenja i bezbednosti u Evropi. Među njima su posebno značajne one koje se odnose na godišnju razmenu podataka o vojnim snagama, godišnju razmenu podataka o uvođenju u naoružanje glavnih sistema naoružanja i vojne opreme i godišnju razmenu podataka o vojnim budžetima.

Kada se radi o godišnjoj razmeni podataka o vojnim snagama, države učesnice su dužne da daju podatke o komandnoj strukturi snaga KoV u zoni primene mera; o formacijskom nazivu jedinice KoV, počevši od nivoa puka-brigade, kao i njihovu potčinjenost; njihovu mirnodopsku lokaciju; brojčanu jačinu i podatke o većim sistemima oružja. Razmenom podataka su obuhvaćene i jedinice ratnog vazduhoplovstva koje baziraju na kopnu, broj i tipovi borbenih aviona i helikoptera kojima raspolažu, kao i amfibijske formacije i borbene jedinice. U vezi s godišnjom razmenom podataka o glavnim sistemima NVO, zahteva se davanje podataka o uvođenju u opremu i naoružanje svih tipova sredstava obuhvaćenih merom o godišnjoj razmeni podataka o vojnim snagama. Trećom merom, godišnjom razmenom podataka o vojnim budžetima, predviđena su pojašnjavanja koja je svaka država učesnica dužna da pruži ukoliko drugoj državi učesnici nije sve jasno nakon što je dobila tražene godišnje podatke.

Osnovna ideja o razmeni podataka je, u stvari, ideja o „otvorenosti“, koju je Zapad, nasuprot Istoku, još od Stokholma zastupao. Naime, Zapad, a posebno SAD, zalagao se za veću „transparentnost“ ili „otvorenost“ ili „demistifikaciju“, ističući da će samo jasni i pravovremeno dati podaci smanjiti rizik od izbijanja sukoba i nesporazuma, kao i da će povećati predvidivost u oblasti izvođenja vojnih aktivnosti. Istok se, pak, protivio toj ideji jer je smatrao da postoje podaci koji moraju da ostanu tajna zbog bezbednosnih nacionalnih interesa. Međutim, nakon Gorbačovljevog zalaganja za „otvorenost“, i Istok je prihvatio ideju da su otvorenost i predvidivost ključni element budućih sporazuma. Na otvorenost treba gledati kao na pravilo za odnose među državama, kao i na

osnovu stvarnog procesa razoružavanja koji je moguće verifikovati. Pri tome se naglašava da bi razmena podataka trebalo da obuhvati sve vidove oružanih snaga. To nije prihvaćeno, jer Bečkim dokumentom nisu obuhvaćene i snage ratne mornarice zbog protivljenja Zapada, pa će se to pitanje razmatrati na narednim pregovorima o merama za jačanje poverenja i bezbednosti u Beču.

Otvorenost, odnosno razmena podataka trebalo bi da stvori bazu podataka o oružanim snagama država učesnica koja bi se svake godine dopunjavala, s tim što bi narednih godina težište bilo na promenama u postojećim strukturama. Međutim, tako zamišljena razmena podataka imala bi smisla samo u slučaju da su sve snage (i snage RM) uključene u razmenu podataka, jer se samo celokupnim oružanim snagama i svim kapacitetima obezbeđuju uslovi za otpočinjanje iznenadnih dejstava.

Prema Madridskom mandatu, svaka mera za jačanje poverenja i bezbednosti mora da bude praćena odgovarajućim oblikom verifikacije. To znači da i razmena podataka mora da ima neku vrstu kontrole. Međutim, zbog nemogućnosti verifikovanja svih razmenjenih podataka pribeglo se kompromisnom rešenju: pravu na posetu aktivnim formacijama i jedinicama na njihovim mirnodopskim lokacijama radi ocenjivanja tačnosti dostavljenih podataka o vojnim snagama i planovima za uvođenje u naoružanje glavnih sistema NVO. Svaka država učesnica je obavezna da prihvati jednu posetu na svakih 60 prijavljenih jedinica, ali ne više od 15 poseta u toku jedne kalendarske godine, niti više od petine svoje kvote od iste zemlje u jednoj kalendarskoj godini. Pri tome, nijedna jedinica ne može biti posećena više od dva puta godišnje, niti više od jedanput od strane jedne zemlje, niti je obavezna da prihvati više od jedne posete istovremeno. To kompromisno rešenje, međutim, nikako ne može da se nazove verifikacijom. Da bi razmena podataka mogla da postoji kao zasebna mera moralo je da se pronađe rešenje koje bi to opravdalo – ocenjivanje tačnosti dostavljenih podataka. Štaviše, da bi se izbeglo vezivanje te mere sa inspekcijom isključeno je pravo na određivanje načina sprovođenja posete, što je i dovelo do uvođenja termina „ocenjivač“ umesto „inspektor“. Zbog toga bi ta mera trebalo da se nalazi u delu koji se odnosi na

međusobne kontakte i komuniciranje, tim pre što se u odeljku pod naslovom Kontakti predviđa poseta vazduhoplovnoj bazi na kojoj je locirana avio-jedinica, što je u skladu s obavezom godišnje razmene podataka o jedinicama ratnog vazduhoplovstva. Ali, da je ocenjivanje tačnosti podataka svrstano u odeljak Kontakti, godišnja razmena podataka ne bi mogla da bude zasebna mera. Da se radi o manevru kojim je omogućeno uvođenje mere može da se zaključi na osnovu toga što su taj oblik „verifikacije“ predložile iste zemlje koje su odbile da priznaju verifikacioni karakter posmatranja i koje su, u toku pregovora u Stokholmu, isticale inspekciju kao jedino prihvatljivo rešenje. I pored toga što je mera o razmeni podataka napredak u pregovorima, pa bi mogla da se primeni maksima: Cilj opravdava sredstvo, ipak se u takvoj vrsti pregovora teško može prihvatiti postojanje dva standarda. Nametanje rešenja na osnovu trenutne prednosti u odnosu snaga mač je s dve oštrice, pa će o tome morati u budućnosti da se povede više računa.

DOPRINOS BEČKOG DOKUMENTA JAČANJU POVERENJA I BEZBEDNOSTI

U Bečkom dokumentu se nalazi i mera koja se odnosi na godišnje sastanke na kojima će se razmatrati rezultati primene mera za jačanje poverenja i bezbednosti. Ona bi trebalo da omogući razjašnjavanje svih pitanja koja su ostala nedorečena ili nejasna. Pored ocenjivanja ostvarenih rezultata, na sastancima će moći da se razmotre i poboljšanja postojećih ili budućih mera. Uz to, ti sastanci bi trebalo da budu i podsticaj za još striktnije poštovanje odredaba sporazuma sklopljenog između država učesnica KEBS-a. Pod podsticajem se podrazumeva da se o svakom nepridržavanju dogovora – za koje bi se podaci prikupili metodama verifikacije – raspravlja na sastanku, traže objašnjenja, insistira na strožem pridržavanju odredaba sporazuma i još bolje preciziraju određene odredbe da bi se obezbedilo njihovo poštovanje.

Da bi se navedeni ciljevi i ostvarili, u Bečki dokument su uvedeni i neki novi stavovi za efikasnije sprovođenje posmatranja, kao što su: poboljšanja u smislu detaljnijeg uvođenja

posmatrača u situaciju u rejonu aktivnosti, obezbeđivanje karti krupnijih razmera, odgovarajuća informisanost ljudstva angažovanog u vojnoj aktivnosti o prisustvu, statusu i funkcijama posmatrača, korišćenje dodatne opreme i mogućnost da posmatrači iz vazdušnog prostora vide rejon izvođenja aktivnosti kako bi stekli što potpuniju sliku o njihovom obimu i veličini. U poslednjem slučaju postoji mogućnost da se na posredan način legalizuju NTS, pošto tu nema ograničenja koja se odnose na ličnu opremu za posmatranje. Time bi se države koje ne poseduju NTS dovele u nepovoljan položaj, jer bi države koje njima raspolažu mogle da se pozivaju na podatke prikupljene pomoću NTS na avionima/helikopterima (koji mogu da budu avioni/helikopteri posmatrača uz saglasnost države domaćina) bez obaveze da podnesu dokaze.

Tim dokumentom je prvi put dozvoljeno predstavnicima sredstava javnog informisanja iz svih država učesnica da prisustvuju vojnim aktivnostima koje se posmatraju prema proceduri akreditacije koju utvrđuje država domaćin. To znači da je država koja organizuje aktivnost obavezna da pozove posmatrača, a da predstavnici sredstava javnog informisanja iz drugih država učesnica mogu sami da se najave ukoliko takvoj aktivnosti prisustvuje makar samo jedan domaći novinar.

U takvom tretmanu predstavnika sredstava javnog informisanja ima nekoliko paradoksa. Činjenica je da izveštaji novinara mogu znatno da doprinesu jasnijem sagledavanju karaktera aktivnosti, čime se verifikuje i eventualna miroljubivost. Međutim, rezultat može da bude i suprotan a da takve izveštače niko ne može da pozove na odgovornost. Naime, oni nisu zvanični predstavnici svojih zemalja i za njihovo ponašanje i postupke te zemlje ne odgovaraju, kao što ne odgovaraju ni za posledice njihovog načina pisanja. Svi prekršaji ustaljenog načina ophođenja pravdaju se potrebom da se dođe do pravog podatka i svako ograničavanje njihove slobode moglo bi da se tumači kao skrivanje određenih radnji države domaćina. Takva situacija bi se mogla rešiti formiranjem posebnog centra koji bi organizovao odgovarajući program posmatranja za predstavnike sredstava javnog informisanja, jer je i Bečkim dokumentom predviđeno da predstavnici

sredstava javnog informisanja prisustvuju delovima aktivnosti koji su za njih otvoreni.¹²

Bečki dokument, u oblasti inspekcije, sadrži i neke nove stavove koji se odnose na poboljšanje informisanosti angažovanog ljudstva o prisustvu, statusu i funkcijama inspektora, korišćenju dodatne opreme inspektora i njihovoj boljoj informisanosti o toku aktivnosti i pristupu telekomunikacijama, kako radi uspostavljanja veze sa svojim diplomatskim predstavništvima, tako i za održavanje veze između delova tima inspektora u toku sprovođenja inspekcije. Međutim, stavovi koji se odnose na primenu NTS ostali su potpuno isti, i to iz istih razloga koji se odnose na primenu NTS i Stokholmski dokument.

PREGOVORI O KONVENCIONALNIM SNAGAMA

Sporazum o konvencionalnim snagama u Evropi, zajedno sa Bečkim dokumentom o merama za jačanje poverenja i bezbednosti, deo je Pariske povelje za novu Evropu. Uključivanje pregovora o konvencionalnim snagama u okrilje KEBS-a ozvaničeno je Zaključnim dokumentom sa Bečkog sastanka 1986–1989. godine, čime su, praktično, pregovori o konvencionalnim snagama u Evropi počeli da se vode uporedo s pregovorima o merama za jačanje poverenja i bezbednosti. U pregovorima su učestvovalе 23 države (16 članica NATO i sedam članica VU), bez prisustva NNZ, a sporazum su potpisale 22 države učesnice (nakon ujedinjenja dve Nemačke). Da bi se obezbedilo efikasno sprovođenje tog sporazuma – smanjivanje konvencionalnih snaga u Evropi, utvrđen je i odgovarajući režim verifikacije.

Još u vreme kada su vođeni pregovori stavovi Istoka i Zapada bili su veoma bliski, što se vidi iz predloga koji su podnele članice NATO¹³ i članice VU¹⁴ o merama verifikacije. Na promenu stava Istoka, koji je ranije odbijao da obezbedi podatke o svojim snagama, sigurno su uticali i pregovori o merama za jačanje poverenja i bezbednosti i većoj otvorenosti

¹² Videti: *Vienna Document*, 1990.

¹³ *NATO Tables verification Proposals at CFE Negotiations*, US Policy Information and Texts, no 120 (Bonn: US Information Service, 25 September 1989), str. 15–26.

¹⁴ *Working Paper on Information Exchange and Verification Measures*, Vienna, 1990.

između država učesnica. Zbog toga su se obe strane u Beču složile oko pitanja razmene podataka, koja čini osnovu za sprovođenje verifikacije. To je i regulisano odgovarajućim članom sporazuma CFE, prema kojem je svaka država učesnica dužna da najavi i obavi razmenu podataka koji se odnose na njeno konvencionalno naoružanje i opremu prema Protokolu o razmeni podataka.¹⁵ Na osnovu početnih predloga i kompromisa napravljenih u toku pregovora došlo se do prihvatljivih rešenja. Predviđeno je da se najava i razmena podataka dostavljaju u pisanoj formi preko odgovarajućih diplomatskih ili drugih zvaničnih kanala. Iz toga se vidi da države učesnice shvataju da će razmena podataka doprineti jačanju poverenja i bezbednosti i omogućiti uvid u strukturu njihovih snaga, sastav, potčinjenost i lokaciju, a time i u njihove sposobnosti.

Radi uspešnog sprovođenja tog sporazuma predviđa se da svaka država učesnica ima pravo da sprovodi i obavezna je da u granicama rejona primene (koji obuhvata celokupnu evropsku teritoriju država učesnica od Atlantika do Urala, kao i sve evropske ostrvske teritorije učesnice) prihvati inspekcije prema odredbama Protokola o inspekcijama. Cilj tih inspekcija je utvrđivanje da li države učesnice poštuju brojčana ograničenja, stvaranje uslova za nadziranje procesa smanjenja borbenih tenkova, oklopnih transportera, artiljerije, borbenih aviona i helikoptera i nadziranje sertifikacija preklasifikovanih višenamenskih udarnih helikoptera i preklasifikovanih nastavnih borbenih aviona.¹⁶

Nadziranjem procesa smanjivanja snaga treba da se ostvari uvid i obezbede podaci o snagama druge strane kako bi se procenile njihove sposobnosti i ocenila opasnost koju predstavljaju, kao i da bi se potvrdilo da se države učesnice pridržavaju odredaba sporazuma, što i jeste osnovni cilj verifikacije.

Nacionalna tehnička sredstava su takođe uključena u proces verifikacije sporazuma CFE: dozvoljena je upotreba nacionalnih i višenacionalnih tehničkih sredstava kontrole, koja ne sme ometati nijedna država učesnica, što je logično rešenje, a do njega se lako došlo jer pregovorima nisu

¹⁵ *Treaty on Conventional Forces in Europe*, Paris, 1990, str. 17 i *Protokol o razmeni podataka*, str. 58–79 (u daljem tekstu CFE Treaty).

¹⁶ *CFE Treaty*, isto, str. 18 i odgovarajući protokol.

prisustvovala NNZ. Međutim, mada NTS imaju svoje mesto kao metod verifikacije sporazuma CFE, njihova uloga će biti mnogo manja nego da se, na primer, primenjuju kao metod verifikacije na planu strategijskih nuklearnih snaga. Nacionalna tehnička sredstva su, zbog toga, samo dopunski metod inspekcije i ostalih mera u procesu verifikacije sporazuma o konvencionalnim snagama u Evropi.

Zaključak

Iz navedenog se može zaključiti da je nemoguće sklapanje bilo kakvog sporazuma bez odgovarajuće verifikacije, pomoću koje će se kontrolisati da li se država potpisnica pridržava sklopljenog sporazuma. Jedino sposobnost da se prati sprovođenje dogovora može da obezbedi podatke koji će drugu državu (države) potpisnicu upozoriti na eventualno kršenje odredaba i omogućiti joj da pravovremeno reaguje sprečavajući da druge zemlje kršenjem sporazuma ostvare prednost. Osim toga, prilikom određivanja metoda verifikacije moraju se imati u vidu cilj i sadržaj predmeta o kojem se pregovara, jer ne postoji univerzalna verifikacija čiji bi metodi mogli da se primenjuju na isti način za kontrolu svih sporazuma. Uostalom, to pokazuju i navedeni sporazumi u kojima se metodi verifikacije koriste zavisno od toga koji cilj želi da se ostvari. Oni se kreću u rasponu od posmatranja, preko različitih vrsta inspekcije, do primene nacionalnih tehničkih sredstava.

Kao što ne postoji univerzalna, ne postoji ni apsolutna verifikacija, jer je nemoguće otkriti svako kršenje sporazuma. Pošto posmatrač/inspektor koji prisustvuje posmatranju/inspekciji ne može da prebroji svakog čoveka koji učestvuje u vojnoj aktivnosti, to i nije cilj posmatranja/inspekcije, već sticanje opšte slike o toku aktivnosti i potvrde da nije došlo do kršenja sporazuma. Ako se, pak, utvrdi suprotno, to će državu koja je poslala posmatrače/inspektore upozoriti i navesti da preduzme odgovarajuće mere. U svakom slučaju, stvar je suverenih država da prema odredbama međunarodnog prava odrede kako će sankcionisati prekršioca sporazuma, jer verifikacija samo signalizira kršenje, ali ne predviđa sankcije za prekršioca.

Kada je reč o primeni NTS, odredbe o dogovorenim merama za jačanje poverenja i bezbednosti unekoliko se razlikuju od odredaba ostalih sporazuma. Države učesnice i u Stokholmskom i u Bečkom dokumentu *samo shvataju* da NTS mogu da imaju određenu ulogu u verifikaciji. To znači da države koje poseduju NTS mogu da ih koriste i za praćenje vojnih aktivnosti drugih država, ali bez bilo kakvog legalizovanja prava. Time što se izostavlja legalizovanje prava na primenu NTS automatski se izostavlja i odredba prema kojoj je država koja poseduje NTS obavezna da svim ostalim državama učesnicama obezbedi pristup podacima koje je prikupila primenom NTS. Tih problema, naravno, nije bilo u sporazumu CFE, prema kojem sve države učesnice poseduju i primenjuju NTS, pa je logična odredba međunarodnog prava kojom se zabranjuje njihovo ometanje.

Verifikacija, u svakom slučaju, nije više isključivo tehnička mera, već novi vid političke saradnje koja je upravo najvidljivija na planu bezbednosti evropskih država u okviru KEBS-a čiji je cilj da se bezbednost izgrađuje kroz saradnju, a saradnja unapređuje u uslovima bezbednosti. U dosadašnjoj uspešnoj primeni Stokholmskog dokumenta nije bilo grubih kršenja dogovorenih mera za jačanje poverenja i bezbednosti. Stoga, nema razloga da novi i poboljšani Bečki dokument ne pruži još bolje rezultate, s obzirom na već postojeće iskustvo, i time doprinese daljem usavršavanju celog sistema verifikacije i održavanju kontinuiteta KEBS-a.

S U M M A R Y

VERIFICATION AND MEASURES FOR STRENGTHENING THE CONFIDENCE AND SECURITY IN EUROPE

The author reviews and discusses the idea, introduction and evolution of methods of verification of application of measures for promotion and strengthening the confidence and security initiated and instituted by the Conference on Security and Cooperation in Europe. With the aim of a more comprehensive presentation of application of the verification methods the author referred also to the relevant agreements on the armament control, of which the verification makes an indispensable part.

Verification is a major problem considered at the conclusion of international agreements since it makes their consistent application possible, regardless of the fact that a completely faultless and reliable method of verification simply does not exist. A lack of willingness to accept adequate methods of verification, i. e. of monitoring the consistent application of agreements, has prevented greater improvements in this domain for a number of years hitherto. Only by the opening of the CSCE processes began the introduction and gradual improvement of comprehensive and precise methods of verification of the limitation of military activities, to be gradually spread over also to other domains of negotiation and agreement within the framework of the CSCE.

Voluntary adoption of methods of verification of application of agreements concluded within the framework of the CSCE not only guarantees their application but is also a gauge of the improvement of the international political climate and mutual confidence of the participating states. The promotion and strengthening of this confidence will also make possible the introduction of improved methods of verification of application of the concluded agreements.

R E S U M E

VERIFICATION ET MESURES POUR RENFORCEMENT DE LA CONFIENCE ET DE LA SECURITE EN EUROPE

Dans cet article on développe le thème, introduction et évolution de l'application de la méthode de vérification dans le cadre des mesures pour le renforcement de la sécurité et de la confiance des pays membres de la CSE. Auteur a touché, pour que l'image de l'application soit complète, certaines nombre de traités concernant le contrôle de l'armement, dont l'instrument obligatoire est la vérification.

Durant la création de certains traités internationaux, un des problèmes fondamentaux a été la vérification, sans laquelle il n'y avait pas de réalisation complète de ces traités malgré le fait que nul des méthodes n'était parfaite. Non acceptation des méthodes adéquates de vérification, empêche, durant des années, le progrès dans ce domaine des activités. Avec le déclenchement de processues de la CSE, on introduit les méthodes de vérification précises, puis on les élargit sur des autres activités militaires dans le cadre de la CSE.

Acceptation volontaire des méthodes de vérification est une sorte de garantie de leur réalisation et index de l'amélioration du climat de confiance mutuelle des Etats participants. Le renforcement de la confiance permet introduction des méthodes plus perfectionnées pour la vérification des traités signés.

РЕЗЮМЕ

ВЕРИФИКАЦИЯ И МЕРЫ ПО УКРЕПЛЕНИЮ ДОВЕРИЯ
И БЕЗОПАСНОСТИ В ЕВРОПЕ

В статье рассматриваются понятие, введение и эволюция применения метода верификации в рамках мер по укреплению доверия и безопасности Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (СБСЕ). С целью более полного показа применения метода верификации, автор затронул и определенные соглашения о контроле вооружения, являющиеся неотъемлемой частью верификации.

При заключении международных соглашений одним из основных проблем является верификация, без которой не может быть последовательного проведения соглашений, несмотря на то, что не имеются методы верификации без определенных недостатков. Неготовность принять соответствующие методы верификации, т. е. контроля последовательности проведения, много лет подряд не допускала более серьезные сдвиги в этой области. Только с началом процесса СБСЕ внедряется и постепенно совершенствуется всеобъемлющий и точный метод верификации об ограничении военной активности, а потом он постепенно расширяется и на другие области договоренности в рамках СБСЕ.

Добровольное принятие методов верификации соглашений, подписанных в рамках СБСЕ, является не только гарантией их проведения, но и показателем улучшения политического климата и взаимного доверия государств участников. Ибо укрепление взаимного доверия обеспечивает внедрение еще более усовершенствованных методов верификации заключенных соглашений.

Časopis „Vojno delo“ objavljuje radove u kojima se izlažu ideje i stavovi o bitnim pitanjima odbrane, a posebno u oblasti ratne veštine. Za objavljene radove Redakcija „Vojnog dela“ zadržava autorsko pravo. Objavljeni radovi i stručne recenzije se honorišu prema važećim propisima u JNA.

Rukopis sa rezimeom dostavlja se Redakciji u *dva primerka, kucan mašinom sa dvostrukim proredom*, na papiru formata A4. Obim rezimea ne treba da bude veći od jedne stranice kucanog teksta. Slike, šeme, grafikoni i drugi prilozi treba da budu tehnički pripremljeni za štampu. Naučna aparatura (citati, napomene, bibliografija) treba da sadrži: ime i prezime autora, naziv dela, naziv izdavača, mesto, godinu izdanja i po mogućstvu i stranicu.

Uz rukopis autor treba da dostavi: ime i prezime, tačnu adresu, telefon, broj žiro-računa i opštinu stanovanja.

Rukopise slati na adresu: *Redakcija „Vojnog dela“, 11002 Beograd (VE), Svetozara Markovića 70.*